

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ**

MAX WEBER

Η πολιτική ως επάγγελμα

Ρέθυμνο 2004

Τα ανά χείρας κείμενα αποτελούν καρπό συλλογικής εργασίας του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Οι μεταφράσεις έχουν γίνει από φοιτητές και φοιτήτριες και η επιμέλεια από διδάσκοντες του Τμήματος. Τα κείμενα αποσκοπούν αποκλειστικά στην εξυπηρέτηση διδακτικών αναγκών. Απαγορεύεται η αναπαραγωγή τους για οποιονδήποτε άλλο σκοπό.

Max Weber

Η πολιτική ως επάγγελμα* (1919)

Η διάλεξη αυτή, την οποία παραδίδω κατόπιν παράκλησής σας, θα σας απογοητεύσει αναγκαστικά υπό διάφορες προοπτικές. Σε μια ομιλία περί της πολιτικής ως επαγγέλματος θα περιμένατε με αυτονόητο τρόπο να λάβω θέση απέναντι στα επίκαιρα προβλήματα του παρόντος. Αυτό, όμως, θα γίνει μόνον με καθαρά τυπικό τρόπο στο τέλος της ομιλίας, με αφορμή συγκεκριμένα ζητήματα περί της σημασίας της πολιτικής πράξης εντός του συνολικού τρόπου ζωής. Αντιθέτως, στη σημερινή ομιλία θα πρέπει να αποκλειστούν όλα τα ερωτήματα που αναφέρονται στο *ποια* πολιτική, δηλαδή *ποια* περιεχόμενα, θα *πρέπει* να δώσει κανείς στην πολιτική του δραστηριότητα. Διότι αυτά τα ερωτήματα δεν έχουν καμία σχέση με το γενικό ερώτημα του τι είναι και τι μπορεί να σημαίνει η πολιτική ως επάγγελμα. – Και με αυτό προχωράμε στο θέμα μας!

Τι καταλαβαίνουμε υπό τον όρο πολιτική; Η έννοια είναι ιδιαίτερα ευρεία και περιλαμβάνει κάθε είδος αυτόνομης *διευθυντικής* δραστηριότητας. Μιλά κανείς για τη συναλλαγματική πολιτική των τραπεζών, την προεξοφλητική πολιτική της Reichsbank, την απεργιακή πολιτική ενός συνδικάτου, ενώ μπορεί επίσης να μιλήσει για την εκπαιδευτική πολιτική ενός δήμου ή ενός χωριού, για την πολιτική του προέδρου ενός συλλόγου και, τέλος, ακόμη για την πολιτική μιας έξυπνης γυναίκας που αποσκοπεί να κατευθύνει τον άνδρα της. Στην αποψινή ομιλία, οι συλλογισμοί μας δεν βασίζονται βέβαια σε τόσο ευρεία έννοια. Με την έννοια της πολιτικής θα εννοούμε απόψε μόνον τη διεύθυνση ή τον επηρεασμό της διεύθυνσης ενός *πολιτικού* συνδέσμου, δηλαδή σήμερα: ενός *κράτους*.

Τι είναι, όμως, ένας «πολιτικός» σύνδεσμος από κοινωνιολογική άποψη; Τι είναι ένα «κράτος»; Κοινωνιολογικά, το κράτος δεν μπορεί να οριστεί από το περιεχόμενο της δραστηριότητάς του. Δεν υπάρχει σχεδόν καμία δραστηριότητα που να μην έχει αναληφθεί ενίοτε από έναν πολιτικό σύνδεσμο, όπως, αφ'ετέρου, δεν υπάρχει καμία δραστηριότητα για την οποία θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ήταν πάντα *αποκλειστικό* ιδιάζον χαρακτηριστικό εκείνων των συνδέσμων που χαρακτηρίζονται πολιτικοί, σήμερα δε: κράτη, ή εκείνων που ιστορικά αποτέλεσαν τους προγόνους του σύγχρονου κράτους. Το σύγχρονο κράτος μπορεί να οριστεί κοινωνιολογικά μόνον σε σχέση με τα συγκεκριμένα *μέσα* που προσιδιάζουν σε αυτό, όπως και σε κάθε πολιτικό σύνδεσμο: δηλαδή τη χρήση της *φυσικής βίας*. «Κάθε κράτος θεμελιώνεται στη βία» είπε ο Trotzky στο Μπρεστ-Λιτόφσκ [1918]. Αυτό είναι πράγματι σωστό. Εάν υπήρχαν μόνον κοινωνικά μορφώματα που δεν γνώριζαν τη χρήση της βίας ως μέσου, τότε δεν θα υπήρχε η έννοια του «κράτους», και τότε θα εκδηλωνόταν αυτό που θα μπορούσε να οριστεί με την ιδιαίτερη έννοια της λέξης ως «αναρχία». Φυσικά, η βία δεν είναι το κανονικό ή το μοναδικό μέσον του κράτους – δεν γίνεται λόγος για κάτι τέτοιο – αλλά σαφώς: είναι αυτό που του προσιδιάζει. Ιδιαίτερα σήμερα, η σχέση μεταξύ κράτους και βίας είναι ιδιαίτερα στενή. Στο παρελθόν οι πλέον διαφορετικοί σύνδεσμοι – αρχής γενομένης από την πατρίδα – γνώριζαν τη χρήση της φυσικής βίας ως εντελώς κανονικό μέσον. Σήμερα, εντούτοις, θα πρέπει να πούμε ότι: το κράτος είναι μια ανθρώπινη κοινότητα που απαιτεί (επιτυχώς) το *μονοπώλιο της νόμιμης φυσικής βίας* εντός μιας συγκεκριμένης περιοχής – αυτή η «περιοχή» ανήκει στα ουσιώδη χαρακτηριστικά.

---

* Τίτλος πρωτοτύπου: *Politik als Beruf*. Μετάφραση: Κλεοπάτρα Κασιδεροπούλου, Ορέστης Μπραβάκος. Επιμέλεια μετάφρασης σύμφωνα με το γερμανικό πρωτότυπο: Θανάσης Γκιούρας. Οι υποσημειώσεις είναι του επιμελητή.

Διότι, αυτό που είναι ιδιαίτερο του παρόντος είναι ότι το δικαίωμα χρήσης φυσικής βίας παραχωρείται σε άλλους συνδέσμους ή σε μεμονωμένα άτομα μόνον στο βαθμό που το επιτρέπει το κράτος: το κράτος θεωρείται η αποκλειστική πηγή του «δικαιώματος» χρήσης βίας. «Πολιτική» λοιπόν θα σημαίνει για εμάς: αγώνα για απόκτηση ποσοστού δύναμης ή επηρεασμού κατανομής της δύναμης, είτε μεταξύ κρατών είτε εντός ενός κράτους μεταξύ των ομάδων που περιλαμβάνει.

Αυτό αντιστοιχεί κατ'ουσίαν στην κοινή γλωσσική χρήση. Όταν λέγεται για ένα ζήτημα ότι είναι «πολιτικό» ζήτημα, όταν ένας υπουργός ή ένας υπάλληλος χαρακτηρίζεται «πολιτικός» υπάλληλος, όταν λέγεται για μια απόφαση ότι είναι «πολιτικώς» καθορισμένη, αυτό που εννοείται πάντα είναι ότι: αυτό που είναι σημαντικό για την απάντηση στο ζήτημα, για τον καθορισμό της απόφασης ή για τον προσδιορισμό της ακτίνας δράσης του αντίστοιχου υπαλλήλου, αναφέρεται σε συμφέροντα κατανομής, διατήρησης ή μετάθεσης δύναμης. – Όποιος ασκεί πολιτική, επιδιώκει δύναμη – δύναμη είτε ως μέσον στην υπηρεσία άλλων σκοπών, ιδεωδών ή εγωιστικών – είτε ως δύναμη «χάριν της ιδίας», για να απολαμβάνει δηλαδή την αίσθηση γοήτρου που η δύναμη αναδίδει.

Το κράτος, όπως και οι πολιτικοί σύνδεσμοι που προηγούνται ιστορικά, είναι μια εξουσιαστική σχέση ανθρώπων επί ανθρώπων, η οποία στηρίζεται στο μέσον της νόμιμης (δηλαδή: της θεωρούμενης ως νόμιμης) βιαιότητας. Για να υπάρχει λοιπόν το κράτος, θα πρέπει οι εξουσιαζόμενοι να υπακούν στην εξουσία που διεκδικείται από τους εκάστοτε εξουσιαστές. Πότε και γιατί υπακούν οι άνθρωποι; Σε ποιους εσωτερικούς νομιμοποιητικούς λόγους και σε ποια εξωτερικά μέσα βασίζεται αυτή η εξουσία;

Λόγοι εσωτερικής δικαιολόγησης, δηλαδή λόγοι νομιμοποίησης μιας εξουσίας – για να αρχίσουμε με αυτούς – υπάρχουν κατ'αρχήν τρεις. Εν πρώτοις, η αρχή του «αιώνιου χθες», του ήθους που έχει καθαγιαστεί μέσω πανάρχαιας ισχύος και προσαρμοσμένης συνήθειας: η «παραδοσιακή» εξουσία, όπως αυτή που ασκούσαν ο πατριάρχης ή ο πατρογονικός ηγεμόνας παλαιού τύπου. Κατόπιν, η αρχή της έκτακτης και προσωπικής δωρεάς χάριτος (χάρισμα), η απολύτως προσωπική αφοσίωση και προσωπική εμπιστοσύνη σε Αποκαλύψεις, ηρωισμό ή άλλες ηγετικές ιδιότητες ενός μεμονωμένου ατόμου: η «χαρισματική» εξουσία, όπως ασκείται από τον προφήτη ή – στο πεδίο της πολιτικής – από τον εστεμμένο πολεμικό ηγεμόνα, τον δημοψηφισματικό ηγέτη, τον μεγάλο δημαγωγό ή τον αρχηγό του πολιτικού κόμματος. Τέλος, υπάρχει η εξουσία μέσω «νομιμότητας», μέσω πίστης στην εγκυρότητα της νόμιμης θέσπισης και της αντικειμενικής «αρμοδιότητας» που βασίζεται σε ορθολογικά συγκροτημένους κανόνες, δηλαδή: στην προδιάθεση υπακοής προς εκπλήρωση θεσπισμένων καθηκόντων: πρόκειται για την εξουσία που ασκεί τόσο ο σύγχρονος «δημόσιος υπάλληλος», όπως και όλοι οι φορείς δύναμης που του προσομοιάζουν από αυτή την άποψη. – Είναι σαφές ότι, στην πραγματικότητα η υπακοή καθορίζεται από ισχυρότατα μαζικά κίνητρα φόβου και ελπίδας – φόβου για την εκδίκηση μαγικών δυνάμεων ή του φορέα της δύναμης, ελπίδα για ανταμοιβή στον εντεύθεν ή επέκεινα κόσμο – παράλληλα δε, από συμφέροντα κάθε είδους. Για αυτά τα πράγματα θα μιλήσουμε συντόμως. Όταν, όμως, ρωτά κανείς για τους λόγους «νομιμοποίησης» αυτής της υπακοής, τότε συναντά αυτούς τους τρεις «καθαρούς» τύπους. Αυτές δε οι παραστάσεις νομιμότητας και οι εσωτερικές θεμελιώσεις τους έχουν πολύ μεγάλη σημασία για τη δομή της εξουσίας. Βεβαίως, οι καθαροί τύποι σπάνια απαντούν στην πραγματικότητα. Απόψε, όμως, δεν μπορούμε να ασχοληθούμε με τις εντόνως περίπλοκες μεταμορφώσεις, τις μεταβάσεις και τους συνδυασμούς αυτών των καθαρών τύπων: αυτό ανήκει στα προβλήματα της «Γενικής Πολιτικής Επιστήμης». Αυτό που μας ενδιαφέρει προπάντων εδώ είναι ο δεύτερος από αυτούς τους τύπους: η εξουσία

μέσω αφοσίωσης των φορέων υπακοής στο καθαρά προσωπικό «χάρισμα» του «ηγέτη». Διότι εδώ βρίσκεται η ρίζα της *ιδέας του καλέσματος* στην ανώτερη μορφή της. Η αφοσίωση στο χάρισμα του προφήτη ή του πολεμικού ηγέτη ή του μεγάλου δημαγωγού στην 'εκκλησία' [του δήμου] ή στο κοινοβούλιο, σημαίνει ότι ο ηγέτης ισχύει προσωπικά ως ο εσωτερικά «κεκλημένος» ηγέτης των ανθρώπων, ότι αυτοί οι άνθρωποι δεν τον υπακούν λόγω [παραδοσιακών] ηθών ή θεσπίσματος, αλλά διότι πιστεύουν σ' αυτόν. Ο ίδιος ο ηγέτης ζει για το σκοπό του, «μεριμνά για το έργο του», εφόσον είναι κάτι περισσότερο από στενόμυαλος και ματαιόδοξος ευνοούμενος της συγκυρίας. Αλλά για το πρόσωπο και για τις ιδιότητές του ισχύει η αφοσίωση των οπαδών του: των μαθητών, των ακολούθων του, των τελείως προσωπικών κομματικών του οπαδών. Η ηγεσία εμφανίστηκε σε όλες τις περιοχές και τις ιστορικές περιόδους με τις δύο μορφές, που ήταν οι σημαντικότερες του παρελθόντος: του μάγου και του προφήτη αφ' ενός και του αναδειχθέντος πολεμικού ηγέτη, του αρχηγού συμμορίας, του κοντοτιέρου αφ' ετέρου. Αυτό, όμως, που είναι ιδιαίζον για τη Δύση είναι και αυτό που μας αφορά άμεσα: η *πολιτική* ηγεσία, εν πρώτοις με τη μορφή του ελεύθερου «δημαγωγού», στο έδαφος της πόλης-κράτους, που αναπτύχθηκε μόνον στη Δύση, προπάντων στη μεσογειακή κουλτούρα, και κατόπιν του κοινοβουλευτικού «κομματικού ηγέτη», που αναδύθηκε στο συνταγματικό κράτος, το οποίο επίσης γεννήθηκε μόνον στη Δύση.

Φυσικά, αυτοί οι πολιτικοί μέσω «καλέσματος», με την εγγύτερη έννοια του όρου, πουθενά δεν είναι οι μοναδικές σημαντικές φιγούρες στο μηχανισμό του πολιτικού αγώνα δύναμης. Άκρως καθοριστικό είναι το είδος των βοηθητικών μέσων που βρίσκονται στη διάθεσή τους. Πώς ξεκινούν οι πολιτικά κυρίαρχες δυνάμεις να προασπίζουν την εξουσία τους; Το ερώτημα αυτό ισχύει για κάθε είδος εξουσίας, άρα και για την πολιτική εξουσία σε όλες τις μορφές της: τόσο για την παραδοσιακή όσο και για τη νόμιμη και τη χαρισματική.

Κάθε επιχείρηση εξουσίας [Herrschaftsbetrieb] που απαιτεί συνεχόμενη διοίκηση, χρειάζεται αφ' ενός τη ρύθμιση της ανθρώπινης δραστηριότητας προς υπακοή σε εκείνους τους κυρίους που διεκδικούν την ιδιότητα του φορέα νόμιμης εξουσίας, και αφ' ετέρου, μέσω αυτής της υπακοής, τον έλεγχο εκείνων των υλικών αγαθών τα οποία, σε μια δεδομένη περίπτωση, είναι απαραίτητα για τη χρήση σωματικής βίας: απαιτεί δηλαδή τον έλεγχο του προσωπικού διοικητικού επιτελείου και των εμπράγματων διοικητικών μέσων.

Βεβαίως, το διοικητικό επιτελείο, το οποίο αποτελεί την εξωτερική εμφάνιση της πολιτικής εξουσιαστικής επιχείρησης, όπως και κάθε άλλης επιχείρησης, δεν δεσμεύεται στην υπακοή προς τον εξουσιαστή μόνον μέσω της νομιμοποιητικής παράστασης, για την οποία μόλις μιλήσαμε. Πολύ περισσότερο, δεσμεύεται με άλλα δύο μέσα, που απευθύνονται στα ιδιωτικά συμφέροντα: υλική ανταμοιβή και κοινωνική τιμή. Τα τιμάρια των φεουδαλικών ακολούθων, τα προσοδοδέματα των πατρογονικών υπαλλήλων, οι μισθοί των σύγχρονων δημοσίων υπαλλήλων, – η τιμή των ιπποτών, τα νομικοταξικά προνόμια, η τιμή του δημοσίου υπαλλήλου αποτελούν την αμοιβή των αντίστοιχων ομάδων, και ο φόβος απώλειάς τους είναι η ύστατη καθοριστική βάση για την αλληλεγγύη μεταξύ διοικητικού επιτελείου και εξουσιαστή. Αυτό ισχύει επίσης για τη χαρισματική ηγεσία: πολεμική τιμή και λεία [ως αμοιβή] για την πολεμική ακολουθία, και τα «spoils» [τα 'τυχερά']: δηλαδή εκμετάλλευση των εξουσιαζόμενων μέσω μονοπώλησης των αξιωμάτων, των πολιτικά καθορισμένων κερδών και των επιβραβεύσεων ματαιοδοξίας για την ακολουθία του δημαγωγού.

Η διατήρηση κάθε εξουσίας που στηρίζεται στη βία, απαιτεί συγκεκριμένα υλικά αγαθά, όπως ακριβώς σε μια οικονομική επιχείρηση. Όλες οι κρατικές οργανώσεις μπορούν να καταταχθούν σύμφωνα με την εξής αρχή: είτε ότι το επιτελείο – οι

υπάλληλοι ή όποιοι άλλοι – στην υπακοή του οποίου πρέπει να μπορεί να υπολογίζει ο εξουσιαστής, κατέχει ως *δική του* κτήση τα διοικητικά μέσα, ανεξαρτήτως αν αυτά είναι χρήματα, κτίρια, πολεμικό υλικό, οχήματα, άλογα, ή οτιδήποτε άλλο, είτε ότι το διοικητικό επιτελείο είναι «χωρισμένο» από τα μέσα διοίκησης, με την ίδια έννοια όπως σήμερα οι μισθωτοί υπάλληλοι και οι προλετάριοι εντός της κεφαλαιοκρατικής επιχείρησης είναι «χωρισμένοι» από τα αντικειμενικά μέσα παραγωγής. [Δηλαδή το κριτήριο κατάταξης είναι] αν ο εξουσιαστής *διευθύνει εξ ιδίων* με δική του οργάνωση τη διοίκηση, θέτοντας ως διοικητικούς φορείς τους προσωπικούς υπηρέτες, ή τους διορισμένους υπαλλήλους ή τους προσωπικούς ευνοούμενους και έμπιστους, οι οποίοι δεν είναι ιδιοκτήτες: δηλαδή δεν είναι ιδίω δικαίω κτήτορες των αντικειμενικών διοικητικών μέσων, αλλά *διευθύνονται* στη διοίκηση από τον κύριο, ή αν ισχύει το αντίθετο. Η διάκριση αυτή διαπερνά όλες τις διοικητικές οργανώσεις του παρελθόντος.

Έναν πολιτικό σύνδεσμο, στον οποίο τα εμπράγματα διοικητικά μέσα βρίσκονται εξολοκλήρου ή εν μέρει υπό την ισχύ του εξαρτημένου διοικητικού επιτελείου, θα τον ονομάζουμε «*νομικοταξικά*» διαθρωμένο σύνδεσμο. Για παράδειγμα, ο ακόλουθος στον τιμαριωτικό σύνδεσμο συντηρούσε με δικά του χρήματα τη διοίκηση και την απονομή δικαιοσύνης, τα εφόδια και οι προμήθειές του για τον πόλεμο ήταν δικά του· οι δε υπακόλουθοί του έκαναν το ίδιο. Φυσικά, αυτό είχε συνέπειες για την θέση δύναμης του κυρίου, η οποία στηριζόταν μόνον στη σχέση προσωπικής πίστης και στο ότι η «*νομιμοποίηση*» της τιμαριωτικής κτήσης και η κοινωνική τιμή του ακολούθου προέρχονταν από τον [τιμαριώτη] κύριο.

Παντού, όμως, μέχρι και στα αρχαιότερα πολιτικά μορφώματα, απαντούμε την προσωπική διοίκηση του κυρίου: επιδιώκει να πάρει τη διοίκηση στα χέρια του μέσω ανθρώπων άμεσα εξαρτημένων από αυτόν: δούλους, οικιακούς υπαλλήλους, υπηρέτες, προσωπικούς «ευνοούμενους» και προσοδοευματούχους που εφοδιάζονται από τις αποθήκες του με πληρωμές σε είδος και σε χρήμα: επιζητά να καλύπτει τα έξοδα από τους δικούς του πόρους, από τις προσόδους της πατρογονικής γης, και να συγκροτήσει στρατό που εξαρτάται προσωπικά από αυτόν επειδή είναι εξοπλισμένος και εφοδιασμένος από τις αποθήκες σίτου, πυρομαχικών και όπλων που ο ίδιος διαθέτει. Ενώ στο «*νομικοταξικό*» σύνδεσμο ο κύριος εξουσιάζει με τη βοήθεια μιας αυτόνομης «*αριστοκρατίας*», δηλαδή μοιράζεται την εξουσία με αυτήν, στην προαναφερθείσα περίπτωση στηρίζεται είτε σε προσωπικά υποτελείς είτε σε πληβείους: δηλαδή σε ακτήμονα στρώματα που δεν έχουν δική τους κοινωνική τιμή, είναι υλικά πλήρως δεσμευμένα σε αυτόν και δεν βασίζονται σε δική τους ανταγωνιστική δύναμη. Στον τύπο αυτό ανήκουν όλες οι μορφές πατριαρχικής και πατρογονικής εξουσίας, σουλτανικού δεσποτισμού και γραφειοκρατικών κρατών. Ιδιαίτερα δε: η γραφειοκρατική κρατική οργάνωση, δηλαδή εκείνη η μορφή που, στην ορθολογικότερη διαμόρφωσή της, είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του σύγχρονου κράτους.

Η ανάπτυξη του σύγχρονου κράτους προωθείται παντού μέσα από το ότι ο ηγεμόνας απαλλοτριώνει τους παράλληλους προς αυτόν αυτόνομους «*ιδιωτικούς*» φορείς διοικητικής δύναμης: τους κατόχους μέσων διοίκησης και πολέμου, των μέσων δημοσιονομικής επιχείρησης και πολιτικά χρησιμοποιήσιμων αγαθών όλων των ειδών. Η όλη διαδικασία αποτελεί πλήρη παράλληλισμό προς την ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης μέσω σταδιακής απαλλοτρίωσης των ανεξάρτητων παραγωγών. Τελικά βλέπουμε ότι το σύγχρονο κράτος ελέγχει από μία και μοναδική κορυφή τη διάθεση των συνολικών μέσων της πολιτικής επιχείρησης, ότι κανένας υπάλληλος δεν είναι πλέον προσωπικός κάτοχος των χρημάτων που ξοδεύει, ή των κτιρίων, των προμηθειών, των εργαλείων και των πολεμικών μηχανών που χειρίζεται. Στο σύγχρονο «*κράτος*» λοιπόν – και αυτό είναι ουσιώδες για την εννοιολογική του σύλληψη – έχει συντελεστεί πλήρως ο «*διαχωρισμός*» του διοικητικού επιτελείου: των

διοικητικών υπαλλήλων και των διοικητικών εργατών από τα αντικειμενικά μέσα [πολιτικής] επιχείρησης. Από εδώ ξεκινά η πλέον σύγχρονη εξέλιξη, και βλέπουμε μπροστά στα μάτια μας την προσπάθεια απαλλοτρίωσης αυτού του απαλλοτριωτή των πολιτικών μέσων, και άρα της πολιτικής εξουσίας. Η επανάσταση [του 1918] κατάφερε, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, ότι στη θέση των θεσπισμένων αρχών έχουν περιέλθει ηγέτες οι οποίοι, μέσω σφετερισμού ή εκλογών, ασκούν την εξουσία διάθεσης επί του προσωπικού του πολιτικού επιτελείου και του μηχανισμού των εμπράγματων αγαθών, αντλώντας τη νομιμοποίησή τους – ασχέτως με ποιο δικαίωμα – από τη βούληση των εξουσιαζόμενων. Είναι [όμως] ένα άλλο ερώτημα, εάν στη βάση αυτής της – τουλάχιστον φαινομενικής – επιτυχίας, η επανάσταση μπορεί δικαίως να θρέφει την ελπίδα ότι θα επιτελέσει επίσης την απαλλοτρίωση εντός των κεφαλαιοκρατικών οικονομικών επιχειρήσεων, η διεύθυνση των οποίων, παρά τις ευρείες αναλογίες [προς τις πολιτικές επιχειρήσεις], ακολουθεί στο εσωτερικό της τελείως διαφορετικούς νόμους από εκείνους της πολιτικής διοίκησης. Δεν θα λάβουμε σήμερα θέση σε αυτό το ερώτημα. Σημειώνω μόνον αυτό που για την παρατήρησή μας έχει καθαρά *εννοιολογική* σημασία: το σύγχρονο κράτος είναι ένας ιδρυματικός σύνδεσμος εξουσίας, ο οποίος επιδιώκει επιτυχώς τη μονοπώληση της νόμιμης φυσικής βιαιότητας ως μέσου εξουσίας εντός μιας περιοχής, και για το σκοπό αυτόν έχει υπαγάγει τα εμπράγματα μέσα επιχείρησης στα χέρια των διευθυντών του, ενώ έχει απαλλοτριώσει όλους τους αυτόνομους νομικοταξικούς φορείς, οι οποίοι στο παρελθόν κατείχαν ιδίω δικαίω αυτά τα μέσα, θέτοντας εαυτό στη θέση τους στην ανώτερη κορυφή.

Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας πολιτικής απαλλοτρίωσης, η οποία διαδραματίστηκε με διαφορετική επιτυχία σε όλες τις χώρες της γης, εμφανίστηκαν, και μάλιστα αρχικά στην υπηρεσία των ηγεμόνων, «επαγγελματίες πολιτικοί» με ένα *δεύτερο* νόημα, δηλαδή άνθρωποι που δεν επιθυμούσαν να γίνουν ηγέτες οι ίδιοι, όπως οι χαρισματικοί ηγέτες, αλλά εισήλθαν στην υπηρεσία των πολιτικών κυρίων. Έθεσαν εαυτούς στη διάθεση των ηγεμόνων κατά τον προαναφερθέντα αγώνα, αντλώντας από την πολιτική των ηγεμόνων υλικό βιοτικό πορισμό αφ' ενός και ένα ιδεώδες βιοτικό περιεχόμενο αφ' ετέρου. Και πάλι μόνον στη Δύση βρίσκουμε αυτό το είδος επαγγελματιών πολιτικών επίσης στην υπηρεσία άλλων εξουσιών πέρα από τους ηγεμόνες. Κατά το παρελθόν υπήρξαν το σημαντικότερο μέσον δύναμης και [πολιτικής] απαλλοτρίωσης που κατείχαν οι ηγεμόνες.

Πριν συζητήσουμε για αυτούς τους «επαγγελματίες πολιτικούς», ας διευκρινίσουμε από όλες τις απόψεις το αντικειμενικό πλαίσιο της ύπαρξής τους. Μπορεί κανείς να ασκήσει «πολιτική» – δηλαδή να αποπειράται να επηρεάσει την κατανομή εξουσίας μεταξύ και εντός των πολιτικών μορφωμάτων – τόσο ως «περιστασιακός» πολιτικός, όσο και ως πολιτικός παράλληλης ή κύριας απασχόλησης, ακριβώς όπως με τον οικονομικό πορισμό. «Περιστασιακοί» πολιτικοί είμαστε όλοι, όταν δίνουμε την ψήφο μας ή εκφράζουμε με παρόμοιο τρόπο τη βούλησή μας: όταν, φερ' ειπείν, χειροκροτάμε ή διαμαρτυρόμαστε σε μια «πολιτική» συνάντηση, ή όταν παραδίδουμε μια «πολιτική» ομιλία κ.λπ. – σε πολλούς δε ανθρώπους η σχέση τους με την πολιτική περιορίζεται σε αυτό. «Πολιτικοί παράλληλης απασχόλησης» είναι σήμερα, για παράδειγμα, όλοι εκείνοι οι έμπιστοι και οι προκαθήμενοι των κομματικών συλλόγων, οι οποίοι – σύμφωνα με το γενικό κανόνα – ασκούν αυτή τη δραστηριότητα μόνον σε περίπτωση ανάγκης, ώστε δεν αποτελεί, ούτε υλικά ούτε ιδεατά σε *πρώτη* βάση «το περιεχόμενο του βίου τους». Το ίδιο ισχύει για τα μέλη των κρατικών συμβουλίων και των παρόμοιων συμβουλευτικών επιτροπών που λειτουργούν μόνο όταν συγκαλούνται. Ισχύει επίσης και για σχετικά ευρεία στρώματα των μελών του κοινοβουλίου μας, που είναι πολιτικώς ενεργά μόνο κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων. Στο παρελθόν,

τέτοια στρώματα απαντούσαν μεταξύ των νομοκατεστημένων τάξεων. «Νομοκατεστημένες τάξεις» θα ονομάζουμε τους ιδίω δικαίω κτήτορες στρατιωτικών ή άλλων αντικειμενικών επιχειρησιακών μέσων που είναι σημαντικά για τη διοίκηση, ή τους κτήτορες προσωπικών εξουσιαστικών προνομίων. Μεγάλο μέρος από αυτούς απείχε πολύ από το να αφιερώσει τη ζωή του πλήρως ή έστω πρωτίστως, ή ακόμη και σε τακτική βάση στην υπηρεσία της πολιτικής. Αντιθέτως, εκμεταλλεύονταν την εξουσιαστική τους δύναμη προς απόσπαση προσόδων ή ακόμη και κέρδους, και γίνονταν τότε μόνον ενεργοί στην υπηρεσία του πολιτικού συνδέσμου, όταν υπήρχε ιδιαίτερη απαίτηση από τον κύριο ή τους νομιμοταξικούς συντρόφους. Το ίδιο ίσχυε και στη περίπτωση εκείνων των βοηθητικών δυνάμεων που συγκέντρωσε ο ηγεμόνας στον αγώνα για τη συγκρότηση δικής του πολιτικής επιχείρησης, η οποία έπρεπε να είναι αποκλειστικά στη δική του διάθεση. Αυτός ήταν ο χαρακτήρας των «ηγεμονικών συμβούλων» και, ακόμη παλαιότερα, ενός σημαντικού μέρους των συμβούλων που συγκεντρώνονταν στην «Curia»¹ και στα άλλα συμβουλευτικά σώματα του ηγεμόνα. Αλλά ο ηγεμόνας δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει μόνον με αυτές τις ευκαιριακές ή ερασιτεχνικές βοηθητικές δυνάμεις. Έπρεπε να επιδιώξει τη συγκρότηση ενός επιτελείου βοηθητικών δυνάμεων που θα ήταν πλήρως και αποκλειστικά στην υπηρεσία του, δηλαδή σε κύρια επαγγελματική βάση. Από την προέλευση αυτών των δυνάμεων εξαρτιόταν σε σημαντικό βαθμό η δομή του ανερχόμενου δυναστικού πολιτικού μορφώματος, και όχι μόνον αυτή, αλλά ολόκληρη η διαμόρφωση της αντίστοιχης κουλτούρας. Πολύ περισσότερο δε, ίσχυε η ίδια αναγκαιότητα για εκείνους τους πολιτικούς συνδέσμους, οι οποίοι, έχοντας άρει πλήρως ή περιορίσει σημαντικά την ηγεμονική δύναμη, συγκροτήθηκαν πολιτικά ως (λεγόμενες) «ελεύθερες» κοινότητες – «ελεύθερες» όχι με την έννοια της ελευθερίας από τη βίαιη εξουσία, αλλά με την έννοια ότι εξέλειπε η ηγεμονική δύναμη που νομιμοποιούνταν παραδοσιακά (και συνήθως μέσω θρησκευτικής καθιέρωσης) ως αποκλειστική πηγή κάθε αρχής. Οι κοινότητες αυτές έχουν την κοιτίδα τους αποκλειστικά στη Δύση, η δε πρωταρχική τους μορφή ήταν η πόλη ως πολιτικός σύνδεσμος, η οποία εμφανίστηκε αρχικά στην περιοχή του μεσογειακού πολιτισμού. Τι μορφή είχαν σε όλες αυτές τις περιπτώσεις οι «επαγγελματίες» πολιτικοί;

Υπάρχουν δύο τρόποι για να καταστήσει κανείς επάγγελμά του την πολιτική. Είτε ζει κανείς «για» την πολιτική είτε, όμως, «από» την πολιτική. Η αντίθεση δεν είναι επ' ουδενί αποκλειστική. Αντιθέτως, κατά κανόνα, κάνει κανείς και τα δύο, τουλάχιστον με ιδεατό τρόπο, αλλά συνήθως και από την υλική πλευρά: όποιος ζει «για» την πολιτική, καθιστά τη δραστηριότητα αυτή, με το εσωτερικό νόημα, «το περιεχόμενο της ζωής του»: είτε απολαμβάνει την απλή κατοχή της δύναμης που ασκεί, είτε αντλεί την εσωτερική του ισορροπία και το αίσθημα αυτοεκτίμησης από τη συνείδηση ότι η ζωή του αποκτά νόημα υπηρετώντας ένα «σκοπό». Με αυτό το εσώτερο νόημα, κάθε ειλικρινής άνθρωπος που ζει για ένα σκοπό ζει επίσης από αυτόν το σκοπό. Η διάκριση λοιπόν αναφέρεται σε μια πολύ περισσότερο ουσιαστική άποψη του θέματος: δηλαδή την οικονομική. Όποιος ζει «από» την πολιτική ως επάγγελμα, αγωνίζεται να την καταστήσει μόνιμη πηγή εσόδων, ενώ όποιος ζει «για» την πολιτική δεν κάνει κάτι τέτοιο. Για να μπορεί ένα άτομο να ζει «για» την πολιτική με αυτή την οικονομική έννοια, θα πρέπει, υπό την κυριαρχία της αρχής της ατομικής ιδιοκτησίας, να ισχύουν μερικές τετριμμένες, αν θέλετε, προϋποθέσεις: θα πρέπει – υπό ομαλές

¹ Ο όρος curia ανάγεται στον αρχαιορωμαϊκό χαρακτηρισμό ορισμένων εξεχουσών οικογενειών της Ρώμης και ακολούθως τον τόπο συνεύρεσής τους, όπως αργότερα της ίδιας της ρωμαϊκής Συγκλήτου. Από εδώ ο όρος μεταβιβάστηκε κατά τον πρώιμο μεσαίωνα στις δημοτικές διοικήσεις, υποδηλώνοντας το δημοτικό συμβούλιο. Από τον 11ο αιώνα ο όρος curia regis υποδηλώνει την βασιλική αυλή και σταδιακά επεκτείνεται στο σώμα των αξιωματούχων, τόσο των βασιλικών όσο και της Εκκλησίας.

συνθήκες – να είναι οικονομικά ανεξάρτητο από τα έσοδα που μπορεί να του αποφέρει η πολιτική. Αυτό σημαίνει, πολύ απλά, ότι θα πρέπει να διαθέτει περιουσία ή να έχει μια προσωπική θέση που του αποδίδει επαρκές εισόδημα. Αυτή είναι η περίπτωση, τουλάχιστον υπό ομαλές συνθήκες. Βεβαίως, η ακολουθία του πολέμαρχου ενδιαφέρεται τόσο λίγο για τις συνθήκες της ομαλής οικονομίας όπως και η ακολουθία ενός επαναστατικού ήρωα του δρόμου. Και δύο ζουν από λάφυρα, λεηλασία, κατασχέσεις, συνεισφορές, και από την επιβολή απαξιωμένων αναγκαστικών μέσων πληρωμής: πράγματα που στη ουσία είναι τα ίδια. Αλλά αυτά είναι κατ'ανάγκην έκτακτα φαινόμενα: στην καθημερινή οικονομική ζωή η οικονομική ανεξαρτησία βασίζεται μόνον σε ατομική περιουσία. Αλλά ακόμη και αυτό από μόνο του δεν αρκεί: ο επαγγελματίας πολιτικός πρέπει επίσης να είναι οικονομικά «διαθέσιμος», δηλαδή, το εισόδημά του δεν πρέπει να εξαρτάται από το γεγονός ότι συνεχώς και προσωπικά θέτει την εργασιακή του δύναμη και την σκέψη του εξολοκλήρου, ή τουλάχιστον στο μεγαλύτερο βαθμό, στην υπηρεσία του οικονομικού του πορισμού. Με αυτή την έννοια, με τον πιο απόλυτο τρόπο διαθέσιμος είναι ο εισοδηματίας: δηλαδή ένας άνθρωπος που λαμβάνει ένα απόλυτα μη δεδουλευμένο εισόδημα, είτε όπως γαιοδεσπότης του παρελθόντος, είτε όπως ο μεγαλογαιοκτήμονας και ο αριστοκράτης του παρόντος που λαμβάνει γαιοπρόσοδο – στη δε αρχαιότητα και στο μεσαίωνα λάμβαναν και προσόδους από δούλους ή δουλοπάροικους – είτε απολαμβάνει προσόδους από αξιόγραφα ή παρόμοιες νεωτερικές πηγές. Ούτε ο εργάτης ούτε επίσης – πράγμα που πρέπει να σημειωθεί καλά – ο επιχειρηματίας, *ιδιαίτερα* δε ο σύγχρονος μεγαλοεπιχειρηματίας, είναι οικονομικά διαθέσιμος με αυτή την έννοια. Διότι *ακριβώς* ο επιχειρηματίας – πολύ περισσότερο ο βιομηχανικός παρά ο αγροτικός επιχειρηματίας, με τον εποχιακό χαρακτήρα της αγροκαλλιέργειας – είναι δεσμευμένος στην επιχείρησή του και έτσι *δεν* είναι διαθέσιμος. Συνήθως είναι πολύ δύσκολο για τον επιχειρηματία να εκπροσωπείται στην επιχείρησή του από κάποιον άλλο, ακόμη και προσωρινά. Είναι τόσο λίγο διαθέσιμος όσο ένας γιατρός ο οποίος, για παράδειγμα είναι τόσο λιγότερο διαθέσιμος όσο πιο διαπρεπής και απασχολημένος είναι. Για καθαρά τεχνικούς λόγους είναι ευκολότερο για το δικηγόρο να είναι διαθέσιμος – και για το λόγο αυτό ο δικηγόρος έχει διαδραματίσει ασύγκριτα μεγαλύτερο, και συχνά ακόμη κυρίαρχο ρόλο ως επαγγελματία πολιτικός. – Δεν θα συνεχίσουμε αυτή την περιπτώσιολογία, αλλά απλώς θα διασαφηνίσουμε ορισμένες συνέπειές της.

Η καθοδήγηση ενός κράτους ή ενός κόμματος από ανθρώπους οι οποίοι (με την οικονομική έννοια της λέξης) ζουν αποκλειστικά για την πολιτική και όχι από την πολιτική, σημαίνει *απαραιτήτως* μια «πλουτοκρατική» στρατολόγηση των πολιτικά ηγετικών στρωμάτων. Βεβαίως, αυτό δεν υποδηλώνει και το αντίστροφο: ότι δηλαδή μια τέτοια πλουτοκρατική ηγεσία, το πολιτικά κυρίαρχο στρώμα, δεν θα επιδιώκει να ζει επίσης «από» την πολιτική, ότι δεν θα επιδίωκε να εκμεταλλευτεί την πολιτική εξουσία και για το δικό του οικονομικό συμφέρον. Για αυτό δεν γίνεται βέβαια λόγος. Δεν έχει υπάρξει ποτέ κάποιο στρώμα που να μην εφάρμοσε ποτέ αυτό το δεδομένο. Αυτό σημαίνει μόνον: ότι ο επαγγελματίας πολιτικός δεν είναι αναγκασμένος να ζητήσει άμεσα αμοιβή για την πολιτική του επίδοση, όπως πρέπει πολύ απλά να τη διεκδικήσει κάθε άπορος. Από την άλλη πλευρά, δεν σημαίνει, φερ'ειπειν, ότι ο ακτήμονας πολιτικός θα επιδιώξει απλώς ή κυρίως προσωπικό οικονομικό όφελος από την πολιτική, και ότι δεν μεριμνά κυρίως ή κατά πρώτον «για την υπόθεση» της πολιτικής. Τίποτα δεν θα ήταν πιο εσφαλμένο. Σύμφωνα με όλη την εμπειρία, για τον πλούσιο άνθρωπο η μέριμνα για την οικονομική «ασφάλεια» της ύπαρξής του είναι – συνειδητά ή ασυνειδητά – κεντρικό σημείο του συνολικού βιοτικού προσανατολισμού του. Ο τελείως αδίστακτος και άνευ προϋποθέσεων πολιτικός ιδεαλισμός απαντά, αν όχι αποκλειστικά τουλάχιστον ως επί το πλείστον, μεταξύ των στρωμάτων τα οποία

λόγω της ακτημοσύνης τους βρίσκονται εντελώς πέραν των στρωμάτων εκείνων που μεριμνούν για τη διατήρηση της οικονομικής διάταξης μιας συγκεκριμένης κοινωνίας: αυτό ισχύει ιδιαίτερα σε έκτακτες, δηλαδή σε επαναστατικές περιόδους. Απλώς [η αρχική παραδοχή] σημαίνει απλώς ότι η μη πλουτοκρατική στελέχωση των φορέων πολιτικών συμφερόντων, της ηγεσίας και της ακολουθίας της, είναι κατ'αυτονόητο τρόπο δεσμευμένη στην προϋπόθεση ότι αυτοί οι φορείς απολαμβάνουν τακτικά και ασφαλή έσοδα από την πολιτική. Η πολιτική μπορεί να συντελεστεί είτε «αμισθί», και συνεπώς, όπως είθισται να λέγεται, από «ανεξάρτητους», δηλαδή, από πλούσιους ανθρώπους, ιδιαίτερα από εισοδηματίες. Είτε, η πολιτική ηγεσία καθίσταται προσβάσιμη σε ακτήμονες, οπότε και πρέπει να ανταμοίβεται. Ο επαγγελματίας πολιτικός που ζει «από» την πολιτική μπορεί να είναι απλός «προσοδευματούχος» ή μισθωτός «υπάλληλος». Τότε, είτε απολαμβάνει έσοδα από τέλη και 'τυχερά' για συγκεκριμένες υπηρεσίες – τα φιλοδωρήματα και τα χρήματα δωροδοκίας είναι μόνον ένα ακανόνιστο και τυπικά παράνομο είδος αυτής της κατηγορίας εσόδων – είτε σταθερό εισόδημα σε είδος ή χρηματικό μισθό, ή παράλληλα και τα δύο. Μπορεί να προσλάβει το χαρακτήρα «επιχειρηματία», όπως ο μισθοφόρος ή ο μισθωτής ή ο αγοραστής ενός αξιώματος του παρελθόντος, ή όπως ο Αμερικανός κομματάρχης που αντιμετωπίζει τα έξοδά του ως κεφαλαιακή επένδυση την οποία καθιστά προσοδοφόρα μέσω εκμετάλλευσης της επιρροής του. Είτε, όμως, μπορεί να λαμβάνει σταθερό μισθό, όπως ένας δημοσιογράφος ή ένας γραμματέας του κόμματος, ένας σύγχρονος υπουργός, ή ένας πολιτικός υπάλληλος. Στο παρελθόν η τυπική αμοιβή ηγεμόνων, νικηφόρων κατακτητών ή επιτυχών κομματάρχων ήταν τιμάρια, δωρέες γης, και προσοδεύματα κάθε είδους, ενώ με την ανάπτυξη της χρηματικής οικονομίας ήταν ιδιαίτερα τα προσοδεύματα των 'τυχερών'. Σήμερα, για πιστές υπηρεσίες οι κομματάρχες χαρίζουν αξιώματα όλων των ειδών, σε κόμματα, σε εφημερίδες, σε συνεταιρισμούς, σε ασφαλιστικά ταμεία, σε δήμους, όπως και στο κράτος. Όλοι οι κομματικοί αγώνες δεν είναι μόνον αγώνες για αντικειμενικούς στόχους, αλλά προπάντων: για πατρoneία αξιωμάτων. Στη Γερμανία, όλοι οι αγώνες μεταξύ των συνηγόρων των τοπικών και των συγκεντρωτικών τάσεων περιστρέφονται γύρω από το ερώτημα για το ποιες δυνάμεις θα ελέγχουν την πατρoneία των αξιωμάτων, αν θα είναι από το Βερολίνο, το Μόναχο, την Καρλσρούη ή τη Δρέσδη. Τα εμπόδια στην συμμετοχή στα αξιώματα αντιμετωπίζονται από τα κόμματα με δυσχερέστερο τρόπο απ'ότι η αντίδραση στους αντικειμενικούς τους στόχους. Στη Γαλλία, η μετάθεση ενός νομάρχη για λόγους κομματικής πολιτικής θεωρούνταν πάντα ως μεγαλύτερη ανατροπή και προκαλούσε πάντα μεγαλύτερη αναστάτωση από μια τροποποίηση του κυβερνητικού προγράμματος, το οποίο είχε σχεδόν καθαρά φρασεολογική σημασία. Μερικά κόμματα, ιδιαίτερα στην Αμερική, από την περίοδο εξαφάνισης των παλαιών συγκρούσεων που αφορούσαν την ερμηνεία του συντάγματος, έχουν γίνει καθαρά κόμματα θεσιθήρων, μεταβάλλοντας το βασικό τους πρόγραμμα σύμφωνα με τις ευκαιρίες κάρπωσης ψήφων. Μέχρι προσφάτως, στην Ισπανία τα δύο μεγάλα κόμματα εναλλάσσονταν στην εξουσία με συμβατικά πάγια περιτροπή, μέσω άνωθεν χειραγωγημένων «εκλογών», με σκοπό να προμηθεύσουν τους οπαδούς τους με αξιώματα. Στις ισπανικές αποικιοκρατούμενες περιοχές, με τις λεγόμενες «εκλογές», όπως και με τις λεγόμενες «επαναστάσεις» αυτό που βρισκόταν πάντα σε διεκδίκηση ήταν το κρατικό τάγιστρο από το οποίο οι νικητές επιθυμούσαν να τραφούν. Στην Ελβετία, τα κόμματα καταμέρισαν ειρηνικά τα αξιώματα μεταξύ τους δια της αναλογικής εκπροσώπησης, και μερικά από τα «επαναστατικά» συνταγματικά μας σχέδια, για παράδειγμα το πρώτο συνταγματικό σχέδιο της Βάδης, ήθελε να επεκτείνει το σύστημα αυτό στις υπουργικές θέσεις, αντιμετωπίζοντας έτσι το κράτος και τα αξιώματά του ως απλό ίδρυμα παροχής προσοδευμάτων. Προπάντων το Κόμμα του

Καθολικού Κέντρου ήταν ενθουσιασμένο με αυτό το σχέδιο, καθιστώντας στη Βάδη μέρος του κομματικού του προγράμματος την αναλογική κατανομή των αξιωμάτων σύμφωνα με τις θρησκευτικές ομολογίες, χωρίς δηλαδή να λαμβάνει υπόψη με το αποτέλεσμα της επίδοσης. Αυτή η τάση καθίσταται εντονότερη για όλα τα κόμματα όταν το πλήθος των αξιωμάτων αυξάνεται ως αποτέλεσμα του γενικότερου εκγραφειοκρατισμού, και όταν η ζήτηση για αξιώματα αυξάνεται ως μορφή ειδικά *διασφαλισμένης* βιοτικής προμήθευσης, ώστε τα κόμματα γίνονται όλο και περισσότερο για τους οπαδούς τους μέσον εξυπηρέτησης αυτού του σκοπού.

Σ' αυτό, όμως, αντίκειται η εξέλιξη της σύγχρονης δημοσιούπαλληλίας προς μια τάξη διανοητικών εργατών με υψηλή εξειδίκευση μέσω μακροχρόνιας προπαιδείας, η οποία έχει έντονα αναπτύξει το αίσθημα της νομοκρατικής *τιμής* προς όφελος της ακεραιότητας, χωρίς την οποία θα μας απειλούσε ο κίνδυνος μεγάλης διαφθοράς και χυδαίας βαρβαρότητας, όπως και θα διακύβευε ακόμα και τις καθαρά τεχνικές λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού, η σημασία του οποίου για την οικονομία έχει αυξηθεί και θα συνεχίσει να αυξάνεται σταθερά, ειδικά με αυξανόμενη κοινωνικοποίηση [των οικονομικών επιχειρήσεων]. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η ερασιτεχνική διοίκηση μέσω λεηλατικών πολιτικών, η οποία ανάλογα με τα αποτελέσματα των προεδρικών εκλογών κατέληγε στην αλλαγή εκατοντάδων χιλιάδων υπαλλήλων, μέχρι ακόμα και των ταχυδρόμων, και δεν γνώριζε διόλου τον μόνιμο επαγγελματία δημόσιο υπάλληλο, έχει προ πολλού περιοριστεί από την Civil Service Reform [1883]. Καθαρά τεχνικές, αναπόφευκτες ανάγκες της διοίκησης έχουν καθορίσει αυτή την εξέλιξη. Στην Ευρώπη η εργασιακά καταμερισμένη εξειδικευμένη δημοσιούπαλληλία προέκυψε σταδιακά μέσω εξέλιξης στη διάρκεια πέντε αιώνων. Την αρχή έκαναν οι ιταλικές πόλεις και οι *signorie*, και από τις μοναρχίες τα κράτη των Νορμανδών κατακτητών. Αλλά το αποφασιστικό βήμα έγινε με τη *δημοσιονομική* διοίκηση του ηγεμόνα. Με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του αυτοκράτορα Μαξιμιλιανού Α' [1459-1519] μπορεί κανείς να δει πόσο δύσκολο ήταν για τους υπαλλήλους να παραμερίσουν επιτυχώς τον ηγεμόνα σε αυτό το πεδίο, ακόμα και υπό την πίεση εντονότατης ανάγκης και του τουρκικού κινδύνου, ένα πεδίο το οποίο δεν μπορούσε διόλου να αντέξει τον ερασιτεχνισμό του εξουσιαστή, ο οποίος εκείνη την περίοδο ήταν προπάντων ένας ιππότης. Η ανάπτυξη της πολεμικής τεχνικής γέννησε τον εξειδικευμένο αξιωματικό, η εκλέπτυνση της νομικής διαδικασίας τον εκπαιδευμένο νομικό. Σε αυτά τα τρία πεδία επικράτησε τελεσίδικα η εξειδικευμένη υπαλληλία στα πιο ανεπτυγμένα κράτη κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα. Με τη διαδικασία αυτή, ταυτόχρονα με την άνοδο του ηγεμονικού απολυταρχισμού απέναντι στις νομοκατεστημένες τάξεις, ξεκίνησε και η σταδιακή παραχώρηση της αυτεξουσίας του ηγεμόνα προς τους εξειδικευμένους υπαλλήλους, η οποία παραχώρηση είχε διευκολύνει στον ίδιο την επικράτησή του επί των νομοκατεστημένων τάξεων.

Η ανάδειξη των «*ιθυνόντων πολιτικών*» επιτελέστηκε παράλληλα με την άνοδο της ειδικά εκπαιδευμένης δημοσιούπαλληλίας – αν και με σαφώς λιγότερο εμφανείς μεταβάσεις. Βεβαίως, παλαιόθεν σε όλο τον κόσμο είχαν υπάρξει τέτοιοι πραγματικά καθοριστικοί σύμβουλοι των ηγεμόνων. Στην Ανατολή, η ανάγκη να αποφύγει ο σουλτάνος όσο είναι δυνατόν την προσωπική ευθύνη για την επιτυχία της διακυβέρνησης δημιούργησε την τυπική φιγούρα του «Μεγάλου Βεζίρη». Στη Δύση, η διπλωματία, επηρεασμένη προπάντων από τις αναφορές των απεσταλμένων στη Βενετία που διαβάζονταν με περιπαθή ζήλο στους ειδικευμένους διπλωματικούς κύκλους, έγινε εν πρώτοις μια *συνειδητά* καλλιεργημένη τέχνη την περίοδο του Καρόλου Ε' – την εποχή του Machiavelli – μια τέχνη, οι γνώστες της οποίας που είχαν συνήθως ανθρωπιστική μόρφωση, συμπεριφέρονταν μεταξύ τους ως πεπαιδευμένο στρώμα μυημένων, παρόμοια όπως οι ανθρωπιστές Κινέζοι πολιτικοί της τελευταίας

περιόδου των «κρατιδίων». Η αναγκαιότητα μιας τυπικά ενιαίας διεύθυνσης *ολόκληρης* της πολιτικής, συμπεριλαμβανομένης και της εσωτερικής, από ένα ηγετικό πολιτικό προέκυψε τελικά και αναγκαστικά μόνον μέσα από τη συνταγματική εξέλιξη. Βέβαια, μέχρι τότε είχαν υπάρξει συχνά μεμονωμένες προσωπικότητες ως σύμβουλοι των ηγεμόνων ή πολύ περισσότερο – κατ’ουσίαν – διευθυντές των ηγεμόνων. Αλλά η οργάνωση των υπηρεσιακών σωμάτων, ακόμα και στα πιο προοδευμένα κράτη, χάραξε άλλους δρόμους. Προέκυψαν ανώτατες *συναδελφικές* διοικητικές υπηρεσίες. Θεωρητικά και, με σταδιακά μειωνόμενο βαθμό, στην πραγματικότητα, συνεδρίαζαν υπό την προσωπική προεδρία του ηγεμόνα, ο οποίος διατύπωνε την απόφαση. Με αυτό το συναδελφικό σύστημα, που οδήγησε σε γνωμοδοτήσεις, αντιγνωμοδοτήσεις και τεκμηριωμένες ψήφους της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας, και επιπλέον μέσω του ότι ο ηγεμόνας, πέρα τις επίσημες ανώτατες υπηρεσίες, περιστοιχίστηκε με καθαρά προσωπικούς εμπίστους – το «υπουργικό συμβούλιο» – και μέσω αυτών διατύπωνε τις αποφάσεις του για τα διατάγματα του συμβουλίου του κράτους – ή όπως αλλιώς ονομαζόταν η ανώτατη κρατική υπηρεσία – ο ηγεμόνας, ολισθαίνοντας όλο και περισσότερο στη θέση του ερασιτέχνη, προσπάθησε να διαφύγει από το αναπόφευκτα αυξανόμενο βάρος των εξειδικευμένων υπαλλήλων και να διατηρήσει την ανώτατη ηγεσία στα χέρια του: αυτός ο λανθάνων αγώνας μεταξύ της εξειδικευμένης υπάλληλης και της αυτοκυριαρχίας υπήρχε παντού. Η κατάσταση άλλαξε μόνον απέναντι στα κοινοβούλια και στη φιλοδοξία για δύναμη των κομματικών αρχηγών. Άκρως διαφορετικές συνθήκες οδήγησαν εντούτοις σε εξωτερικά όμοια αποτελέσματα. Βέβαια, με ορισμένες διαφορές. Όπου οι δυναστείες διατήρησαν την πραγματική εξουσία στα χέρια τους – όπως ήταν ιδιαίτερα η περίπτωση στη Γερμανία – τα συμφέροντα του ηγεμόνα συνδέονταν αλληλέγγυα με αυτά της υπάλληλης *ενάντια* στο κοινοβούλιο και στις διεκδικήσεις του για δύναμη. Οι υπάλληλοι ενδιαφέρονταν επίσης για το ότι οι διευθυντικές θέσεις, δηλαδή οι υπουργικές θέσεις, στελεχώνονταν από αυτούς τους ίδιους, καθιστώντας έτσι αυτές τις θέσεις αντικείμενο της υπάλληλης προαγωγής. Από την πλευρά του, ο μονάρχης είχε συμφέρον να μπορεί να διορίζει τους υπουργούς από τις σειρές των αφοσιωμένων υπαλλήλων του, σύμφωνα με τη δική του προτίμηση. Και οι δύο πλευρές, όμως, είχαν συμφέρον στο ότι η πολιτική ηγεσία αντιμετώπιζε το κοινοβούλιο με ενιαίο και αποφασιστικό τρόπο, δηλαδή: στο ότι το συναδελφικό σύστημα αντικαθίσταται από έναν αρχηγό του υπουργικού συμβουλίου. Επιπλέον, για να μπορεί ο μονάρχης να παραμείνει καθαρά τυπικά υπεράνω του αγώνα των κομμάτων και των κομματικών επιθέσεων, χρειαζόταν μία μεμονωμένη προσωπικότητα που θα τον κάλυπτε και θα αναλάμβανε την ευθύνη, δηλαδή: θα απαντούσε στο κοινοβούλιο και θα διαπραγματευόταν με τα κόμματα. Όλα αυτά τα συμφέροντα επέδρασαν μαζί προς την ίδια κατεύθυνση: προέκυψε ένας υπάλληλος υπουργός που ασκούσε ενιαία διεύθυνση. Η εξέλιξη της κοινοβουλευτικής δύναμης επέδρασε εντονότερα προς την κατεύθυνση ενοποίησης [του κρατικού μηχανισμού] εκεί όπου – όπως στην Αγγλία – το κοινοβούλιο απέκτησε υπεροχή απέναντι στον μονάρχη. Εδώ αναπτύχθηκε το «υπουργικό συμβούλιο» με τον ενιαίο κοινοβουλευτικό αρχηγό, τον «leader», στην κορυφή του, ως επιτροπή της δύναμης που δεν λάμβαναν μεν υπόψη οι επίσημοι νόμοι, αλλά η οποία ήταν στην πραγματικότητα η μοναδική πολιτική δύναμη: δηλαδή το *κόμμα* που κατείχε την πλειοψηφία στην εκάστοτε περίοδο. Τα επίσημα συναδελφικά σώματα δεν ήταν όργανα της πραγματικά κυρίαρχης δύναμης: του κόμματος, και συνεπώς δεν μπορούσαν να είναι οι φορείς της πραγματικής διακυβέρνησης. Πολύ περισσότερο, ένα κυρίαρχο κόμμα, για να διατηρήσει την εξουσία στο εσωτερικό και να μπορεί να ασκεί μεγαλεπίβουλη πολιτική στο εξωτερικό, απαιτούσε ένα ενεργό όργανο, αποτελούμενο μόνον από τους πραγματικούς ηγέτες, οι οποίοι θα συζητούσαν θέματα εμπιστευτικά:

δηλαδή το υπουργικό συμβούλιο, αλλά, σε σχέση προς τη δημοσιότητα, ιδιαίτερα την κοινοβουλευτική δημοσιότητα, το κόμμα χρειαζόταν έναν ηγέτη υπεύθυνο για όλες τις αποφάσεις: τον πρωθυπουργό. Ακολούθως, το αγγλικό σύστημα προσλήφθηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη με τη μορφή των κοινοβουλευτικών υπουργείων, και μόνον στην Αμερική, και στις δημοκρατίες που επηρεάστηκαν από αυτήν, του αντιπαρατέθηκε ένα τελείως ετερογενές σύστημα, το οποίο τοποθετούσε τον εκλεγμένο ηγέτη του νικηφόρου κόμματος, που είχε αναδειχθεί μέσω άμεσων λαϊκών εκλογών, επικεφαλής του μηχανισμού των υπαλλήλων που διορίστηκαν από αυτόν, και τον δέσμευε στην ομοφωνία του κοινοβουλίου μόνον ως προς τον προϋπολογισμό και τη νομοθεσία.

Η εξέλιξη της πολιτικής προς μια «επιχείρηση», που απαιτούσε εκπαίδευση στον αγώνα για δύναμη και στις μεθόδους του, όπως αναπτύχθηκε από τη σύγχρονη κομματική οργάνωση, καθόρισε πλέον το διαχωρισμό των δημοσίων λειτουργιών σε δύο κατηγορίες, οι οποίες, δεν είναι μεν αυστηρά αλλά παρόλ'αυτά ευκρινώς διαχωρισμένες: εξειδικευμένοι υπάλληλοι αφ'ενός, και «πολιτικοί» υπάλληλοι αφ'ετέρου. Οι «πολιτικοί» υπάλληλοι, με την ιδιαίτερη έννοια του όρου, μπορούν να αναγνωριστούν εξωτερικά από το γεγονός ότι είναι ανά πάσα στιγμή κατά βούληση μεταθέσιμοι και απολύσιμοι, ή τουλάχιστον μπορούν να «τεθούν σε διαθεσιμότητα», όπως οι Γάλλοι νομάρχες και οι παρόμοιοι προς αυτούς υπάλληλοι άλλων χωρών, ευρισκόμενοι σε οξεία αντίθεση προς την «ανεξαρτησία» των υπαλλήλων με δικαστικές λειτουργίες. Στην Αγγλία, ανήκουν στην πρώτη κατηγορία υπάλληλοι οι οποίοι, σύμφωνα με σταθερή συμβατική συνήθεια, αποσύρονται από τα αξιώματα όταν προκύπτει αλλαγή στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία και, συνεπώς, αλλαγή στο υπουργικό συμβούλιο. Συνήθως συγκαταλέγονται μεταξύ τους μερικοί η αρμοδιότητα των οποίων περιλαμβάνει τη διαχείριση της γενικής «εσωτερικής διοίκησης» το δε «πολιτικό» στοιχείο εν τοιαύτη περιπτώσει είναι, προπαντων, το καθήκον διατήρησης της «τάξης» στη χώρα: δηλαδή των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας. Στην Πρωσία αυτοί οι υπάλληλοι, σύμφωνα με το διάταγμα του Puttkamer [1882], και με τρόπο ώστε να αποφεύγουν την πειθαρχική δίωξη, είχαν το καθήκον να «εκπροσωπούν την κυβερνητική πολιτική», και, όπως οι νομάρχες στη Γαλλία, χρησιμοποιούνταν ως υπηρεσιακός μηχανισμός για τον επηρεασμό των εκλογών. Οι περισσότεροι από τους «πολιτικούς» υπαλλήλους του γερμανικού συστήματος – σε αντίθεση προς άλλες χώρες – ήταν εξίσου ικανοί με τους άλλους, εφόσον η απόκτηση αυτών των αξιωμάτων απαιτούσε πανεπιστημιακή μόρφωση, ειδικές εξετάσεις και συνδεόταν με συγκεκριμένη προκαταρκτική θητεία. Στη Γερμανία, αυτό το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της σύγχρονης ειδικευμένης υπαλληλίας λείπει μόνον στους επικεφαλής του πολιτικού μηχανισμού: στους υπουργούς. Ακόμη και υπό το παλαιό καθεστώς, κάποιος μπορούσε να γίνει υπουργός παιδείας στην Πρωσία χωρίς να έχει επισκεφθεί ποτέ ένα ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα, ενώ κάποιος μπορούσε κατά κανόνα να γίνει εισηγητής σύμβουλος μόνον στη βάση προδιαγεγραμμένων εξετάσεων. Ο εξειδικευμένος προϊστάμενος [υπουργείου] και ο εισηγητής σύμβουλος – για παράδειγμα, υπό τον Althoff στο πρωσικό υπουργείο Παιδείας – ήταν κατ'αυτονόητο τρόπο πολύ καλύτερα ενημερωμένοι για τα ιδιαίτερα τεχνικά προβλήματα του τμήματος από ότι ο διευθυντής τους. Στην Αγγλία δεν ήταν διαφορετικά. Συνεπώς, για όλες τις καθημερινές απαιτήσεις ήταν ο ισχυρότερος. Αυτό δεν ήταν κάτι καθαυτό παράλογο. Ο υπουργός ήταν ακριβώς ο εκπρόσωπος του συσχετισμού της πολιτικής δύναμης, έπρεπε να εκπροσωπεί τα πολιτικά της μέτρα και να τα προσαρμόζει στις προτάσεις των υφιστάμενών του ειδικών υπαλλήλων ή να τους δίνει αντίστοιχες εντολές πολιτικής υφής.

Εντελώς παρόμοια είναι η κατάσταση σε μια ιδιωτική οικονομική επιχείρηση: ο πραγματικός «κυρίαρχος», η συνέλευση των μετόχων, έχει ακριβώς τόσο λίγη επιρροή

στη διοίκηση της επιχείρησης όπως ένας «λαός» που κυβερνάται από εξειδικευμένους υπαλλήλους· οι δε προσωπικότητες που αποφασίζουν για την πολιτική της επιχείρησης, το «εποπτικό συμβούλιο» που ελέγχεται από τις τράπεζες, δίνουν μόνο τις οικονομικές εντολές και επιλέγουν άτομα για τη διοίκηση, χωρίς ποτέ οι ίδιοι να είναι ικανοί να διευθύνουν τεχνικά την επιχείρηση. Υπό την προοπτική αυτή, η παρούσα δομή του επαναστατικού κράτους δεν αποτελεί θεμελιώδη καινοτομία, καθώς εναποθέτει την δύναμη της διοίκησης στα χέρια απόλυτων ερασιτεχνών, επειδή διαθέτουν τα πολυβόλα, και επιδιώκει να χρησιμοποιήσει τους εξειδικευμένους υπαλλήλους μόνον ως διεκπεραιωτικά όργανα. Οι δυσκολίες του παρόντος συστήματος βρίσκονται σε σημείο διαφορετικό από αυτό, αλλά σήμερα δεν θα μας απασχολήσουν.

Θα αναρωτηθούμε, αντιθέτως, για την τυπική ιδιομορφία των επαγγελματιών πολιτικών, τόσο για τους «ηγέτες» όσο και για τους οπαδούς τους. Η ιδιομορφία αυτή έχει αλλάξει ιστορικά, όπως και σήμερα έχει πολύ διαφορετικές μορφές.

Έχουμε δει ότι στο παρελθόν «επαγγελματίες πολιτικοί» αναπτύχθηκαν μέσα από τον αγώνα των ηγεμόνων με τις νομοκατεστημένες τάξεις, υπηρετώντας τους πρώτους. Ας δούμε συνοπτικά τους κύριους τύπους αυτών των επαγγελματιών πολιτικών.

Αντιμετωπίζοντας τις νομοκατεστημένες τάξεις, ο ηγεμόνας βρήκε υποστήριξη σε πολιτικώς αξιοποιήσιμα στρώματα που δεν είχαν νομοκρατικό χαρακτήρα. Στα στρώματα αυτά, τόσο στη δυτική όσο και στην ανατολική Ινδία, στη βουδιστική Κίνα και Ιαπωνία, στη λαμαϊστική Μογγολία, όπως ακριβώς και στις χριστιανικές περιοχές του μεσαίωνα ανήκαν εν πρώτοις: οι κληρικοί. Ο τεχνικός λόγος για αυτό ήταν ότι οι κληρικοί ήταν εγγράμματοι. Η εισαγωγή των βραχμάνων, των βουδιστών ιερέων, των Λάμα, και η χρήση επισκόπων και ιερέων ως πολιτικών συμβούλων επιτελέστηκε από τους ηγεμόνες υπό την προοπτική απόκτησης διοικητικών δυνάμεων που γνώριζαν γραφή και ανάγνωση και μπορούσαν να αξιοποιηθούν στον αγώνα του αυτοκράτορα, του ηγεμόνα ή του χάνου ενάντια στην αριστοκρατία. Ο κληρικός, ιδιαίτερα ο άγαμος κληρικός, βρισκόταν εκτός του μηχανισμού των κανονικών πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων και δεν υπέκυπτε στο δέλεαρ να αποκτήσει μέσω αγώνα πολιτική δύναμη για τους απογόνους του, όπως το έκανε ο τιμαριώτης. Λόγω των ιδιαίτερων νομοκρατικών του ιδιοτήτων ο κληρικός ήταν «διαχωρισμένος» από τα επιχειρηματικά μέσα της ηγεμονικής διοίκησης.

Ένα δεύτερο τέτοιο στρώμα αποτελούσαν οι λόγιοι με ανθρωπιστική μόρφωση. Υπήρχε μια εποχή όπου μάθαινε κανείς να συντάσσει λατινικές ομιλίες και ελληνικά ποιήματα για να γίνει πολιτικός σύμβουλος και προπάντων συντάκτης υπομνημάτων ενός ηγεμόνα. Αυτή ήταν η εποχή της πρώτης άνθησης των ανθρωπιστικών σχολών και των ηγεμονικών εγκαθιδρυμάτων για καθηγεσίες της «ποιητικής»: για εμάς [στη Γερμανία] ήταν μια παροδική εποχή, με αρκετά διαρκή επιρροή στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, αλλά βεβαίως χωρίς βαθύτερες πολιτικές συνέπειες. Στην ανατολική Ασία, ήταν διαφορετικά. Ο Κινέζος μανδαρίνος είναι, ή μάλλον: αρχικά ήταν, ότι περίπου ήταν ο ανθρωπιστής της δικής μας αναγεννησιακής περιόδου: ένας λόγιος, ανθρωπιστικά εκπαιδευμένος και δοκιμασμένος στα γλωσσικά μνημεία του μακρινού παρελθόντος. Όταν διαβάσετε τα ημερολόγια του Λι Χουνγκ Τσανγκ² θα βρείτε ότι είναι ιδιαίτερα περήφανος για το ότι έχει συνθέσει ποιήματα και είναι καλός καλλιγράφος. Αυτή η τάξη, με τις συμβάσεις της που είχαν αναπτυχθεί με αναφορά στη σινική αρχαιότητα, καθόρισε όλο το πεπρωμένο της Κίνας, και ίσως το πεπρωμένο μας να ήταν παρόμοιο αν οι ανθρωπιστές στην εποχή τους είχαν την παραμικρή ευκαιρία να κερδίσουν παρόμοια επιρροή.

---

² Ο Λι Χουνγκ Τσανγκ (1823-1901) ήταν Κινέζος αξιωματούχος, με πλούσια σταδιοδρομία που περιλάμβανε πολλές διπλωματικές αποστολές.

Το τρίτο στρώμα ήταν οι ευγενείς της αυλής. Αφού οι ηγεμόνες επέτυχαν να απαλλοτριώσουν τη νομοκοταξική πολιτική δύναμη από τους ευγενείς, τους συγκέντρωσαν στην ηγεμονική αυλή και τους χρησιμοποίησαν στην πολιτική και διπλωματική υπηρεσία. Η μετατροπή του εκπαιδευτικού μας συστήματος το 17^ο αιώνα συγκαθορίστηκε από το γεγονός ότι στη θέση των ανθρωπιστών λόγιων εισήλθαν οι αυλικοί ευγενείς ως επαγγελματίες πολιτικοί στην υπηρεσία του ηγεμόνα.

Η τέταρτη κατηγορία ήταν ένα ιδιαίτερα αγγλικό μόρφωμα· μια τάξη πατρικών, που περιλάμβανε κατώτερους ευγενείς και αστούς εισοδηματίες, με την τεχνική ονομασία «gentry» – ένα στρώμα που αρχικά ο ηγεμόνας προσέλκυσε ενάντια στους βαρόνους, θέτοντάς το στην κατοχή των αξιωμάτων της «αυτοδιοίκησης», καθιστόμενος αργότερα και αυτός ο ίδιος όλο και περισσότερο εξαρτημένος από αυτό. Το στρώμα αυτό παρέμεινε στην κατοχή όλων των αξιωμάτων της τοπικής διοίκησης, καθώς τα αναλάμβανε αμισθί για το συμφέρον της δικής του κοινωνικής δύναμης. Φύλαξε την Αγγλία από τον εκγραφειοκρατισμό, ο οποίος υπήρξε το πεπρωμένο όλων των ηπειρωτικών κρατών.

Ένα πέμπτο στρώμα προσιδίαζε στη Δύση, ιδιαίτερα στην ηπειρωτική Ευρώπη, και ήταν καθοριστικής σημασίας για τη συνολική πολιτική δομή της: οι πανεπιστημιακά εκπαιδευμένοι νομικοί. Η τεράστια επίδραση του ρωμαϊκού δικαίου, όπως τροποποιήθηκε από το υστερορωμαϊκό γραφειοκρατικό κράτος, δεν διακρίνεται πουθενά πιο καθαρά παρά στο γεγονός ότι παντού η επαναστατικοποίηση της πολιτικής επιχείρησης, με την έννοια της εξέλιξης προς το ανεπτυγμένο ορθολογικό κράτος, είχε ως φορέα τους εκπαιδευμένους νομικούς. Αυτό ισχύει και στην Αγγλία, αν και εκεί οι μεγάλες εθνικές συντεχνίες των νομικών παρεμπόδισαν την πρόσληψη του ρωμαϊκού δικαίου. Πουθενά στον κόσμο δεν μπορεί να βρεθεί κάποια αναλογία προς αυτό. Όλες οι απαρχές της ορθολογικής νομικής σκέψης στην ινδική σχολή Μιμάμζα και όλη η περαιτέρω καλλιέργεια της αρχαίας νομικής σκέψης στο Ισλάμ ήταν ανίκανες να αποτρέψουν την υπερπλήρωση της ορθολογικής νομικής σκέψης με θεολογικές μορφές σκέψης. Πάνω από όλα, δεν εξορθολογίστηκε πλήρως η δικαστική διαδικασία. Αυτό επιτεύχθηκε μόνον μέσω πρόσληψης της αρχαίας ρωμαϊκής νομικής επιστήμης από τους Ιταλούς νομικούς – μια επιστήμη που αποτελούσε προϊόν ενός μορφώματος εντελώς ιδιαίτερου χαρακτήρα, το οποίο ανήλθε από την πόλη κράτος στην παγκόσμια κυριαρχία – [επιτεύχθηκε] από το «*Usus modernus*» των υστερομεσαιωνικών νομικών των Πανδεκτών και του Νομοκανονικού δικαίου, όπως και από τις θεωρίες του φυσικού δικαίου, που γεννήθηκαν από τη νομική και τη χριστιανική σκέψη και αργότερα εκκοσμικεύτηκαν. Αυτός ο νομικός ορθολογισμός είχε τους μεγάλους του εκπροσώπους στον Ιταλό *podestà*, στους Γάλλους βασιλικούς νομικούς, οι οποίοι δημιούργησαν τα τυπικά μέσα για την υπονόμευση της εξουσίας των αριστοκρατών από τη βασιλική δύναμη, στους ειδικούς του νομοκανονικού δικαίου και στους φυσικοδικαιικούς θεολόγους του συνοδικού κινήματος, στους νομικούς της αυλής και τους πεπαδευμένους δικαστές των ηπειρωτικών ηγεμόνων, στους Ολλανδούς διδάσκαλους του φυσικού δικαίου και τους ‘μοναρχομάχους’, στους Άγγλους νομικούς του στέμματος και του κοινοβουλίου, στην αριστοκρατία της τηβένου των γαλλικών ανώτατων δικαστηρίων, και τέλος στους δικηγόρους των χρόνων της Γαλλικής Επανάστασης. Χωρίς αυτό το νομικό ορθολογισμό, η γέννηση του απόλυτου κράτους είναι τόσο λίγο κατανοητή όπως ακριβώς και η [Γαλλική] Επανάσταση. Αν εξετάσετε τις διαμαρτυρίες των γαλλικών δικαστηρίων ή τα τετράδια παραπόνων των γαλλικών Συνελεύσεων των Τάξεων από το 16^ο αιώνα ως το 1789, θα βρείτε παντού το πνεύμα των νομικών. Και αν ερευνήσετε την επαγγελματική κατάσταση των μελών της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης, θα βρείτε – παρόλο που τα μέλη της έχουν εκλεγεί μέσω ισότιμου δικαιώματος ψήφου – έναν μόνον προλετάριο, ελάχιστους αστούς

επιχειρηματίες, αλλά, αντιθέτως, μαζικά νομικούς όλων των ειδών, χωρίς τους οποίους θα ήταν αδιανόητο το συγκεκριμένο πνεύμα που ενέπνευσε αυτούς τους ριζοσπάστες διανοούμενους και τα προγράμματα τους. Από την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης ο σύγχρονος δικηγόρος και η σύγχρονη δημοκρατία συνταυτίζονται – και δικηγόροι με τη δική μας έννοια, ως ανεξάρτητη νομοκατεστημένη τάξη, υπάρχουν και πάλι μόνον στη Δύση, από τον μεσαίωνα, όπου αναπτύχθηκαν από τη «συνηγορία» της τυπικής γερμανικής δικαστικής διαδικασίας υπό την επίδραση του εξορθολογισμού της δίκης.

Η σημασία των δικηγόρων στην πολιτική του δυτικού κόσμου από την περίοδο της ανόδου των κομμάτων δεν είναι τυχαία. Η πολιτική επιχείρηση μέσω κομμάτων σημαίνει ακριβώς: επιχείρηση φορέων συμφερόντων – και σύντομα θα δούμε τι σημαίνει αυτό. Η δε τέχνη του εκπαιδευμένου δικηγόρου είναι να διαχειρίζεται αποτελεσματικά μια υπόθεση για φορείς συμφέροντος. Στο πεδίο αυτό – όπως μας δίδαξε η ανωτερότητα της προπαγάνδας του εχθρού [κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο] –, ο δικηγόρος είναι ανώτερος κάθε «υπαλλήλου». Ασφαλώς, μπορεί να διαχειριστεί επιτυχώς μια υπόθεση που στηρίζεται σε λογικώς αδύναμα επιχειρήματα και η οποία, υπό αυτή την έννοια, είναι «αδύναμη» υπόθεση, δηλαδή μπορεί να την διαχειριστεί τεχνικά με το «σωστό» τρόπο. Αλλά και πάλι μόνον αυτός μπορεί να διαχειριστεί επιτυχώς μια υπόθεση που πρέπει να υποστηριχθεί με λογικώς «ισχυρά» επιχειρήματα, δηλαδή με αυτή την έννοια μια «καλή» υπόθεση, διεξάγοντας με αυτό τον τρόπο «καλούς» χειρισμούς. Πολύ συχνά, ο δημόσιος υπάλληλος ως πολιτικός μετατρέπει μια εν πάση περιπτώσει «καλή» υπόθεση σε «αδύναμη» υπόθεση μέσω τεχνικά «κακής» διαχείρισης: – αυτό είναι κάτι που αναγκαστήκαμε να βιώσουμε. Διότι η σύγχρονη πολιτική διεξάγεται σε μεγάλο βαθμό εκ των πραγμάτων στη δημοσιότητα με τα μέσα του προφορικού ή γραπτού λόγου. Ο συλλογισμός για τη συνέπεια αυτού του λόγου αποτελεί το ιδιαίτερο πεδίο καθηκόντων του δικηγόρου, επ' ουδενί όμως του δημοσίου υπαλλήλου, ο οποίος δεν είναι δημαγωγός και ούτε πρέπει να είναι σύμφωνα με το σκοπό του, όταν δε παρόλα αυτά προσπαθήσει να γίνει δημαγωγός, είθισται να γίνεται κακός δημαγωγός.

Ο γνήσιος υπάλληλος – και αυτό είναι καθοριστικό για την αποτίμηση του προηγούμενου καθεστώτος μας – δεν πρέπει σύμφωνα με το ιδιαίτερο επάγγελμά του να ασκεί πολιτική, αλλά: να «διοικεί», προπάντων *ακομμάτιστα* – πράγμα που ισχύει επίσης και για τους λεγόμενους «πολιτικούς» διοικητικούς υπαλλήλους, τουλάχιστον επίσημα, εφόσον δεν διακυβεύεται η «κρατική λογική», δηλαδή τα ζωτικά συμφέροντα της κυρίαρχης [κοινωνικής] διάταξης. Πρέπει να διαχειρίζεται το αξίωμά του *sine ira et studio*, χωρίς «οργή και προκατάληψη». Δεν θα πρέπει δηλαδή να κάνει ακριβώς αυτό που πρέπει πάντα και κατ' ανάγκην να κάνει ο πολιτικός, τόσο ο ηγέτης όσο και η ακολουθία του: να *αγωνίζεται*. Διότι η μεροληψία, ο αγώνας, η εμπάθεια – *ira et studium* – είναι το στοιχείο του πολιτικού [ανθρώπου]. Και προπάντων: του πολιτικού *ηγέτη*. Το δικό του πράττειν υπόκειται σε μια τελείως διαφορετική αρχή, την αρχή της *υπευθυνότητας*, που είναι τελείως αντίθετη από εκείνη του δημοσίου υπαλλήλου. Η τιμή του δημοσίου υπαλλήλου είναι η ικανότητά του να εκτελεί ευσυνείδητα και με ακρίβεια τη διαταγή της προϊστάμενης υπηρεσίας ως εάν να ανστοιχούσε στη δική του πεποίθηση, ακόμη και όταν – παρά τις παραστάσεις του – η υπηρεσία επιμένει στη διαταγή που για τον ίδιο φαίνεται εσφαλμένη: χωρίς αυτή την με την ανώτατη έννοια ηθική πειθαρχία και αυταπάρνηση θα κατέρρεε ο συνολικός μηχανισμός. Αντιθέτως, η τιμή του πολιτικού αρχηγού, δηλαδή: του ηγετικού πολιτικού, είναι ακριβώς η αποκλειστική *προσωπική* ευθύνη για ό,τι κάνει, μια ευθύνη που δεν μπορεί και δεν πρέπει να αρνηθεί ή να μετακυλίσει. Ιδιαίτερα οι υπαλληλικές φύσεις υψηλού ηθικού επιπέδου είναι κακοί πολιτικοί, προπάντων, με την πολιτική έννοια της λέξης, ανεύθυνοι, και με αυτή την έννοια: πολιτικοί χαμηλού ηθικού επιπέδου: – τέτοιοι, όπως

δυστυχώς είχαμε επανειλημμένα σε ηγετικές θέσεις. Αυτό αποκαλούμε «υπαλληλική εξουσία»· και βεβαίως δεν σκιάζει σε τίποτε την τιμή της δημοσιοϋπαλληλίας μας, εάν αποκαλύψουμε το πολιτικά εσφαλμένο αυτού του συστήματος, αξιολογώντας το από την προοπτική της επιτυχίας. Ας επιστρέψουμε όμως ξανά στους τύπους των πολιτικών χαρακτήρων.

Από την περίοδο του συνταγματικού κράτους, και σίγουρα από την περίοδο της δημοκρατίας ο «δημαγωγός» είναι ο τύπος του πολιτικού ηγέτη στη Δύση. Η δυσάρεστη χροιά της λέξης δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε ότι δεν ήταν ο Κλέωνας, αλλά ο Περικλής ο πρώτος που έφερε το όνομα του δημαγωγού. Άνευ αξιώματος, ή κατέχοντας το μοναδικό εκλέξιμο αξίωμα – σε αντίθεση προς τα αξιώματα της αρχαιότητας που στελεχώνονταν δια της κλήρωσης – εκείνο δηλαδή του αρχιστράτηγου, διηύθυνε την κυρίαρχη εκκλησία του δήμου της Αθήνας. Η νεωτερική δημαγωγία κάνει επίσης χρήση του προφορικού λόγου, και μάλιστα σε τεράστιο βαθμό, αν αναλογιστεί κανείς τους προεκλογικούς λόγους που πρέπει να εκφωνήσει ένας σύγχρονος υποψήφιος. Αλλά με μεγαλύτερη διάρκεια κάνει χρήση του τυπωμένου λόγου. Ο πολιτικός δημοσιολόγος, και προπάντων ο *δημοσιογράφος* είναι στην εποχή μας ο σημαντικότερος εκπρόσωπος του δημαγωγικού είδους.

Στα όρια αυτής της διάλεξης θα ήταν τελείως αδύνατη ακόμη και μια περιγραφή της σύγχρονης πολιτικής δημοσιογραφίας, ένα εγχείρημα που από κάθε άποψη αποτελεί ένα κεφάλαιο αφ'εαυτού. Εδώ θα πρέπει οπωσδήποτε να αναφερθούν απλώς λίγα πράγματα. Το κοινό που έχει ο δημοσιογράφος με όλους τους δημαγωγούς και επίσης – τουλάχιστον στην ηπειρωτική Ευρώπη, σε αντίθεση προς την Αγγλία και επίσης, προς προηγούμενες καταστάσεις της Πρωσίας – επίσης με το δικηγόρο (και τον καλλιτέχνη), είναι το πεπρωμένο ότι διαφεύγει της σταθερής κοινωνικής κατάταξης. Ανήκει σε ένα είδος κάστας παρία, η οποία πάντα εκτιμάται από την «κοινωνία» με βάση τους ηθικά κατώτερους εκπροσώπους της. Γι' αυτό το λόγο είναι διαδεδομένες οι πιο οξύμωρες παραστάσεις για τους δημοσιογράφους και για την εργασία τους. Δεν καταλαβαίνει ο καθένας ότι μια πραγματικά καλή δημοσιογραφική επίδοση απαιτεί τουλάχιστον τόσο «πνεύμα» όση και οποιαδήποτε λόγια επίδοση – προπάντων λόγω της ανάγκης ότι πρέπει να παραχθεί αμέσως, κατόπιν εντολής, και επειδή πρέπει να είναι αμέσως *αποτελεσματική*, αν και βεβαίως υπό τελείως διαφορετικές συνθήκες παραγωγής. Το γεγονός ότι η ευθύνη του δημοσιογράφου είναι πολύ μεγαλύτερη, και ότι το *αίσθημα* της ευθύνης κάθε έντιμου δημοσιογράφου κατά μέσο όρο δεν βρίσκεται χαμηλότερα από εκείνο του λόγιου – αλλά μάλλον υψηλότερα, όπως έδειξε ο πόλεμος – δεν εκτιμάται σχεδόν ποτέ, διότι είναι φυσικό ότι παραμένουν στη μνήμη ιδιαίτερα τα ανεύθυνα δημοσιογραφικά κατορθώματα λόγω των συχνά φρικτών επιδράσεών τους. Τέλος, κανείς δεν πιστεύει ότι η διακριτικότητα κάθε κατά κάποιο τρόπο ικανού δημοσιογράφου βρίσκεται κατά μέσο όρο υψηλότερα από εκείνη άλλων ανθρώπων. Και όμως έτσι είναι. Οι ασύγκριτα μεγαλύτεροι πειρασμοί που συνοδεύουν σήμερα τη δημοσιογραφική δραστηριότητα, και οι λοιπές συνθήκες δημοσιογραφικής δραστηριότητας, γεννούν στο παρόν εκείνα τα αποτελέσματα που έχουν συνηθίσει το κοινό να παρατηρεί τον Τύπο με ένα μείγμα αποστροφής και – αξιοθρήνητης δειλίας. Δεν μπορούμε απόψε να συζητήσουμε τι πρέπει να γίνει στο πεδίο αυτό. Εδώ μας ενδιαφέρει το ερώτημα του *πολιτικού* επαγγελματικού πεπρωμένου των δημοσιογράφων, και η πιθανότητά του να αποκτήσει μια ηγετική πολιτική θέση. Μέχρι σήμερα αυτή η πιθανότητα ήταν ευνοϊκή μόνον στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα. Αλλά εντός του κόμματος, οι δημοσιογραφικές θέσεις είχαν κυρίως τη φύση υπαλληλικών θέσεων, και δεν αποτελούσαν τη βάση μιας *ηγετικής* θέσης.

Στα αστικά κόμματα, γενικά, οι πιθανότητες για αναρρίχηση στην πολιτική δύναμη μέσω αυτής της οδού, έχουν μάλλον χειροτερέψει σε σύγκριση με τις προηγούμενες

γενεές. Βεβαίως, κάθε σημαντικός πολιτικός χρειαζόταν επιρροή στον Τύπο και συνεπώς σχέσεις με τον Τύπο. Αλλά το ότι οι κομματικοί *αρχηγοί* θα προέρχονταν από τις τάξεις του Τύπου, αυτό – πράγμα απροσδόκητο – υπήρξε η απόλυτη εξαίρεση. Ο λόγος γι' αυτό είναι η αυξανόμενη «οικονομική δέσμευση» του δημοσιογράφου, προπάντων του ακτήμονα και συνεπώς επαγγελματικά δεσμευμένου, η οποία είναι καθορισμένη από την απίστευτη αύξηση της εντατικότητας και του σύγχρονου ρυθμού της δημοσιογραφικής επιχείρησης. Η ανάγκη να κερδίζει κάποιος τα προς το ζην με την καθημερινή ή τουλάχιστον εβδομαδιαία σύνταξη άρθρων, κρέμεται σαν αλυσίδα στα πόδια των πολιτικών, και γνωρίζω παραδείγματα, στα οποία ηγετικές φύσεις παρέλυσαν μόνιμα κατά την αναρρίχηση προς τη δύναμη, εξωτερικά και προπάντων: εσωτερικά. Το ότι οι σχέσεις του Τύπου προς τις άρχουσες δυνάμεις στο κράτος και στα κόμματα ήταν υπό το παλιό καθεστώς [της αυτοκρατορικής Γερμανίας] τόσο επιζήμιες όσο θα μπορούσαν να είναι για το επίπεδο της δημοσιογραφίας, αποτελεί ένα ξεχωριστό κεφάλαιο. Οι σχέσεις αυτές ήταν διαφορετικές στις αντίπαλές μας χώρες. Αλλά και εκεί, καθώς και για όλα τα νεωτερικά κράτη ίσχυε, καθώς φαίνεται, η πρόταση: ότι ο εργάτης της δημοσιογραφίας αποκτά όλο και λιγότερη, και ο κεφαλαιοκράτης άρχοντας του Τύπου – φερ' ειπείν, του είδους του λόρδου Northcliffe³ – αποκτά όλο και περισσότερη πολιτική επιρροή.

Ωστόσο, στη Γερμανία τα μεγάλα κεφαλαιοκρατικά συγκροτήματα Τύπου, τα οποία είχαν αποκτήσει τον έλεγχο ιδιαίτερα στα φύλλα των «μικρών αγγελιών» και των «γενικών αγγελιών», αποτέλεσαν κατά κανόνα τους τυπικούς καλλιεργητές πολιτικής αδιαφορίας. Διότι με μια ανεξάρτητη πολιτική δεν προέκυπτε κανένα κέρδος, προπάντων καμία καλή προαίρεση των πολιτικά επικρατουσών δυνάμεων που θα ωφελούσε την επιχείρηση. Η επιχείρηση των αγγελιών είναι επίσης η οδός μέσω της οποίας κατά τη διάρκεια του πολέμου έγινε μεγαλεπίβολη απόπειρα πολιτικού επηρεασμού του Τύπου, μια απόπειρα που, όπως φαίνεται, τείνει να συνεχιστεί. Παρόλο που θα μπορούσε να προσδοκάται ότι οι μεγάλες εφημερίδες θα ξεφύγουν από αυτή την πίεση, η κατάσταση των μικρών εφημερίδων θα είναι πολύ πιο δύσκολη. Εν πάση περιπτώσει, προς το παρόν η δημοσιογραφική σταδιοδρομία δεν αποτελεί στη Γερμανία – θα πρέπει κανείς ενδεχομένως να περιμένει για να δει: εάν όχι πλέον ή όχι ακόμη – μια φυσιολογική οδό ανόδου των πολιτικών αρχηγών, όσο θελκτική και αν είναι κατά τα άλλα, και οποιοδήποτε βαθμό επιρροής και επίδρασης, προπάντων δε: πολιτικής ευθύνης μπορεί να αποφέρει. Είναι δύσκολο να ειπωθεί αν η εγκατάλειψη της αρχής της ανωνυμίας, που υποστηρίζεται από κάποιους δημοσιογράφους – όχι από όλους – μπορεί να σημαίνει μια αλλαγή. Αυτό που βιώσαμε κατά τη διάρκεια του πολέμου στον γερμανικό Τύπο ως προς τη «διεύθυνση» των εφημερίδων από ειδικά μισθωμένες προσωπικότητες με συγγραφική δεξιά, οι οποίες πάντα υπέγραφαν τα κείμενά τους, δυστυχώς έδειξε σε μερικές από τις γνωστότερες περιπτώσεις ότι δεν είναι βέβαιο πως με αυτό τον τρόπο θα καλλιεργηθεί ένα αυξανόμενο αίσθημα υπευθυνότητας όπως θα μπορούσε κανείς να πιστεύει. Ήταν ακριβώς – χωρίς κομματική διαφορά – ο χειρότερος κίτρινος Τύπος αυτός που επεδίωξε και επέτυχε αυξημένες πωλήσεις με αυτό τον τρόπο. Οι αντίστοιχοι κύριοι, τόσο οι εκδότες όσο και

³ Ο Alfred Charles William Harmsworth, αργότερα Alfred Lord Northcliffe (1865-1922) ήταν Βρετανός επιχειρηματίας του Τύπου, ο οποίος εισήγαγε καινοτομίες στην κυκλοφορία εφημερίδων και περιοδικών στην Αγγλία κατά την καμπή του 20ού αιώνα. Ο Harmsworth είχε τεράστια επιτυχία με τις έκδοτικές επιχειρήσεις του, πράγμα που του επέτρεψε να συγκροτήσει ένα δίκτυο κυκλοφορίας με πολλά περιοδικά και εφημερίδες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1890 ίδρυσε τον μεγαλύτερο εκδοτικό οίκο περιοδικών στον κόσμο με το όνομα Amalgamated Press. Μέσα από τις εφημερίδες που είχε, ο Harmsworth άσκησε σημαντική επίδραση στην πολιτική της Αγγλίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συμβάλλοντας στην πτώση της κυβέρνησης Asquith.

οι σκανδαλοθήρες δημοσιογράφοι απέκτησαν βέβαια περιουσίες, αλλά σίγουρα όχι τιμή. Αυτό δεν σημαίνει ότι διατυπώνεται εδώ αντίρρηση ενάντια στην αρχή της επωνυμίας· το ζήτημα είναι πράγματι πολύ περίπλοκο, και το φαινόμενο που μόλις περιγράψαμε δεν έχει γενική ισχύ. Αλλά *μέχρι τώρα* δεν αποτέλεσε την οδό για την ανάδειξη γνήσιας ηγεσίας ή *υπεύθυνης* επιχείρησης της πολιτικής. Μένει να δούμε πώς θα εξελιχθούν περαιτέρω οι συνθήκες. Εν πάση περιπτώσει, όμως, η δημοσιογραφική σταδιοδρομία παραμένει μία των σημαντικότερων οδών της επαγγελματικής πολιτικής δραστηριότητας. Δεν είναι μια οδός για όλους. Πολύ λιγότερο για αδύναμους χαρακτήρες, ιδιαίτερα για ανθρώπους που μπορούν να διατηρήσουν την εσωτερική ισορροπία τους μόνο με μια ασφαλή νομικοταξική θέση. Αν και ο βίος ενός νέου λόγιου διέπεται από αστάθεια, εντούτοις περιβάλλεται από σταθερές νομικοταξικές συμβατικότητες και τον προφυλάσσουν από την ολίσθηση. Αλλά ο βίος του δημοσιογράφου είναι η αστάθεια καθαυτή, και μάλιστα υπό συνθήκες που θέτουν σε δοκιμασία την εσωτερική ασφάλεια [του ατόμου] με τρόπο που σπάνια προκύπτει σε κάποια άλλη περίπτωση. Το χειρότερο εδώ δεν είναι καν οι συχνά πικρές εμπειρίες στην επαγγελματική ζωή. Ιδιαίτερα δύσκολες εσωτερικές απαιτήσεις τίθενται ακριβώς στους επιτυχημένους δημοσιογράφους. Δεν είναι, πράγματι, διόλου μικρό ζήτημα να συχνάζεις στα σαλόνια των ισχυρών αυτού του πλανήτη σε φαινομενικά ισότιμη βάση, και συχνά να σε κολακεύουν όλοι γιατί σε φοβούνται, και να γνωρίζεις διαρκώς ότι μόλις έχεις φύγει ο οικοδεσπότης θα πρέπει ίσως να δικαιολογηθεί στους καλεσμένους του για την επαφή του με τα «λαγωνικά του Τύπου» – όπως δεν είναι διόλου ασήμαντο θέμα να πρέπει να διατυπώσεις απόψεις γρήγορα και πειστικά σε σχέση κάθετη που απαιτεί η «αγορά», για όλα τα δυνατά προβλήματα της ζωής, χωρίς να εμπίπτεις όχι μόνον στην απόλυτη ρηχότητα αλλά προπάντων στην αναξιοπρέπεια της αυτογύμνωσης και στις αναπόφευκτες συνέπειές της. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι υπάρχουν πολλοί δημοσιογράφοι που παρέκκλιναν ως προς το χαρακτήρα τους και απαξιώθηκαν, αλλά ακριβώς ότι παρόλα αυτά, ιδιαίτερα αυτό το κοινωνικό στρώμα περιλαμβάνει τόσο μεγάλο αριθμό πολύτιμων και γνήσιων ανθρώπων, κάτι που οι αμέτοχοι δεν μπορούν να υποθέσουν τόσο εύκολα.

Ενώ ένας δημοσιογράφος, ως τύπος επαγγελματία πολιτικού, μπορεί να ανατρέξει σε ένα κάπως αξιοσημείωτο παρελθόν, η μορφή του *κομματικού υπαλλήλου* ανήκει μόνον στην εξέλιξη των τελευταίων δεκαετιών και, εν μέρει, ετών. Πρέπει να στραφούμε στην παρατήρηση της κομματικής συγκρότησης και της κομματικής οργάνωσης, για να καταλάβουμε αυτό τον τύπο ως προς τη θέση του στην ιστορική εξέλιξη.

Σε όλους τους κατά κάποιο τρόπο ευρύτερους πολιτικούς συνδέσμους, δηλαδή σε εκείνους που υπερβαίνουν το πεδίο και την ακτίνα καθηκόντων των μικρών αγροτικών περιοχών, και όπου ο εξουσιαστής εκλέγεται περιοδικά, η πολιτική επιχείρηση είναι κατ' ανάγκην: *επιχείρηση φορέων συμφερόντων*. Αυτό σημαίνει ότι ένας σχετικά μικρός αριθμός ανθρώπων που ενδιαφέρονται καταρχάς για τον πολιτικό βίο, δηλαδή για τη συμμετοχή στην πολιτική εξουσία, εξασφαλίζουν μια ακολουθία μέσω ελεύθερης απόκτησης [συνεργατών], παρουσιάζουν εαυτούς ή τους προστατευομένους τους ως υποψήφιους τους για την εκλογή, συγκεντρώνουν τα οικονομικά μέσα και βαίνουν προς ψηφοθηρία. Είναι αδιανόητο πώς θα μπορούσαν να λειτουργήσουν με τον κατάλληλο τρόπο οι εκλογές σε μεγάλους συνδέσμους χωρίς αυτή την επιχείρηση. Στην πράξη αυτό σημαίνει τη διάκριση των πολιτών με δικαίωμα ψήφου σε πολιτικά ενεργά και σε πολιτικά παθητικά στοιχεία, και καθώς αυτή η διαφορά βασίζεται σε εκούσια στάση, δεν μπορεί να καταργηθεί μέσω μέτρων όπως η υποχρεωτική ψηφοφορία, ή η «επαγγελματική» αντιπροσώπευση, ή μέσω κάποιων άλλων υποθέσεων που είναι ρητά ή πραγματικά στραμμένα ενάντια σ' αυτή την κατάσταση

και συνεπώς ενάντια στην εξουσία των επαγγελματιών πολιτικών. Η ηγεσία και η ακολουθία, ως ενεργά στοιχεία ελεύθερης απόκτησης: τόσο [απόκτησης] της ακολουθίας όσο και, μέσω αυτής, του παθητικού εκλογικού σώματος για την εκλογή του ηγέτη, είναι τα απαραίτητα ζωτικά στοιχεία κάθε κόμματος. Αλλά η δομή των κομμάτων ποικίλλει. Για παράδειγμα, τα «κόμματα» των μεσαιωνικών πόλεων, όπως εκείνα των Γουέλφων και Γιβελλίνων, ήταν καθαρά προσωπικές ακολουθίες. Εάν κάποιος μελετήσει το Statuto della parte Guelfa [Καταστατικό του κόμματος των Γουέλφων], με τις κατασχέσεις των αριστοκρατικών κτημάτων – πράγμα που αρχικά σήμαινε όλες εκείνες τις οικογένειες που διήγαγαν ιπποτικό βίο και συνεπώς είχαν ικανότητα τιμαριодότησης –, λαμβάνοντας υπόψη τον αποκλεισμό από τα αξιώματα και την άρνηση του δικαιώματος ψήφου, τις διατοπικές κομματικές επιτροπές και τις αυστηρές στρατιωτικές οργανώσεις με τις αμοιβές για τους καταδότες, θυμάται τον μπολσεβικισμό με τα σοβιέτ του, με τις αυστηρά ελεγχόμενες στρατιωτικές οργανώσεις του και – ειδικά στη Ρωσία – τις οργανώσεις πληροφοριοδοτών, τον αφοπλισμό και την άρνηση πολιτικών δικαιωμάτων στους «αστούς», δηλαδή στους επιχειρηματίες, τους εμπόρους, τους εισοδηματίες, τους κληρικούς, τους συγγενείς της δυναστείας, τους αστυνομικούς πράκτορες, όπως και τις κατάσχες του. Αυτή δε η σύγκριση είναι ακόμη πιο εντυπωσιακή, όταν δει κανείς ότι, από τη μια πλευρά, οι στρατιωτικές οργανώσεις του κόμματος των Γουέλφων ήταν ένας γνήσιος ιπποτικός στρατός, διαμορφωμένος στη βάση φεουδαλικών σωμάτων και ότι σχεδόν όλες οι ανώτερες ηγετικές θέσεις καταλαμβάνονταν από ευγενείς, ενώ από την άλλη πλευρά, οι Σοβιετικοί διατηρούν ή μάλλον επανεισάγουν τον υψηλά αμοιβόμενο επιχειρηματία, την αμοιβή με το κομμάτι, τον τεϊλορισμό, την στρατιωτική και εργοταξιακή πειθαρχία και αναζητούν ξένο κεφάλαιο, με μια λέξη: οι Σοβιετικοί έπρεπε πολύ απλά να αποδεχθούν ξανά όλα τα πράγματα που είχαν καταπολεμήσει όπως ως διαρρυθμίσεις της αστικής τάξης για να διατηρήσουν εν γένει την πολιτεία και την οικονομία σε λειτουργία, ενώ, επιπλέον, επαναπροσέλαβαν ως βασικό εργαλείο της κρατικής εξουσίας τους πράκτορες της παλαιάς Οχράνα. Εδώ, όμως, δεν έχουμε να κάνουμε με τέτοιες οργανώσεις βίας, αλλά με επαγγελματίες πολιτικούς που αγωνίζονται για δύναμη μέσω νηφάλιων και «ειρηνικών» εκστρατειών του κόμματος στην αγορά των εκλογικών ψήφων.

Αλλά και αυτά τα κόμματα, με την συνήθη για εμάς έννοια, ήταν αρχικά, για παράδειγμα στην Αγγλία, καθαρές ακολουθίες της αριστοκρατίας. Αν για οποιοδήποτε λόγο ένας ευπατρίδης άλλαζε το κόμμα του, όλοι όσοι εξαρτιόνταν από αυτόν τον ακολουθούσαν επίσης στο αντίπαλο κόμμα. Μέχρι το Reform Bill [1832] οι μεγάλες αριστοκρατικές οικογένειες αλλά επίσης και ο βασιλιάς, είχαν την πατρoneία τεράστιου αριθμού εκλογικών περιφερειών. Κοντά σ' αυτά τα αριστοκρατικά κόμματα βρίσκονται τα κόμματα των προυχόντων, που αναπτύχθηκαν παντού με την αυξανόμενη δύναμη των αστών. Υπό την πνευματική ηγεσία των τυπικών στρωμάτων διανοουμένων της Δύσης, οι κύκλοι της «ιδιοκτησίας και της μόρφωσης» διαφοροποιήθηκαν σε κόμματα εν μέρει ανάλογα με ταξικά συμφέροντα, εν μέρει σύμφωνα με οικογενειακή παράδοση, εν μέρει για καθαρά ιδεολογικούς σκοπούς. Κληρικοί, δάσκαλοι, καθηγητές, δικηγόροι, γιατροί, φαρμακοποιοί, πλούσιοι αγρότες, βιομήχανοι – στην Αγγλία όλο εκείνο το στρώμα που θεωρεί ότι ανήκει στη τάξη των gentlemen – σχημάτισαν αρχικά ευκαιριακούς συνδέσμους, και στις περισσότερες περιπτώσεις τοπικές πολιτικές λέσχες: σε περιόδους αναταραχής ακουγόταν η μικροαστική τάξη, και ενίοτε το προλεταριάτο, όταν παρουσιάζονταν αρχηγοί για αυτό, οι οποίοι κατά κανόνα δεν προέρχονταν από το ίδιο. Σ' αυτή τη φάση, δεν υπάρχουν ακόμη διατοπικώς οργανωμένα κόμματα ως μόνιμοι σύνδεσμοι που καλύπτουν όλη τη χώρα. Μόνον τα μέλη του κοινοβουλίου δημιούργούν συνοχή και καθοριστικοί για την

επιλογή υποψηφίων είναι οι τοπικοί προύχοντες. Τα εκλογικά προγράμματα προέρχονται εν μέρει από τις προεκλογικές εκστρατείες των υποψηφίων, και εν μέρει από συγκεντρώσεις προυχόντων ή από συνέδρια κοινοβουλευτικών κομμάτων. Στις ομαλές περιόδους η διεύθυνση των λεσχών επιτελείται ως πάρεργο ή ως τιμητικό αξίωμα, ως ευκαιριακή ενασχόληση, ή όπου δεν υπάρχουν λέσχες (όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιπτώσεις) η τελείως άτυπη επιχείρηση της πολιτικής διευθύνεται από λίγα άτομα που θρέφουν σταθερό ενδιαφέρον για αυτήν· μόνον ο δημοσιογράφος είναι μισθωτός επαγγελματίας πολιτικός, μόνον η επιχείρηση της εφημερίδας αποτελεί διαρκή πολιτική επιχείρηση. Παράλληλα με την εφημερίδα αυτό ισχύει μόνον για την κοινοβουλευτική συνεδρίαση. Τα μέλη του κοινοβουλίου και οι αρχηγοί των κοινοβουλευτικών κομμάτων γνωρίζουν βέβαια σε ποιους τοπικούς προύχοντες μπορεί να στραφεί κανείς, εάν θεωρηθεί επιθυμητή κάποια πολιτική δράση. Αλλά μόνιμοι σύλλογοι των κομμάτων υπάρχουν μόνον σε μεγάλες πόλεις με μικρές συνεισφορές των μελών και με περιοδικές συσκέψεις και δημόσιες συναντήσεις όπου οι κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι καταθέτουν απολογισμό για τις δραστηριότητές τους. Το κόμμα είναι ζωντανό μόνον κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου.

Η κινητήρια δύναμη της όλο και αυστηρότερης κομματικής συνοχής προέρχεται από τα συμφέροντα των μελών του κοινοβουλίου για τη δυνατότητα διατοπικών εκλογικών συμβιβασμών και για τη βαρύτητα ενιαίων προγραμμάτων, αναγνωρισμένων από ευρείς κύκλους όλης της χώρας, όπως και για ενιαία διάδοση σε όλη την χώρα. Αλλά, ακόμη και αν ένα δίκτυο τοπικών κομματικών συλλόγων απλώνεται σε όλη την χώρα, περιλαμβάνοντας επίσης κωμοπόλεις, μέσω «έμπιστων» προσώπων με τα οποία παραμένει σε διαρκή επαφή ένα μέλος ενός κοινοβουλευτικού κόμματος ως αρχηγός του κεντρικού κομματικού γραφείου, παραμένει εντούτοις καταρχήν αμετάβλητος ο χαρακτήρας του κομματικού μηχανισμού ως συνδέσμου προυχόντων. Απουσιάζουν ακόμη οι αμοιβόμενοι υπάλληλοι εκτός του κεντρικού γραφείου· αυτοί που ηγούνται των τοπικών συλλόγων είναι εξολοκλήρου «εξέχοντες» άνθρωποι, και αυτό το κάνουν χάριν του σεβασμού που κατά τα άλλα απολαμβάνουν: αποτελούν τους εξωκοινοβουλευτικούς «προύχοντες», οι οποίοι ασκούν επιρροή παράλληλα με το στρώμα των κοινοβουλευτικών προυχόντων που τυχαίνει, ως βουλευτές, να καταλαμβάνουν μια έδρα στο κοινοβούλιο. Ωστόσο, η πνευματική τροφή για τον Τύπο και για τις τοπικές συνελεύσεις παρέχεται όλο και περισσότερο από τις κομματικές ανταποκρίσεις που εκδίδονται από το κόμμα. Καθίστανται απαραίτητες οι τακτικές συνεισφορές των μελών, ένα μέρος των οποίων πρέπει να καλύψει τις χρηματικές δαπάνες του αρχηγείου. Σ' αυτό το στάδιο ανάπτυξης βρίσκονταν πριν από όχι πολύ μεγάλο διάστημα οι περισσότερες γερμανικές κομματικές οργανώσεις. Στην δε Γαλλία κυριαρχούσε, εν μέρει, ακόμη το πρώτο στάδιο: η τελείως ασταθής συνοχή των βουλευτών, και στην ύπαιθρο ο μικρός αριθμός τοπικών προυχόντων, τα προγράμματα να σχεδιάζονται από τους υποψηφίους ή για αυτούς από τους προστάτες πάτρונές τους ανάλογα προς τη συγκεκριμένη περίπτωση κατά την εκστρατεία, αν και με μικρότερη ή μεγαλύτερη τοπική στήριξη σε αποφάσεις και προγράμματα των μελών του κοινοβουλίου. Το σύστημα αυτό μόνον σταδιακά ξεπεράστηκε. Ο αριθμός των επαγγελματιών πολιτικών ήταν μικρός και αποτελούνταν κυρίως από τους εκλεγμένους αντιπροσώπους, τους λιγουστούς υπαλλήλους των κεντρικών αρχηγείων, τους δημοσιογράφους, και – στη Γαλλία –, περιλάμβανε επίσης τους θεσθίηρες που διατηρούσαν κάποιο «πολιτικό αξίωμα» ή αγωνίζονταν εκείνη την περίοδο για κάποιο. Η πολιτική ήταν τυπικά στο μεγαλύτερο βαθμό της πάρεργο. Επίσης ο αριθμός των «υπουργοποιήσιμων» βουλευτών ήταν άκρως περιορισμένος, πράγμα που ίσχυε και για τους υποψηφίους λόγω του προυχοντικού χαρακτήρα. Εντούτοις, ο αριθμός εκείνων που έμμεσα είχαν συμφέρον στην επιχείρηση της πολιτικής, ιδιαίτερα υλικό, ήταν πολύ

μεγάλος. Διότι όλα τα διοικητικά μέτρα ενός υπουργείου, και προπάντων όλες οι αποφάσεις για προσωπικά θέματα, διενεργούνταν έχοντας υπόψη το ερώτημα της επιρροής τους στις εκλογικές πιθανότητες, ώστε επιδίωκε κανείς να προωθήσει κάθε είδους επιθυμία μέσω της μεσολάβησης του τοπικού αντιπροσώπου, τον οποίο ο υπουργός έπρεπε να ακούσει έκων άκων με προσοχή, εφόσον ανήκε στην πλειοψηφία του – πράγμα για το οποίο αγωνιζόταν ο καθένας. Ο μεμονωμένος εντολοδόχος είχε την πατρoneία των αξιωμάτων και εν γένει κάθε είδους πατρoneία σε όλες τις υποθέσεις της εκλογικής του περιφέρειας και, για να επανεκλεγεί, διατηρούσε επαφές με τους τοπικούς προύχοντες.

Απέναντι σ' αυτή την ειδυλλιακή κατάσταση της εξουσίας των προυχόντων και, προπάντων: των μελών του κοινοβουλίου, βρίσκονται πια οι πλέον σύγχρονες μορφές κομματικής οργάνωσης με έντονα αρνητικό τρόπο. Αυτές οι μορφές είναι τέκνα της δημοκρατίας, του μαζικού δικαιώματος ψήφου, της αναγκαιότητας μαζικής απόκτησης μελών και μαζικής οργάνωσης, της εξέλιξης της μέγιστης ενότητας της διεύθυνσης και της αυστηρότερης πειθαρχίας. Παύει η εξουσία των προυχόντων και η καθοδήγηση από τα μέλη του κοινοβουλίου. «Επαγγελματίες» πολιτικοί εκτός των κοινοβουλίων παίρνουν την επιχείρηση στα χέρια τους. Είτε ως «επιχειρηματίες» – όπως ήταν στην πραγματικότητα ο Αμερικανός κομματάρχης και ο Άγγλος «election agent» – είτε ως υπάλληλοι με πάγιο μισθό. Τυπικά πραγματοποιείται ευρύς εκδημοκρατισμός. Τα καθοριστικά προγράμματα δεν συγκροτούνται πλέον από την κοινοβουλευτική ομάδα, και οι τοπικοί προύχοντες δεν έχουν πλέον στο χέρι την επιλογή των υποψηφίων, αλλά οι συνελεύσεις των οργανωμένων κομματικών μελών επιλέγουν τους υποψήφιους και ορίζουν εντεταλμένα μέλη στις συνελεύσεις ανώτερου επιπέδου, εκ των οποίων πιθανώς υπάρχουν αρκετές μέχρι το γενικό «κομματικό συνέδριο». Κατ' ουσίαν, όμως, η δύναμη βρίσκεται στα χέρια εκείνων που επιτελούν *διαρκώς* εργασία εντός της πολιτικής επιχείρησης, ή στα χέρια εκείνων από τους οποίους η επιχείρηση εξαρτάται για τη λειτουργία της οικονομικά ή προσωπικά – φερ' ειπείν, από μαικήνες ή από διευθυντές ισχυρών πολιτικών λεσχών με φορείς συμφερόντων (Tammany Hall)⁴. Το καθοριστικό είναι, ότι όλος αυτός ο ανθρώπινος μηχανισμός – χαρακτηριστικά αποκαλούμενος «μηχανή» στις αγγλοσαξονικές χώρες – ή πολύ περισσότερο εκείνοι που τον διευθύνουν, κρατούν τα μέλη του κοινοβουλίου υπό έλεγχο και είναι σε θέση να επιβάλλουν τη βούλησή τους σε σχετικά μεγάλο βαθμό. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την επιλογή της *ηγεσίας* του κόμματος. Ηγέτης γίνεται πλέον εκείνος τον οποίο ακολουθεί η μηχανή, ακόμη και πέρα από την κεφαλή του κοινοβουλίου. Με άλλα λόγια, η συγκρότηση τέτοιων μηχανών σημαίνει την ανόρθωση της *δημοψηφισματικής* δημοκρατίας.

Οι οπαδοί του κόμματος, προπάντων οι κομματικοί υπάλληλοι και επιχειρηματίες, προσδοκούν φυσικά προσωπική αμοιβή από τη νίκη του ηγέτη τους: αξιώματα ή άλλα

---

⁴ Το Tammany Hall ήταν μια πολιτική οργάνωση στην πόλη της Νέας Υόρκης, η οποία προωθούσε τα συμφέροντα του Δημοκρατικού Κόμματος. Η οργάνωση είχε πάρει το όνομά της από έναν Ινδιάνο φύλαρχο. Ενώ ήδη κατά τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας υπήρχαν πολλές οργανώσεις με το όνομα «Υιοί του Αγίου Ταμάνι» το 1789 ο William Mooney ίδρυσε την Society of St. Tammany ως πατριωτική, κοινωφελή και μη πολιτική οργάνωση. Κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα η εταιρεία συγχωνεύθηκε με την πολιτική οργάνωση που συνερχόταν στην Αίθουσα Ταμάνι, ώστε η Tammany Society και το Tammany Hall κατέληξαν να σημαίνουν το ίδιο πράγμα: μια πολιτική οργάνωση που σταδιακά ανέλαβε τη διαχείριση σχεδόν όλων των δημοτικών αξιωμάτων της Νέας Υόρκης. Η οργάνωση έφθασε στην κορύφωσή της κατά τη δεκαετία του 1870, προκαλώντας τεράστιο δημοτικό χρέος, καθώς μοίραζε στα μέλη της τα χρήματα που εισέπραττε από διογκωμένους λογαριασμούς δημοτικών έργων. Από την καμπή του 20ού αιώνα η οργάνωση Tammany Hall άλλαξε την τακτική της χρηματοδότησής της, στρεφόμενη σε εκβιασμό παροχής επαγγελματικών αδειών, και στηριγμένη σε μεγάλο δίκτυο μελών, το οποίο σχολιάζει και ο Weber.

πλεονεκτήματα. Και είναι καθοριστικό ότι τα προσδοκούν από αυτόν – και όχι, ή τουλάχιστον όχι μόνον από τους μεμονωμένους βουλευτές. Προπάντων προσδοκούν ότι η δημαγωγική επιρροή της ηγετικής *προσωπικότητας* θα προσδώσει κατά τη διάρκεια του εκλογικού αγώνα στο κόμμα ψήφους και κοινοβουλευτικές θέσεις, και συνεπώς δύναμη, ώστε έτσι θα διευρυνθούν όσο είναι δυνατόν οι πιθανότητες των οπαδών του να αποκτήσουν την προσδοκώμενη αμοιβή. Στο ιδεατό δε επίπεδο, μια από τις μεγαλύτερες ορμές [υποκίνησης των ανθρώπων] είναι η ικανοποίηση να εργάζεται κανείς με πιστή προσωπική αφοσίωση για έναν άνθρωπο και όχι μόνον για το αφηρημένο πρόγραμμα ενός κόμματος που αποτελείται από μετριότητες: αυτό είναι το «χαρισματικό» στοιχείο κάθε ηγεσίας.

Αυτή η μορφή επιβλήθηκε σε άκρως διαφορετικό βαθμό και με διαρκή αγώνα ενάντια στους τοπικούς προύχοντες και τα μέλη του κοινοβουλίου που πάλευαν για την επιρροή τους. Στα αστικά κόμματα αυτό έγινε αρχικά στις Ηνωμένες Πολιτείες, και κατόπιν στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, προπάντων της Γερμανίας. Οπισθοχωρήσεις συμβαίνουν πάντα από τη στιγμή που δεν υπάρχει κάποιος γενικά αναγνωρισμένος ηγέτης, και ακόμη όταν βρεθεί θα πρέπει να γίνουν παραχωρήσεις όλων των ειδών απέναντι στη ματαιοδοξία και το συμφέρον των κομματικών προυχόντων. Προπάντων, όμως, η μηχανή μπορεί περιέλθει στην εξουσία των κομματικών *υπαλλήλων*, από τα χέρια των οποίων περνά η τακτική εργασία. Σύμφωνα με την άποψη μερικών σοσιαλδημοκρατικών κύκλων, το κόμμα τους έχει περιπέσει σ' αυτό τον «εγκραφειοκρατισμό». Εντούτοις, οι «υπάλληλοι» υποτάσσονται σχετικά εύκολα σε μια ηγετική προσωπικότητα με έντονη δημαγωγική επίδραση: άλλωστε τα υλικά και τα ιδεατά τους συμφέροντα συνδέονται στενά με τις μέσω του ηγέτη προσδοκώμενες επιδράσεις της κομματικής δύναμης, και επιπλέον η εργασία για έναν ηγέτη είναι καθαυτήν εσωτερικά ικανοποιητικότερη. Η άνοδος των ηγετών είναι πολύ πιο δύσκολη εκεί όπου – όπως συνήθως συμβαίνει με τα αστικά κόμματα – παράλληλα με τους υπαλλήλους υπάρχουν επίσης και «προύχοντες» που έχουν στα χέρια τους την επιρροή του κόμματος. Διότι αυτοί οι προύχοντες «κάνουν τη ζωή τους» *ιδεατά* μέσα από τις διάφορες θέσεις προεδρίας ή μελών επιτροπών τις οποίες κατέχουν. Το πράττειν τους καθορίζεται από μνησικακία ενάντια στον δημαγωγό ως «*homo novus*», από την πεποίθηση ανωτερότητας της «εμπειρίας» στην κομματική πολιτική – η οποία όντως έχει μεγάλη σημασία – και από την ιδεολογική μέριμνα για την κατάρρευση της παλαιάς κομματικής παράδοσης. Έχουν δε υπέρ τους όλα τα παραδοσιακά στοιχεία που υπάρχουν στο κόμμα. Προπάντων ο αγρότης αλλά επίσης και ο μικροαστός ψηφοφόρος αναζητά τα ονόματα των παλαιόθεν γνωστών του προυχοντικών ονομάτων και αντιμετωπίζει με δυσπιστία τον άγνωστο άνδρα, αλλά βέβαια, όταν αυτός επιτύχει, προσκολλείται επάνω του τόσο περισσότερο ακλόνητα. Ας εξετάσουμε σε μερικά βασικά παραδείγματα τον αγώνα των δύο δομικών μορφών, και ιδιαίτερα την άνοδο της δημοψηφισματικής μορφής όπως περιγράφεται από τον Ostrogorsky.

Εν πρώτοις η Αγγλία: μέχρι το 1868 η κομματική οργάνωση ήταν εκεί σχεδόν απόλυτα οργάνωση προυχόντων. Οι Tories έβρισκαν υποστήριξη στην ύπαιθρο φερ'επειν στον αγγλικανό εφημέριο και επίσης – συνήθως – στο διευθυντή του σχολείου και προπάντων στους γαιοκτήμονες της αντίστοιχης county, ενώ οι Whigs έβρισκαν συνήθως υποστήριξη από ανθρώπους όπως ο μη μεταρρυθμιστής ιεροκήρυκας (όπου υπήρχε τέτοιος), ο διευθυντής του ταχυδρομείου, ο σιδηρουργός, ο ράπτης, ο σχοινοποιός, δηλαδή τέτοιους τεχνίτες που μπορούσαν να διαδώσουν πολιτική επιρροή διότι μπορούσαν να συνομιλούν συχνότερα με ανθρώπους. Στην δε πόλη τα κόμματα διαχωρίζονταν εν μέρει ως προς τις οικονομικές, εν μέρει ως προς τις θρησκευτικές κομματικές απόψεις, εν μέρει δε απλώς σύμφωνα με τις οικογενειακές παραδόσεις. Πάντα, όμως, οι προύχοντες ήταν οι φορείς της πολιτικής επιχείρησης.

Πάνω από αυτούς κυμαινόταν το κοινοβούλιο και τα κόμματα με το υπουργικό συμβούλιο και με τον «leader», ο οποίος ήταν πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου ή της αντιπολίτευσης. Αυτός ο leader είχε δίπλα του τη σημαντικότερη προσωπικότητα της κομματικής οργάνωσης: τον «μαστιγωτή» (whip). Στα χέρια του βρισκόταν η πατρoneία των αξιωμάτων· σ' αυτόν έπρεπε λοιπόν να στραφούν οι θεσιθήρες, και αυτός συνεννοείτο για αυτά τα θέματα με τους εντολοδόχους των μεμονωμένων εκλογικών περιφερειών. Στις περιφέρειες αυτές άρχισε σταδιακά να σχηματίζεται ένα στρώμα επαγγελματιών πολιτικών, καθώς άρχισε η απόκτηση τοπικών πρακτόρων, οι οποίοι αρχικά ήταν άμισθοι και καταλάμβαναν περίπου την ίδια θέση όπως οι δικοί μας «έμπιστοι». Παράλληλα, όμως, αναπτύχθηκε στις εκλογικές περιφέρειες μια μορφή κεφαλαιοκρατή επιχειρηματία: ο «election agent», η ύπαρξη του οποίου ήταν αναπόφευκτη υπό τη σύγχρονη νομοθεσία της Αγγλίας που διασφαλίζει ανόθευτες εκλογές. Αυτή η νομοθεσία αποσκοπούσε στον έλεγχο των προεκλογικών δαπανών και στον περιορισμό της δύναμης του χρήματος, καθιστώντας υποχρέωση των υποψηφίων να δηλώνουν το κόστος της προεκλογικής εκστρατείας: διότι ο υποψήφιος, πέρα από το να βραχνιάζει με τις ομιλίες του – πολύ περισσότερο από ότι ήταν γινόταν παλαιότερα στη Γερμανία – είχε επίσης και την ευχαρίστηση να βάζει το χέρι στην τσέπη. Ο election agent εισέπραττε από τον υποψήφιο ένα πάγιο ποσό, με το οποίο συνήθως ξεκινούσε μια καλή επιχείρηση. – Στην κατανομή της εξουσίας μεταξύ «ηγέτη» και κομματικών προυχόντων, στη Βουλή και στη χώρα, ο πρώτος είχε παλαιότεν στην Αγγλία σημαντικότερη θέση, για πειστικούς λόγους διευκόλυνσης μιας μεγάλης και παράλληλα αμετάβλητης πολιτικής στρατηγικής. Ωστόσο σημαντική ήταν επίσης και η επιρροή των βουλευτών και των κομματικών προυχόντων.

Έτσι περίπου ήταν η παλαιά κομματική οργάνωση, η μισή [αποτελούμενη από] προυχοντική διαχείριση και η μισή ήδη μια επιχείρηση με υπαλλήλους και κεφαλαιοκράτες. Αλλά από το 1868 αναπτύχθηκε, εν πρώτοις για τις τοπικές εκλογές στο Μπίρμιχαμ, και αργότερα σε όλη τη χώρα το σύστημα «caucus». Το σύστημα αυτό γεννήθηκε από ένα μη ενταγμένο [στην Εκκλησία της Αγγλίας] ιερέα και από τον Joseph Chamberlain. Αφορμή ήταν ο εκδημοκρατισμός του δικαιώματος ψήφου. Προς μαζική απόκτηση ψήφων έγινε απαραίτητο να δημιουργηθεί ένας τεράστιος μηχανισμός συνδέσμων δημοκρατικής όψης, συγκρότησης εκλογικών συνδέσμων σε κάθε συνοικία, διαρκής λειτουργία της πολιτικής επιχείρησης και αυστηρός εκγραφειοκρατισμός των πάντων: όλο και περισσότεροι προσληφθέντες και αμοιβόμενοι υπάλληλοι από τις τοπικές εκλογικές επιτροπές, στις οποίες σε μικρό χρονικό διάστημα ήταν συνολικά οργανωμένο ίσως το 10% των ψηφοφόρων, εκλεγμένοι μεσολαβητές με δικαίωμα εισδοχής άλλων ήταν τυπικοί φορείς της κομματικής πολιτικής. Η προωθητική δύναμη ήταν οι τοπικοί κύκλοι, προπάντων εκείνοι που είχαν συμφέροντα στη δημοτική πολιτική – τα οποία αποτελούν παντού την πηγή των πλουσιότερων υλικών πιθανοτήτων – και οι οποίοι άλλωστε συνεισέφεραν αρχικά και τα χρηματικά μέσα. Αυτός ο νεοσύστατος μηχανισμός, που δεν διευθυνόταν πλέον από τα μέλη του κοινοβουλίου, πολύ σύντομα είχε να αγωνιστεί με τους μέχρι τότε κατόχους της δύναμης, προπάντων με τον whip, αλλά στηριζόμενος στους φορείς τοπικών συμφερόντων, βγήκε από τον αγώνα με τέτοια νίκη ώστε ο whip έπρεπε να υποταχθεί και να συμβιβαστεί μαζί του. Το αποτέλεσμα ήταν η συγκέντρωση της συνολικής εξουσίας στα χέρια λίγων και τελικά του ενός ατόμου που βρισκόταν στην κορυφή του κόμματος. Διότι στο φιλελεύθερο κόμμα το συνολικό σύστημα συνδέθηκε με την άνοδο του Gladstone στην εξουσία. Αυτό που προώθησε το μηχανισμό σε τόσο γρήγορο θρίαμβο ενάντια στους προύχοντες ήταν η γοητεία της «μεγάλης» δημαγωγίας του Gladstone, η ακλόνητη πίστη των μαζών στο ηθικό περιεχόμενο της πολιτικής του και προπάντων στον ηθικό χαρακτήρα της

προσωπικότητας του. Εμφανίστηκε στο προσκήνιο ένα καισαρικό- δημοψηφισματικό στοιχείο στην πολιτική: ο δικτάτορας του πεδίου εκλογικής σύγκρουσης. Αυτό άλλαξε σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το 1877 το σύστημα caucus εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στις εθνικές εκλογές. Με τεράστια επιτυχία: το αποτέλεσμα ήταν η πτώση του Disraeli εν μέσω των μεγάλων του επιτυχιών. Το 1886 ο μηχανισμός ήταν ήδη τόσο ολοκληρωτικά προσανατολισμένος στη χαρισματική προσωπικότητα, ώστε όταν ανέκυψε το ζήτημα του Home Rule [1886], ο συνολικός μηχανισμός δεν διερωτήθηκε κατά πόσο πραγματικά υποστήριζε τον Gladstone, αλλά απλά ακολούθησε τα λόγια του και είπε: ό,τι κάνει ο Gladstone θα τον ακολουθήσουμε – εγκαταλείποντας έτσι τον ίδιο το δημιουργό του, τον Chamberlain.

Τέτοιος μηχανισμός απαιτεί σημαντικό προσωπικό. Στην Αγγλία είναι περίπου 2.000 άτομα που ζουν άμεσα από την πολιτική των κομμάτων. Βεβαίως, περισσότεροι είναι εκείνοι που δρουν καθαρά ως θεσιθήρες ή ως φορείς συμφερόντων στην πολιτική, ιδιαίτερα στη δημοτική πολιτική. Εκτός από τις οικονομικές πιθανότητες υπάρχουν για τον εκμεταλλεύσιμο πολιτικό του συστήματος caucus πιθανότητες ματαιοδοξίας. Το να γίνει κανείς «J.P.» [Justice of Peace] ή ακόμη και «M.P.» [Member of Parliament] αποτελεί φυσικά απόπειρα της μεγαλύτερης (φυσιολογικής) φιλοδοξίας, και κάτι τέτοιο είναι εφικτό για ανθρώπους που έχουν να αποδείξουν σωστή ανατροφή, που είναι δηλαδή «gentlemen». Ως απώτατος στόχος, ιδιαίτερα για μεγάλους οικονομικούς μαικήνες – περίπου το 50% της χρηματοδότησης των κομμάτων στηριζόταν σε συνεισφορές ανώνυμων δωρητών – παρέμενε η τιμή του να είναι κανείς Peer.

Ποιο ήταν λοιπόν το αποτέλεσμα του όλου συστήματος; Το ότι σήμερα τα μέλη του αγγλικού κοινοβουλίου, με εξαίρεση ορισμένα μέλη του υπουργικού συμβουλίου (και κάποιους εκκεντρικούς) δεν είναι κατά κανόνα τίποτε περισσότερο από καλοπειθαρχημένο κοπάδι ψηφοφορίας. Τουλάχιστον στο γερμανικό Reichstag, συνήθιζε κανείς κατά την ιδιωτική του αλληλογραφία να δηλώνει πριν τη θέση του ότι είναι δραστήριος για το καλό της χώρας. Τέτοιες χειρονομίες δεν απαιτούνται στην Αγγλία: το μέλος του κοινοβουλίου πρέπει μόνο να ψηφίσει και όχι να διαπράξει κομματική προδοσία: πρέπει να εμφανίζεται όταν το καλεί ο μαστιγωτής, και να κάνει ό,τι πει είτε το υπουργικό συμβούλιο είτε ο αρχηγός της αντιπολίτευσης. Τέλος, ο μηχανισμός του caucus στη χώρα, όταν υπάρχει ένας ισχυρός ηγέτης, είναι σχεδόν ασυναίσθητα και πλήρως στα χέρια του leader. Πάνω από το κοινοβούλιο βρίσκεται λοιπόν ο κατ'ουσίαν δημοψηφισματικός δικτάτορας, ο οποίος σύρει πίσω του τις μάζες μέσω της «μηχανής», και για τον οποίο τα μέλη του κοινοβουλίου είναι απλώς πολιτικοί προσοδευματούχοι που αποτελούν την ακολουθία του.

Πως πραγματοποιείται η επιλογή αυτής της ηγεσίας; Εν πρώτοις: σύμφωνα με ποια ικανότητα; Καθοριστική είναι εδώ προπάντων – παράλληλα με τις απανταχού βαρύνουσες ιδιότητες της ατομικής βούλησης – φυσικά η δύναμη του δημαγωγικού λόγου. Η υφή του έχει αλλάξει από τις περιόδους όπου οι ομιλητές, όπως ο Cobden, απευθύνονταν στη διάνοια, μέχρι τον Gladstone, που ήταν χειριστής της φαινομενικά νηφάλιας τεχνικής του «άφησε-τα-γεγονότα-να-μιλήσουν-μόνα-τους», μέχρι το παρόν όπου συχνά χρησιμοποιούνται καθαρά συναισθηματικά μέσα, όπως αυτά που χρησιμοποιεί ο Στρατός Σωτηρίας, για να τεθούν οι μάζες σε κίνηση. Θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει την υφιστάμενη κατάσταση «δικτατορία που στηρίζεται στην εκμετάλλευση του συναισθηματισμού της μάζας». – Αλλά το υψηλά αναπτυγμένο σύστημα των επιτροπών που λειτουργεί στο αγγλικό κοινοβούλιο επιτρέπει και αναγκάζει [ταυτόχρονα] κάθε πολιτικό που αποσκοπεί σε συμμετοχή στην ηγεσία να εργαστεί στην εκάστοτε επιτροπή. Όλοι οι σημαντικοί υπουργοί των τελευταίων δεκαετιών διήλθαν αυτή την άκρως πραγματική και αποτελεσματική εργασιακή παιδεία, και η πρακτική των συντάξεων αναφορών και της δημόσιας κριτικής σ'αυτές

τις επιτροπές καθορίζει το ότι αυτή η σχολή είναι μια πραγματική επιλογή ηγετών, παραμερίζοντας τον απλό δημαγωγό.

Έτσι έχει η κατάσταση στην Αγγλία. Αλλά εκεί το σύστημα caucus ήταν μόνον μια αποδυναμωμένη μορφή σε σύγκριση με την αμερικανική κομματική οργάνωση, η οποία διαμόρφωσε τη δημοψηφισματική αρχή ιδιαίτερα νωρίς και με ιδιαίτερη καθαρότητα. Σύμφωνα με την ιδέα του Washington, η Αμερική έπρεπε να γίνει μια κοινότητα διοικούμενη από «gentlemen». Ένας «gentleman» εκείνη την εποχή, επίσης και στην Αμερική, ήταν ένας γαιοδεσπότης ή ένας άνθρωπος με κολεγιακή μόρφωση. Έτσι ήταν αρχικά. Όταν άρχισαν να οργανώνονται κόμματα, τα μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων διαμόρφωσαν την απαίτηση να γίνουν ιθύνοντες, όπως στην Αγγλία την περίοδο της προουχοντικής εξουσίας. Η οργάνωση του κόμματος ήταν εντελώς ασαφής. Αυτό διήρκεσε μέχρι το 1824. Ήδη πριν τη δεκαετία του 1820 σε ορισμένες δημοτικές κοινότητες – οι οποίες υπήρξαν και εδώ η κοιτίδα της σύγχρονης εξέλιξης – η κομματική μηχανή ήταν σε εξέλιξη. Αλλά όταν ο Andrew Jackson, ο υποψήφιος των αγροτών της Δύσης, εκλέχθηκε Πρόεδρος, οι παλαιές παραδόσεις ανατράπηκαν. Σύντομα μετά το 1840 έπαυσε και τυπικά η διεύθυνση των κομμάτων από τα ηγετικά κοινοβουλευτικά στελέχη, όταν οι μεγάλοι κοινοβουλευτικοί – ο Calhoun, ο Webster – αποσύρθηκαν από την πολιτική ζωή διότι το Κογκρέσο είχε χάσει σχεδόν όλη τη δύναμή του απέναντι στην κομματική μηχανή που κυριαρχούσε στη χώρα. Το γεγονός ότι η δημοψηφισματική «μηχανή» αναπτύχθηκε τόσο νωρίς στην Αμερική οφείλεται στο ότι εκεί, και μόνον εκεί, ο επικεφαλής της διοίκησης και – αυτό είναι είχε σημασία – ο κύριος της πατρoneίας των αξιωμάτων ήταν ένας δημοψηφισματικά εκλεγμένος Πρόεδρος, και στο ότι λόγω της «διαίρεσης των εξουσιών» ήταν σχεδόν ανεξάρτητος από το κοινοβούλιο κατά τη διαχείριση του αξιώματός του. Συνεπώς, το τίμημα του θριάμβου ήδη κατά την προεδρική εκλογή ήταν μια κανονική λεία υπηρεσιακών προσοδευμάτων. Και μέσα από το «spoils system», που ανορθώθηκε συστηματικά σε αξίωμα από τον Andrew Jackson, αντλήθηκε η αντίστοιχη συνέπεια.

Τι σημαίνει αυτό το spoils system – η απόδοση όλων των ομοσπονδιακών αξιωμάτων στην ακολουθία του νικηφόρου υποψήφιου – για τη σύγχρονη κομματική διαμόρφωση; Σημαίνει ότι αντιπαρατίθενται τελείως αδίστακτα κόμματα, καθαρές θεσισθηρικές οργανώσεις, που σχεδιάζουν τα μεταβαλλόμενα προγράμματά τους για την μεμονωμένη εκλογική εκστρατεία ανάλογα με τις πιθανότητες της ψηφοθηρίας – μεταβαλλόμενα σε βαθμό που δεν απαντά πουθενά αλλού, παρ'όλες τις αναλογίες. Τα κόμματα είναι εντελώς και αποκλειστικά διαμορφωμένα για την προεκλογική εκστρατεία που είναι σημαντικότερη για την πατρoneία των αξιωμάτων: για τον αγώνα της προεδρίας και για τις θέσεις κυβερνητών των μεμονωμένων πολιτειών. Τα κομματικά προγράμματα και οι υποψήφιοι εκλέγονται σε εθνικά κομματικά συνέδρια χωρίς τη μεσολάβηση μελών του Κογκρέσου: - δηλαδή αναδεικνύονται από κομματικά συνέδρια, οι μετέχοντες στα οποία είναι τυπικώς δημοκρατικότερα εκλεγμένοι, έχοντας αποκτήσει την εντολή τους από τα «primaries», στις συγκεντρώσεις βάσης του κόμματος. Ήδη στις βασικές συνελεύσεις οι εντολοδόχοι εκλέγονται με αναφορά στο όνομα του υποψήφιου για την προεδρία: εντός των μεμονωμένων κομμάτων μαίνεται ο σκληρότερος αγώνας για το ζήτημα της «υποψηφιότητας». Στα χέρια του Προέδρου βρίσκονται εν πάση περιπτώσει 300.000 με 400.000 διορισμοί αξιωμάτων, οι οποίοι εκτελούνται από αυτόν μόνον με την έγκριση γερουσιαστών των μεμονωμένων πολιτειών. Οι γερουσιαστές είναι λοιπόν ισχυροί πολιτικοί. Αντιθέτως, η Βουλή των Αντιπροσώπων είναι πολιτικά σχετικά ανίσχυρη, διότι της έχει αφαιρεθεί η πατρoneία των αξιωμάτων, και διότι οι υπουργοί, που είναι καθαροί βοηθοί του Προέδρου, ο οποίος είναι νομιμοποιημένος από το λαό απέναντι στον καθένα, ακόμη και απέναντι στο Κογκρέσο, μπορούν να διαχειρίζονται το αξίωμά τους ανεξάρτητα από την

εμπιστοσύνη ή την έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στο ίδιο [από τη Βουλή των Αντιπροσώπων]: αυτό είναι αποτέλεσμα της «διαίρεσης των εξουσιών».

Στην Αμερική το spoils system, που είχε τέτοια στήριξη, υπήρξε τεχνικά δυνατό διότι λόγω της νεότητας της αμερικανικής κουλτούρας ήταν ανεκτή μια καθαρά ερασιτεχνική διαχείριση. Διότι 300.000 έως 400.000 τέτοια κομματικά μέλη, τα οποία δεν είχαν άλλα προσόντα εκτός από το γεγονός ότι είχαν εκτελέσει καλές υπηρεσίες για το κόμμα τους – αυτή η κατάσταση φυσικά δεν μπορούσε να υπάρξει χωρίς τεράστιες καταχρήσεις: με ασύγκριτη διαφθορά και σπατάλη, που μόνον μια χώρα με ακόμη απεριόριστες οικονομικές πιθανότητες μπορούσε να αντέξει.

Ο χαρακτήρας που εμφανίζεται στο προσκήνιο αυτού του συστήματος της δημοψηφισματικής κομματικής μηχανής είναι: ο «κομματάρχης». Τι είναι ο κομματάρχης; Είναι ένας πολιτικός κεφαλαιοκράτης επιχειρηματίας, ο οποίος εξασφαλίζει ψήφους για δικό του λογαριασμό του και με δική του διακύβευση. Μπορεί να έχει αποκτήσει τις πρώτες σχέσεις του ως δικηγόρος ή ως ταβερνιάρης ή ως κάτοχος παρόμοιων επιχειρήσεων ή ενδεχομένως ως πιστωτής. Από εκεί αναπτύσσει το δίκτυό του, μέχρις ότου μπορεί να «ελέγχει» ένα συγκεκριμένο αριθμό ψήφων. Όταν τα έχει καταφέρει ως εδώ, έρχεται σε επαφή με τους γειτονικούς κομματάρχες, προκαλεί μέσω ζήλου, επιδεξιότητας και προπάντων: διακριτικότητας, την προσοχή εκείνων που ήδη έχουν προχωρήσει σ'αυτή τη σταδιοδρομία, και αναδεικνύεται. Ο κομματάρχης είναι απαραίτητος για την κομματική οργάνωση, και η οργάνωση συγκεντρώνεται στα χέρια του. Ουσιαστικά προμηθεύει τα οικονομικά μέσα. Πώς τα βρίσκει; Εν μέρει από τις συνεισφορές των μελών· προπάντων μέσω φορολογίας των μισθών εκείνων των υπαλλήλων, που απέκτησαν τη θέση τους μέσω του ιδίου και του κόμματός του. Κατόπιν, μέσω δωροδοκιών και φιλοδωρημάτων. Όποιος θέλει να καταπατήσει ατιμώρητος έναν από τους πολυάριθμους νόμους, χρειάζεται τη συνέργεια του κομματάρχη και πρέπει να πληρώσει για αυτό. Διαφορετικά θα μπλεχτεί σε δυσάρεστες καταστάσεις. Αλλά όλα αυτά δεν είναι και πάλι αρκετά για τη συγκέντρωση του απαραίτητου επιχειρηματικού κεφαλαίου. Ο κομματάρχης είναι απαραίτητος ως άμεσος αποδέκτης του χρήματος των μεγάλων οικονομικών παραγόντων. Οι φορείς αυτοί δεν θα εμπιστεύονταν τα χρήματά τους για προεκλογικούς σκοπούς σε κάποιον μισθωτό κομματικό υπάλληλο ή σε κάποιον άλλο άνθρωπο που θα έπρεπε να καταθέσει δημόσιο απολογισμό. Ο κομματάρχης με την αξιοθρήνητη διακριτικότητά του σε οικονομικά θέματα είναι κατ'αυτονόητο τρόπο ο άνθρωπος αυτών των κεφαλαιοκρατικών κύκλων που χρηματοδοτούν τις εκλογές. Ο τυπικός κομματάρχης είναι ένας απόλυτα νηφάλιος άνθρωπος. Δεν επιζητά κοινωνική τιμή· ο «professional» περιφρονείται εντός της «καλής κοινωνίας». Επιζητά μόνον δύναμη, δύναμη ως πηγή χρήματος, αλλά επίσης: χάριν της ίδιας. Σε αντίθεση με τον Άγγλο leader, εργάζεται στο σκοτάδι. Δεν θα τον ακούσει κανείς να μιλά δημόσια· υποβάλλει στους ομιλητές τι πρέπει να πουν με κατάλληλο τρόπο, αλλά ο ίδιος παραμένει σιωπηλός. Κατά κανόνα δεν αποκτά κανένα αξίωμα, εκτός από εκείνο του γερουσιαστή. Διότι, καθώς οι γερουσιαστές μετέχουν, βάση του Συντάγματος, στην πατρoneία των αξιωμάτων πολύ συχνά οι ιθύνοντες κομματάρχες παρίστανται αυτοπροσώπως σ'αυτό το σώμα. Η παραχώρηση των αξιωμάτων συντελείται εν πρώτοις ανάλογα προς την υπηρεσία που έχει παρασχεθεί στο κόμμα. Απαντά, όμως, επίσης συχνά και παραχώρηση λόγω χρηματικών προσφορών, και για συγκεκριμένα αξιώματα υπάρχουν συγκεκριμένες διατιμήσεις: πρόκειται για ένα σύστημα πώλησης αξιωμάτων, όπως το γνώριζαν επίσης οι μοναρχίες του 17ου και 18ου αιώνα, συμπεριλαμβανομένου και του εκκλησιαστικού κράτους.

Ο κομματάρχης δεν έχει διόλου σταθερές πολιτικές «αρχές», είναι εντελώς αδίστακτος, και ρωτά μόνον: Τι φέρνει ψήφους; Συχνά είναι ένας άνθρωπος μάλλον

φτωχής μόρφωσης. Είθισται, όμως, να διάγει ακηλίδωτο και ορθό ιδιωτικό βίο. Ως προς την πολιτική του ηθική προσαρμόζεται βεβαίως στην άπαξ δεδομένη κατά μέσο όρο ηθική της πολιτικής δραστηριότητας, όπως πολλοί από εμάς θα το έκαναν ενδεχομένως στο πεδίο της οικονομικής ηθικής την περίοδο της συσσώρευσης. Δεν τον απασχολεί ότι περιφρονείται κοινωνικά ως «professional», ως επαγγελματίας πολιτικός. Το γεγονός ότι δεν ανέρχεται και δεν θέλει να ανέλθει στα μεγάλα αξιώματα της Βορειοαμερικανικής Ένωσης, έχει το πλεονέκτημα ότι συχνά καταλήγουν στην υποψηφιότητα κάποιες διάνοιες ξένες προς το κόμμα: δηλαδή διακεκριμένες προσωπικότητες, εφόσον οι κομματάρχες υπολογίζουν με αύξηση των ψήφων, και όχι διαρκώς οι παλαιοί κομματικοί προύχοντες, όπως στην περίπτωση της Γερμανίας. Ακριβώς η δομή αυτών των αδιάστατων κομμάτων με τους κοινωνικά περιφρονημένους εξουσιαστές τους, έχει προωθήσει ικανούς ανθρώπους στην Προεδρία – άνθρωποι που στη Γερμανία δεν θα ανέρχονταν ποτέ. Βεβαίως, οι κομματάρχες αντιδρούν ενάντια σε έναν παρείσακτο που μπορεί να απειλήσει τις πηγές του χρήματος και της εξουσίας τους. Αλλά κατά τον ανταγωνισμό για την εύνοια των ψηφοφόρων έχουν αναγκαστεί συχνά να δεχθούν ακριβώς τέτοιους υποψήφιους που ίσχυαν ως αντίπαλοι της διαφθοράς.

Εδώ λοιπόν υπάρχει μια έντονα κεφαλαιοκρατική κομματική επιχείρηση, αυστηρά και λεπτομερώς οργανωμένη από την κορυφή έως τη βάση, στηριγμένη σε εντελώς σταθερές λέσχες, οργανωμένες εν είδει ταγμάτων, όπως αυτή του Tammany Hall, οι οποίες επιζητούν αποκλειστικά την κερδοσκοπία μέσω πολιτικού ελέγχου προπάντων των δημοτικών διοικήσεων – οι οποίες είναι και εδώ το σημαντικότερο αντικείμενο εκμετάλλευσης. Αυτή η δομή του κομματικού βίου ήταν εφικτή λόγω του υψηλού βαθμού δημοκρατίας στις Ηνωμένες Πολιτείες ως «νέας χώρας». Αυτή η συνάφεια, όμως, καθορίζει αντιστοίχως ότι αυτό το σύστημα βρίσκεται σε σταδιακή εξαφάνιση. Η Αμερική δεν μπορεί πλέον να κυβερνάται μόνον από ερασιτέχνες. Ακόμη πριν από δεκαπέντε έτη, όταν οι Αμερικανοί εργάτες ερωτήθηκαν γιατί ανέχονται να κυβερνώνται από πολιτικούς τους οποίους παραδέχονται ότι περιφρονούν, η απάντηση ήταν: «Προτιμάμε να έχουμε ως υπαλλήλους ανθρώπους τους οποίους μπορούμε να φτύνουμε, από το να έχουμε, όπως στη Γερμανία, μια κάστα υπαλλήλων οι οποίοι μας φτύνουν». Αυτή ήταν η παλαιά άποψη της αμερικανικής «δημοκρατίας»: ήδη τότε οι σοσιαλιστές είχαν εντελώς διαφορετικές ιδέες. Και πλέον η κατάσταση δεν είναι πλέον υποφερτή. Η διοίκηση των ερασιτεχνών δεν επαρκεί, η δε Civil Service Reform συγκροτεί όλο και περισσότερο ένα αυξανόμενο αριθμό ισόβιων και συντάξιμων θέσεων, ώστε στα αξιώματα προωθείται ο υπάλληλος που έχει πανεπιστημιακή μόρφωση, αδιάφθορος και ικανός ακριβώς όπως οι δικοί μας. Ήδη 100.000 θέσεις δεν είναι πλέον αντικείμενα εκ περιτροπής λείας στις εκλογές, αλλά είναι συντάξιμα και συνδέονται με έλεγχο προσόντων. Αυτή η κατάσταση θα απωθήσει σταδιακά το spoils system, και τότε θα αναδιαμορφωθεί το είδος της κομματικής ηγεσίας: απλώς δεν γνωρίζουμε ακόμη με ποιο τρόπο.

Στη Γερμανία, οι καθοριστικές συνθήκες της πολιτικής επιχείρησης ήταν μέχρι σήμερα ουσιαστικά οι εξής. Πρώτον: Ανίσχυρα κοινοβούλια. Το αποτέλεσμα ήταν ότι κανένας άνθρωπος που είχε ηγετικά προσόντα δεν εισερχόταν διαρκώς σ'αυτά. Έστω ότι κάποιος επιθυμούσε να εισέλθει στη Βουλή – τι μπορούσε να επιτύχει εκεί; Όταν μια γραμματειακή θέση κενωνόταν, μπορούσε κάποιος να πει στον αντίστοιχο διευθυντή: «Έχω έναν ικανότατο άνθρωπο στην εκλογική μου περιφέρεια που μπορεί να είναι κατάλληλος, προσλάβετε τον». Και αυτό γινόταν ευχαρίστως. Αλλά αυτό ήταν σχεδόν όλο κι όλο ό,τι μπορούσε να κάνει ένας Γερμανός βουλευτής για να ικανοποιήσει τα ένστικτα του για δύναμη – εάν είχε τέτοια. Σ'αυτό πρέπει να προστεθεί ένα άλλο στοιχείο – που καθόριζε το πρώτο –: η τεράστια σημασία της εξειδικευμένης

δημοσιούπαλληλίας στη Γερμανία. Ως προς αυτό ήμασταν οι πρώτοι στον κόσμο. Αυτή η σημασία είχε ως αποτέλεσμα ότι η δημοσιούπαλληλία δεν διεκδικούσε για τον εαυτό της μόνον θέσεις εξειδικευμένων υπαλλήλων αλλά επίσης και θέσεις του υπουργικού συμβουλίου. Όταν πέρυσι στο βουαρικό κοινοβούλιο ετέθη υπό συζήτηση η εισαγωγή του κοινοβουλευτισμού, ειπώθηκε ότι εάν τα υπουργεία στελεχωθούν από βουλευτές, τότε οι προικισμένοι άνθρωποι δεν θα γίνονται πλέον δημόσιοι υπάλληλοι. Επιπλέον, η δημοσιούπαλληλική διοίκηση διέφευγε συστηματικά ενός τέτοιου ελέγχου όπως αυτός που επιτελείται από τους σχολιασμούς των αγγλικών επιτροπών, καθιστώντας έτσι αδύνατον για τα κοινοβούλια – με ελάχιστες εξαιρέσεις – να γεννήσουν εξ ιδίων πραγματικά χρήσιμους διευθυντές διοίκησης.

Ένας τρίτος παράγοντας ήταν ότι στη Γερμανία, σε αντίθεση προς την Αμερική, είχαμε κόμματα με πολιτικό φρόνημα, τα οποία υποστήριζαν, τουλάχιστον με υποκειμενική bona fides, ότι τα μέλη τους εκπροσωπούσαν «κοσμοθεωρήσεις». Τα δύο σημαντικότερα από αυτά τα κόμματα, το Καθολικό Κέντρο αφ' ενός και η Σοσιαλδημοκρατία αφ' ετέρου, ήταν εντούτοις εξαρχής κόμματα μειοψηφίας και μάλιστα σύμφωνα με τη δική τους πρόθεση. Οι ηγετικοί κύκλοι του Κέντρου σε επίπεδο επικράτειας δεν έκρυψαν ποτέ ότι ο λόγος που ήταν ενάντια στον κοινοβουλευτισμό ήταν ότι φοβόταν πως θα καταλήξουν στην μειοψηφία και συνεπώς δεν θα μπορούν να τακτοποιούν τους θεσισθήρες μέσω πίεσης προς την κυβέρνηση, όπως το έκαναν μέχρι τότε. Η Σοσιαλδημοκρατία ήταν κατ' αρχήν κόμμα μειοψηφίας και εμπόδιο του κοινοβουλευτισμού, διότι δεν ήθελε να κηλιδωθεί με τη δεδομένη πολιτική-αστική διάταξη. Το γεγονός ότι και τα δύο κόμματα απέρριπταν το κοινοβουλευτικό σύστημα, έκανε αυτό το σύστημα αδύνατο.

Ποιο ήταν το αποτέλεσμα για τους Γερμανούς επαγγελματίες πολιτικούς; Δεν είχαν καμία δύναμη, καμία υπευθυνότητα, μπορούσαν να διαδραματίζουν μόνον κάποιο σχετικά δευτερεύοντα ρόλο προυχόντων και κατά συνέπεια διέπονταν προσφάτως από τα πανταχόθεν τυπικά συντεχνιακά ένστικτα. Ήταν αδύνατον για έναν άνδρα που δεν ήταν ίδιος με αυτούς τους ανθρώπους να ανέλθει μέσα από τον κύκλο αυτών των προυχόντων, που κέρδιζαν τη ζωή τους από τη θεσούλα τους. Θα μπορούσα για κάθε κόμμα, συμπεριλαμβανομένης βεβαίως της Σοσιαλδημοκρατίας, να παραθέσω πολλά ονόματα τα οποία σήμαιναν μια τραγωδία στην πολιτική σταδιοδρομία, διότι το αντίστοιχο άτομο είχε ηγετικές ικανότητες και ακριβώς για αυτό το λόγο δεν ήταν ανεκτό από τους προύχοντες. Όλα μας τα κόμματα διήνυσαν αυτό το δρόμο εξέλιξης προς τη συντεχνία των προυχόντων. Για παράδειγμα, ο Bebel, μπορούσε ακόμη να χαρακτηριστεί ηγέτης, σύμφωνα με την ιδιοσυγκρασία και την ένταση του χαρακτήρα του, όσο περιορισμένη και αν ήταν η διάνοιά του⁵. Το γεγονός ότι ήταν μάρτυρας, ότι ουδέποτε απογοήτευσε την εμπιστοσύνη των μαζών, είχε ως συνέπεια ότι είχε πάντα τις μάξες μαζί του και δεν υπήρχε καμία δύναμη στο κόμμα που θα μπορούσε σοβαρά να ορθωθεί ενάντιά του. Μετά το θάνατό του αυτό έλαβε τέλος, και άρχισε η εξουσία των υπαλλήλων. Ανήλθαν συνδικαλιστές, κομματικοί γραμματείς, δημοσιογράφοι, υπαλληλικά ένστικτα κυριάρχησαν στο κόμμα, μια άκρως αξιότιμη υπαλληλία – θα μπορούσε να πει κανείς: σπανίως αξιότιμη, αν λάβει υπόψη τις σχέσεις σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα αναφορικά με τους Αμερικανούς συνδικαλιστές που είναι συχνά δωροδοκίσιμοι – αλλά οι προαναφερθείσες συνέπειες της υπαλληλικής εξουσίας εμφανίστηκαν και σ' αυτό το κόμμα.

⁵ Ο August Bebel (1840-1913) υπήρξε από το 1892 μέχρι το θάνατό του πρόεδρος του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, το οποίο και είχε ιδρύσει μαζί με τον Wilhelm Liebknecht το 1869 στο Αϊζεναχ.

Τα αστικά κόμματα έγιναν από τη δεκαετία του 1880 εντελώς προυχοντικές συντεχνίες. Βεβαίως, ενίοτε τα κόμματα έπρεπε για λόγους διαφήμισης να προσελκύσουν εξωκομματικές προσωπικότητες, για να μπορούν να πουν: «έχουμε αυτά και αυτά τα ονόματα». Απέφευγαν όσο το δυνατόν να συμπεριλάβουν αυτές τις προσωπικότητες στις εκλογές, και η συμπερίληψή τους πραγματοποιούνταν μόνον όπου δεν γινόταν αλλιώς, εκεί όπου το αντίστοιχο άτομο δεν συμφωνούσε με καμία άλλη λύση.

Το ίδιο πνεύμα υπήρχε και στο κοινοβούλιο. Τα κοινοβουλευτικά μας κόμματα ήταν και είναι συντεχνίες. Κάθε ομιλία που διατυπώνεται στην ολομέλεια του Reichstag έχει προηγουμένως υποστεί την πλήρη λογοκρισία του κόμματος. Αυτό το παρατηρεί κανείς από την απίστευτη κενολογία τους. Μόνον όποιος έχει οριστεί [από το κόμμα] ως ομιλητής μπορεί να μιλήσει. Δεν είναι διανοητή μια εντονότερη αντίθεση προς την αγγλική, αλλά επίσης – για τελείως διαφορετικούς λόγους – προς τη γαλλική συνήθεια.

Προς το παρόν, λόγω της τεράστιας ρήξης που είθισται κανείς να ονομάζει επανάσταση, έχει ενδεχομένως τροχοδρομηθεί κάποια αλλαγή. Ενδεχομένως – όχι σίγουρα. Εν πρώτοις εμφανίστηκαν τάσεις προς νέα είδη κομματικών μηχανισμών. Κατ' αρχάς μηχανισμοί ερασιτεχνών. Εκπροσωπούνται συχνά από φοιτητές διάφορων πανεπιστημίων, οι οποίοι λένε σε έναν άνδρα στον οποίο αποδίδουν ηγετικές ιδιότητες: θα επιτελέσουμε για Εσάς την απαραίτητη εργασία, και Εσείς θα πρέπει να την φέρετε εις πέρας. Δεύτερον, επιχειρηματικοί μηχανισμοί. Συνέβη ότι κάποιοι πήγαν σε κάποιους ανθρώπους, στους οποίους απέδιδαν ηγετικές ικανότητες, και προσφέρθηκαν να αναλάβουν την απόκτηση ψήφων έναντι πάγιας αμοιβής. – Εάν με ρωτούσατε ειλικρινά ποιον από τους δύο μηχανισμούς θα θεωρούσα φερεγγυότερο από καθαρά τεχνική-πολιτική σκοπιά, πιστεύω ότι θα σας έλεγα πως προτιμώ τον δεύτερο. Αλλά και οι δύο ήταν φούσκες που γοργά αναδείχθηκαν και γοργά αφανίστηκαν. Οι δεδομένοι μηχανισμοί αναδιατάχθηκαν, αλλά συνέχισαν να λειτουργούν. Τα φαινόμενα εκείνα ήταν απλώς μια ένδειξη ότι οι νέοι μηχανισμοί ενδεχομένως θα ετίθεντο σε λειτουργία, εφόσον – υπήρχαν οι ηγέτες. Αλλά ήδη η τεχνική ιδιομορφία του αναλογικού εκλογικού δικαιώματος απέκλειε την άνοδό τους. Εμφανίστηκαν μόνον μερικοί δικτάτορες του δρόμου και αφανίστηκαν και πάλι. Και μόνον η ακολουθία της δικτατορίας του δρόμου είναι οργανωμένη με σταθερή πειθαρχία: έτσι εξηγείται η δύναμη αυτών των φθινουσών μειοψηφιών.

Ας υποθέσουμε ότι αυτή η κατάσταση αλλάζει, τότε θα έπρεπε σύμφωνα με τα προαναφερθέντα να είναι σαφές: ότι η διεύθυνση των κομμάτων από δημοψηφισματικούς ηγέτες καθορίζει την «αποψύχωση» της ακολουθίας, τρόπον τινά την πνευματική τους προλεταριοποίηση. Για να μπορεί η ακολουθία να είναι χρήσιμη ως μηχανισμός για τον ηγέτη, θα πρέπει να υπακούει τυφλά, να είναι μηχανή με την αμερικανική έννοια και να μην εμποδίζεται από προυχοντική ματαιοδοξία και προθέσεις που βασίζονται σε δικές της απόψεις. Η εκλογή του Lincoln ήταν δυνατή μόνον μέσω αυτού του χαρακτήρα της κομματικής οργάνωσης, στον δε Gladstone, όπως είπαμε, προέκυψε το ίδιο με το σύστημα caucus. Αυτό είναι το τίμημα με το οποίο πληρώνει κανείς τη διεύθυνση από ηγέτες. Υπάρχει, όμως, μόνον η επιλογή: ηγετική δημοκρατία με «μηχανή» ή δημοκρατία άνευ ηγέτη, δηλαδή: η εξουσία των «επαγγελματιών πολιτικών» χωρίς επάγγελμα, χωρίς τις εσωτερικές, χαρισματικές ιδιότητες, που ακριβώς καθιστούν έναν άνθρωπο ηγέτη. Αυτό σημαίνει τότε, ότι χαρακτηρίζει συνήθως η εκάστοτε κομματική αντιπολίτευση ως εξουσία της «κλίικας». Προς το παρόν έχουμε μόνον αυτό το τελευταίο φαινόμενο στη Γερμανία. Για το δε μέλλον θα διευκολυνθεί η διατήρησή του, τουλάχιστον σε επίπεδο επικράτειας, μέσω του ότι θα επανασυγκροτηθεί σίγουρα το ομοσπονδιακό συμβούλιο και έτσι θα περιοριστεί κατ' ανάγκη η δύναμη του κοινοβουλίου και συνεπώς η σημασία του ως

χώρος επιλογής ηγετών. Επιπλέον [θα διατηρηθεί] μέσω του αναλογικού εκλογικού δικαιώματος, με τη μορφή που έχει τώρα: ένα τυπικό φαινόμενο της άνευ ηγέτη δημοκρατίας, όχι μόνον επειδή επιτρέπει το παζάρεμα των προυχόντων για την τοποθέτησή τους, αλλά και διότι δίνει μελλοντικά τη δυνατότητα στους συνδέσμους εκπροσώπησης συμφερόντων να εξαναγκάσουν την αποδοχή των υπαλλήλων τους στα ψηφοδέλτια και έτσι να συγκροτούν ένα απολιτικό κοινοβούλιο, στο οποίο δεν έχει θέση καμία γνήσια ηγετική φυσιογνωμία. Ο μοναδικός διάυλος της ανάγκης για ηγέτη θα μπορούσε να είναι ο Πρόεδρος, εφόσον εκλέγεται δημοψηφισματικά και όχι κοινοβουλευτικά. Θα μπορούσε να προκύψει και να επιλεγεί η ηγεσία στη βάση της δοκιμασίας μέσω [αληθινού] έργου προπάντων εφόσον, όπως γίνεται στις Ηνωμένες Πολιτείες παντού όπου θέλει κανείς σοβαρά να περιορίσει τη διαφθορά, εμφανιστεί ιδιαίτερα στους μεγάλους δήμους στο προσκήνιο ο δημοψηφισματικός δημοτικός δικτάτορας με το δικαίωμα να στελεχώνει μόνος του τις υπηρεσίες του. Αυτό θα καθόριζε μια κομματική οργάνωση προσαρμοσμένη σε τέτοιες εκλογές. Αλλά η τελείως μικροαστική εχθρότητα όλων των κομμάτων προς το ηγετικό φαινόμενο, συμπεριλαμβανομένης προπάντων της σοσιαλδημοκρατίας, κρατά ακόμη τελείως στο σκοτάδι το μελλοντικό είδος διαμόρφωσης των κομμάτων και συνεπώς όλων αυτών των πιθανοτήτων.

Ως εκ τούτου, σήμερα είναι ακόμη αδύνατον να δούμε πώς θα διαμορφωθεί εξωτερικά η επιχείρηση της πολιτικής ως «επάγγελμα», και συνεπώς ακόμη λιγότερο: μέσω ποιας οδού διανοίγονται πιθανότητες για τους πολιτικά χαρισματούχους να τεθούν ενώπιον μιας ικανοποιητικής πολιτικής αποστολής. Για εκείνον που είναι αναγκασμένος λόγω της περιουσιακής του κατάστασης να ζει «από» την πολιτική, θα παραμείνει πάντα η εναλλακτική λύση: δημοσιογραφία ή θέση κομματικού υπαλλήλου, ως οι τυπικές άμεσες οδοί, ή μία από τις εκπροσωπήσεις συμφερόντων: σε συνδικάτο, σε εμπορικό επιμελητήριο, σε αγροτικό επιμελητήριο, σε βιοτεχνικό επιμελητήριο, σε εργατικό επιμελητήριο, σε συνδέσμους εργοδοτών κ.λπ. ή κάποιες κατάλληλες θέσεις στη δημοτική διοίκηση. Για την εξωτερική πλευρά δεν μπορεί να ειπωθεί τίποτε άλλο παρά μόνον αυτό: ότι ο κομματικός υπάλληλος, μαζί με το δημοσιογράφο, φέρει τον απεχθή χαρακτηρισμό του «υποβιβασμένου». Από τη μια πλευρά «πληρωμένος γραφιάς», από την άλλη «πληρωμένο φερέφωνο», αυτό θα αντηχεί δυστυχώς πάντα, έστω και αν δεν ομολογείται· όποιος λοιπόν είναι εσωτερικά ανυπεράσπιστος ενάντια σ' αυτό το χαρακτηρισμό και δεν μπορεί να δώσει στον εαυτό του την κατάλληλη απάντηση, ας μείνει μακριά από αυτή τη σταδιοδρομία, η οποία εν πάση περιπτώσει, μαζί με τους μεγάλους πειρασμούς της, είναι ένας δρόμος που μπορεί να επιφέρει διαρκείς απογοητεύσεις.

Τι μπορεί λοιπόν να προσφέρει σε εσωτερικές χαρές [η πολιτική σταδιοδρομία] και ποιες προσωπικές προϋποθέσεις απαιτεί από εκείνον που στρέφεται σε αυτήν;

Εν πρώτοις παρέχει αίσθημα δύναμης. Ακόμη και σε τυπικά περιορισμένες θέσεις η συνείδηση της επιρροής στους ανθρώπους, της συμμετοχής στη δύναμη επί των ιδίων, προπάντων όμως: το αίσθημα ότι κρατά στα χέρια του το νευρώνα ενός ιστορικά σημαντικού γεγονότος, ανυψώνει τον επαγγελματία πολιτικό πάνω από την καθημερινότητα. Αλλά το ερώτημα για αυτόν είναι: μέσω ποίων ιδιοτήτων μπορεί να ελπίζει ότι θα ανταπεξέλθει σ' αυτή τη δύναμη (έστω και τόσο μικρή στη μεμονωμένη περίπτωση) και συνεπώς στην ευθύνη που του θέτει η ίδια; Με το ερώτημα αυτό εισερχόμαστε στο πεδίο των ηθικών ζητημάτων· διότι εδώ ανήκει το ερώτημα: τι είδους άνθρωπος θα πρέπει να είναι κανείς για να επιτρέπεται να βάζει το χέρι του στις ακτίνες του τροχού της ιστορίας.

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι τρεις είναι οι ιδιότητες που είναι κυρίως καθοριστικές για τον πολιτικό: Πάθος – αίσθημα ευθύνης – μέτρο. Πάθος με την έννοια της

αντικειμενικότητας: περιπαθής αφοσίωση σε μια «κοινή υπόθεση», στο θεό ή το δαίμονα που είναι ο άρχοντάς της. Όχι με την έννοια εκείνης της εσωτερικής συμπεριφοράς, την οποία ο νεκρός πλέον φίλος μου Georg Simmel συνήθιζε να χαρακτηρίζει ως «στείρα αναστάτωση», όπως αυτή προσιδίαζε σε ένα συγκεκριμένο τύπο προπάντων Ρώσων διανοούμενων (όχι βέβαια σε όλους τους Ρώσους διανοούμενους!) και η οποία σήμερα διαδραματίζει τόσο μεγάλο ρόλο επίσης και στους δικούς μας διανοούμενους, σ' αυτό το καρναβάλι που στολίζει κανείς με το περήφανο όνομα μιας «επανάστασης»: ένας «ρομαντισμός του διανοητικά ενδιαφέροντος» που λειτουργεί στο κενό χωρίς κανένα αίσθημα εμπράγματης ευθύνης. Διότι δεν αρκεί βεβαίως το απλό πάθος, όσο και αν είναι τόσο γνήσια βιωμένο. Το πάθος δεν καθιστά κάποιον πολιτικό εάν, όντας στην υπηρεσία μιας «υπόθεσης» δεν καθιστά καθοριστικό οδηγό της πράξης του επίσης την *υπευθυνότητα* απέναντι ακριβώς σ' αυτή την υπόθεση. Και για αυτό χρειάζεται – αυτή είναι η καθοριστική ψυχολογική ιδιότητα του πολιτικού – το *μέτρο*, την ικανότητα να αφήνει κανείς τις πραγματικότητες να επιδρούν με εσωτερική συγκέντρωση και ησυχία, δηλαδή: την *απόσταση* από τα πράγματα και τους ανθρώπους. Η «έλλειψη απόστασης», καθαρά ως τέτοια, αποτελεί μια από τις θανάσιμες αμαρτίες κάθε πολιτικού και μία από εκείνες τις ιδιότητες η καλλιέργεια της οποίας θα καταδικάσει τους απογόνους των διανοουμένων μας σε πολιτική ανικανότητα. Διότι το πρόβλημα είναι ακριβώς, πώς μπορούν να συμπτυχθούν μεταξύ τους στην ίδια ψυχή το θερμό πάθος και το ψυχρό μέτρο; Η πολιτική διενεργείται με το κεφάλι και όχι με άλλα μέρη του σώματος ή της ψυχής. Εντούτοις, η αφοσίωση στην πολιτική, εφόσον δεν θέλει να είναι ένα απερίσκεπτο διανοητικό παίγνιο αλλά γνήσιο ανθρώπινο πράττειν, μόνον από πάθος μπορεί να γεννηθεί και να τραφεί. Αλλά αυτή η έντονη δέσμευση της ψυχής, που χαρακτηρίζει τον πολιτικό και τον διαχωρίζει από τον πολιτικό ερασιτέχνη που απλώς διέπεται από «στείρα αναστάτωση», είναι δυνατή μόνον μέσω του εθισμού στην απόσταση – με κάθε έννοια του όρου. Η «ισχύς» μιας πολιτικής «προσωπικότητας» σημαίνει πρώτα από όλα την κατοχή αυτών των ιδιοτήτων.

Ως εκ τούτου, ο πολιτικός έχει να υπερβεί εντός του καθε ημέρα και ώρα έναν τελείως τετριμμένο, παρά πολύ ανθρώπινο εχθρό: την κοινότατη *ματαιοδοξία*, τον θανάσιμο εχθρό κάθε αντικειμενικής αφοσίωσης και κάθε απόστασης, και σ' αυτή την περίπτωση: της απόστασης απέναντι στον ίδιο τον εαυτό του.

Η ματαιοδοξία είναι μια ευρέως διαδεδομένη ιδιότητα και ενδεχομένως κανείς δεν είναι τελείως απαλλαγμένος από αυτήν. Στους δε ακαδημαϊκούς και λόγιους κύκλους είναι ένα είδος επαγγελματικής ασθένειας. Αλλά ιδιαίτερα στους λόγιους, όσο αντιπαθητική μορφή και αν αποκτά, είναι σχετικά αβλαβής, με την έννοια ότι κατά κανόνα δεν εμποδίζει την επιστημονική επιχείρηση. Τελείως διαφορετική είναι η κατάσταση με τον πολιτικό. Εργάζεται με την προσπάθεια για δύναμη ως αναπόφευκτο μέσον. Το «ένστικτο της δύναμης» – όπως ειθίσται να λέγεται – ανήκει λοιπόν όντως στις συνήθεις ιδιότητές του. – Η αμαρτία ενάντια στο άγιο πνεύμα του επαγγέλματός του ξεκινά, όμως, εκεί όπου αυτή η προσπάθεια για δύναμη καθίσταται *υποκειμενική* και στόχος καθαρά προσωπικής μέθης, αντί τελικά να τεθεί στην υπηρεσία της «υπόθεσης». Διότι σε τελική ανάλυση υπάρχουν μόνον δύο είδη θανάσιμων αμαρτιών στο πεδίο της πολιτικής: υποκειμενικότητα και – συχνά, αλλά όχι πάντα, ταυτόσημη με την πρώτη – ανευθυνότητα. Η ματαιοδοξία: η ανάγκη να τεθεί κανείς ει δυνατόν ευφανέστερα στο προσκήνιο, ωθεί τον πολιτικό εντονότατα στον πειρασμό να διαπράξει μία εκ των δύο ή και τις δύο αμαρτίες. Αυτό δε πολύ περισσότερο, καθώς ο δημαγωγός είναι αναγκασμένος να υπολογίζει με την «επίδραση» που ασκεί – διότι ακριβώς βρίσκεται πάντα σε κίνδυνο, τόσο να καταντήσει ηθοποιός όσο και να προσλάβει ελαφρόκαρδα τα αποτελέσματα της πράξης του και απλώς να ρωτήσει για

την «εντύπωση» που προκαλεί. Η υποκειμενικότητά του τον ωθεί να προσπαθεί για το λαμπρό επιφανόμενο της δύναμης αντί για την πραγματική δύναμη, αλλά η ανευθυνότητά του τον ωθεί να απολαμβάνει τη δύναμη απλώς χάριν της ίδιας, χωρίς περιεχομενικό σκοπό. Διότι, αν και, ή μάλλον: ακριβώς επειδή η δύναμη είναι το αναπόφευκτο μέσον της πολιτικής και συνεπώς η προσπάθεια για δύναμη είναι μία των κινητηρίων δυνάμεων κάθε πολιτικής, δεν υπάρχει καμία πιο καταστρεπτική ανάλυση της πολιτικής δύναμης από τον νεοπλουτίστικο κομπασμό με τη δύναμη και από τον ματαιόδοξο αυτοκαθρεφτισμό στο αίσθημα της δύναμης, εν γένει κάθε λατρεία της δύναμης καθαρά ως τέτοιας. Ο απλός «πολιτικός της δύναμης», όπως επιδιώκει να τον αποδοξάσει μια λατρεία που καλλιεργείται με ζέση και στη Γερμανία, μπορεί να επιδρά έντονα, αλλά κατ'ουσίαν επιδρά στο κενό και άνευ νοήματος. Ως προς αυτό έχουν πλήρως δίκιο οι κριτικοί της «πολιτικής της δύναμης». Με την ξαφνική ψυχική κατάρρευση τυπικών φορέων αυτού του φρονήματος μπορέσαμε να δούμε ποια εσωτερική αδυναμία και ανικανότητα κρύβεται πίσω από αυτούς τους κομπαστικούς αλλά τελείως κενούς μορφασμούς. Η πολιτική αυτή είναι προϊόν μιας ισχυρότατης και επιφανειακής ακαταδεξιάς απέναντι στο νόημα του ανθρώπινου πράττειν, η οποία δεν έχει καμία συγγένεια με τη γνώση της τραγικότητας στην οποία εμπλέκεται στην πραγματικότητα κάθε πράξη, ιδιαίτερα όμως η πολιτική πράξη.

Αποτελεί πλήρως αληθινό και θεμελιώδες δεδομένο κάθε ιστορίας – το οποίο δεν μπορούμε εδώ να θεμελιώσουμε εγγύτερα – ότι το τελικό αποτέλεσμα του πολιτικού πράττειν βρίσκεται συχνά, ή μάλλον: κατά κανόνα, σε πλήρως ανεπαρκή, συχνά δε σε ακριβώς παράδοξη σχέση προς το πρωταρχικό του νόημα. Αλλά για το λόγο αυτόν δεν θα πρέπει να λείπει αυτό το νόημα: δηλαδή η δράση στην υπηρεσία μιας υπόθεσης, εφόσον το πράττειν πρέπει να έχει ένα εσωτερικό στήριγμα. Το ποια μορφή θα πρέπει να έχει αυτή η κατάσταση, στην υπηρεσία της οποίας ο πολιτικός προσπαθεί για δύναμη και χρησιμοποιεί δύναμη, αποτελεί υπόθεση της πίστης. Μπορεί να υπηρετεί εθνικούς ή ανθρωπιστικούς, κοινωνικούς ή ηθικούς ή πολιτισμικούς, ενδοκοσμικούς ή θρησκευτικούς στόχους, μπορεί να φέρεται από έντονη πίστη στην «πρόοδο» – ανεξαρτήτως με ποιο νόημα – είτε όμως να αρνείται ψυχρά αυτό το είδος πίστης, μπορεί να διατείνεται ότι βρίσκεται στην υπηρεσία μιας «ιδέας» ή να επιδιώκει να υπηρετήσει εξωτερικούς στόχους της καθημερινότητας μέσω κατ'αρχήν άρνησης αυτής της απαίτησης – εν πάση περιπτώσει πρέπει να υπάρχει κάποια πίστη. Αλλιώς – και αυτό είναι ορθότατο – ακόμη και στις εξωτερικά εντονότερες πολιτικές επιτυχίες επικρέμεται η κατάρα της ματαιότητας των πλασμάτων.

Με τα λεγόμενα αυτά βρισκόμαστε ήδη στο σχολιασμό του τελευταίου προβλήματος που θα μας απασχολήσει απόψε: του ήθους της πολιτικής ως «υπόθεση». Ποιο επάγγελμα μπορεί να εκπληρώσει αυτή η ίδια, εντελώς ανεξάρτητα από τους στόχους της, εντός της συνολικής ηθικής οικονομίας του τρόπου ζωής; Ποιος είναι, τρόπον τινά, ο ηθικός τόπος στον οποίο εδράζεται; Εδώ συγκρούονται βεβαίως μεταξύ τους ύστατες κοσμοθεωρήσεις, μεταξύ των οποίων θα πρέπει εν τέλει να γίνει μια επιλογή. Ας προσεγγίσουμε αποφασιστικά αυτό το πρόβλημα, το οποίο προσφάτως εκδιπλώθηκε εκ νέου – κατά την άποψή μου με τελείως ανεστραμμένο τρόπο.

Ας το αποδεσμεύσουμε εν πρώτοις από μια εντελώς τετριμμένη παραχάραξη. Η ηθική μπορεί κατ'αρχάς να εμφανιστεί με άκρως ηθικά μοιραίο ρόλο. Ας λάβουμε παραδείγματα. Σπανίως θα δείτε ότι όταν ένας άνδρας που έχει αποσύρει την αγάπη του από μια γυναίκα και την έχει στρέψει σε μια άλλη, δεν αισθάνεται την ανάγκη να νομιμοποιήσει στον εαυτό του αυτή την μεταβολή, λέγοντας: αυτή δεν άξιζε την αγάπη μου, ή με απογοήτευσε, ή παραθέτοντας όποιους άλλους παρόμοιους «λόγους» υπάρχουν. Μια αναξιοπρέπεια, η οποία στο απλό πεπρωμένο ότι αυτός δεν την αγαπά πλέον και ότι η γυναίκα πρέπει να το αντιμετωπίσει αυτό, φαντασιώνεται επίσης και

μια «νομιμοποίηση», μέσω της οποίας ο άνδρας απαιτεί ένα δικαίωμα, και μαζί με την ατυχία επιδιώκει να μετακυλίσει στη γυναίκα επίσης και την αδικία. Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο δρα και ο επιτυχής ερωτικός αντίζηλος: ο αντίπαλος πρέπει πάντα να είναι ο πιο ανάξιος, διότι αλλιώς δεν θα αποτύγχανε. Διόλου διαφορετική δεν είναι βεβαίως η κατάσταση όταν μετά από κάποιο νικηφόρο πόλεμο ο νικητής υποστηρίζει με αναξιοπρεπή δικαιολογία: νίκησα, διότι είχα δίκιο. Ή όταν κάποιος υποπίπτει ψυχικά στις φρικωδίες του πολέμου και τότε, αντί να πει απλά: ήταν πολύ για εμένα, αισθάνεται την ανάγκη να νομιμοποιήσει στον εαυτό του την εκ μέρους του απέχθεια του πολέμου χρησιμοποιώντας ως υποκατάτατο το συναίσθημα: δεν μπορούσα να το αντέξω, διότι έπρεπε να πολεμήσω για έναν ηθικώς κακό σκοπό. Το ίδιο ισχύει και για τους ηττημένους στον πόλεμο. Αντι να ψάχνουμε μετά από έναν πόλεμο σαν γυναικούλες για τον «υπαίτιο» – ενώ ήταν η δομή της κοινωνίας που γέννησε τον πόλεμο – κάθε ανδροπρεπής και αυστηρή συμπεριφορά θα πει στον εχθρό: «Χάσαμε τον πόλεμο – και εσείς τον κερδίσατε. Αυτό πλέον έχει λήξει: ας μιλήσουμε τώρα για τις συνέπειες που πρέπει να αντληθούν σύμφωνα με τα *αντικειμενικά* συμφέροντα που είχαν εμπλακεί και – το κυριότερο – αναφορικά με την ευθύνη για το μέλλον, η οποία ως επί το πλείστον βαρύνει τον νικητή». Οτιδήποτε άλλο είναι αναξιοπρεπές και εκδικείται. Ένα έθνος συγχωρεί την προσβολή των συμφερόντων του, όχι όμως την προσβολή της τιμής του, ακόμη λιγότερο μια τέτοια προσβολή από παπαδίστικες δικαιολογίες. Κάθε νέο έγγραφο που θα έρχεται στο φως μετά από δεκαετίες, θα αναζωπυρώνει εκ νέου τις αναξιοπρεπείς κραυγές, το μίσος και την οργή, αντί ο πόλεμος με το τέλος του να τα έχει τουλάχιστον θάψει *ηθικά*. Αυτό είναι δυνατόν μόνον μέσω αντικειμενικότητας και ιποτικότητας, προπάντων δε μόνον μέσω *αξιοπρέπειας*. Ποτέ, όμως, μέσω μιας «ηθικής», η οποία ουσιαστικά σημαίνει αναξιοπρέπεια και των δύο πλευρών. Αντί να ασχολείται με αυτό που αφορά τον πολιτικό: το μέλλον και την ευθύνη για το μέλλον, ασχολείται με πολιτικά στείρες, διότι μη διευθετήσιμες ερωτήσεις περί της υπαιτιότητας στο παρελθόν. Όταν κάνει κανείς κάτι τέτοιο είναι πολιτική ενοχή, εάν υπάρχει κάτι τέτοιο. Επιπλέον παραβλέπεται και η αναπόφευκτη παραχάραξη του όλου προβλήματος από άκρως υλικά συμφέροντα: συμφέροντα του νικητή για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος – ηθικό και υλικό – και ελπίδες των ηττημένων να αποκτήσουν πλεονεκτήματα μέσω ομολογιών ενοχής: εάν υπάρχει κάτι που είναι «*ποταπό*», τότε είναι αυτό, και αποτελεί συνέπεια αυτού του είδους χρήσης της «ηθικής» ως μέσου «δικαιολογίας».

Τι συμβαίνει, όμως, με την πραγματική σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής; Μήπως, όπως έχει ενίοτε υποστηριχθεί, δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους; Ή μήπως ισχύει το αντίστροφο, ότι «η ίδια» ηθική που ισχύει για κάθε πράττειν ισχύει και για το πολιτικό; Έχει ενίοτε υποστηριχθεί ότι μεταξύ αυτών των δύο αντιλήψεων υπάρχει μόνον διαζευκτική εναλλακτική λύση: είτε η μία, είτε η άλλη είναι η σωστή. Είναι, όμως, άραγε αληθές: ότι θα μπορούσαν να διατυπωθούν περιεχομενικά *ίδιες* εντολές κάποιας ηθικής του κόσμου για ερωτικές και επιχειρηματικές, για οικογενειακές και υπηρεσιακές σχέσεις, για τις σχέσεις της συζύγου, της μανάβισας, του υιού, του ανταγωνιστή, του φίλου, του κατηγορούμενου; Είναι, άραγε, όντως αδιάφορο για τις ηθικές απαιτήσεις της πολιτικής, το ότι αυτή εργάζεται με ένα άκρως ειδικό μέσον: τη δύναμη, πίσω από την οποία στέκει η *βία*; Δεν βλέπουμε ότι οι μολσεβίκοι και σπαρτακιστές ιδεολόγοι, ακριβώς επειδή χρησιμοποιούν αυτό το μέσον της πολιτικής, προκαλούν ακριβώς τα *ίδια* αποτελέσματα όπως οποιοσδήποτε στρατιωτικός δικτάτορας; Μέσω ποιου πράγματος διαχωρίζεται η εξουσία των εργατικών και στρατιωτικών συμβουλίων από εκείνη ενός οποιουδήποτε εξουσιαστή του παλαιού καθεστώτος, εάν δεν διαχωρίζεται ακριβώς από το πρόσωπο των εξουσιαστών και από τον ερασιτεχνισμό τους; Πώς διαφέρει η πολεμική των περισσότερων εκπροσώπων της

υποτιθέμενης νέας ηθικής ενάντια στους αντιπάλους που υποβάλλουν σε κριτική, από οποιονδήποτε άλλο δημαγωγό; Διαφέρει λόγω της ευγενούς πρόθεσης! Θα μου πείτε. Καλώς. Αλλά εδώ γίνεται λόγος για το μέσον, και οι αντιμαχόμενοι αντίπαλοι αξιώνουν με πλήρη υποκειμενική τιμιότητα τον ευγενή χαρακτήρα των προθέσεών τους. «Πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μάχαιρα ἀποθανοῦνται» [Ματθαίος 26:52] και ο αγώνας είναι παντού αγώνας. Λοιπόν: – η ηθική της *Επί του Όρους Ομιλίας*; Με την *Επί του Όρους Ομιλία* – εννοείται [εδώ] η απόλυτη ηθική του Ευαγγελίου – πρόκειται για μια πολύ πιο σοβαρή υπόθεση, απ'ότι πιστεύουν εκείνοι που παραθέτουν με ευκολία σήμερα αυτές τις εντολές. Με την Ομιλία αυτή δεν γίνονται αστεία. Για αυτήν ισχύει αυτό που έχει ειπωθεί για την αιτιότητα στην επιστήμη: δεν είναι μια άμαξα, την οποία μπορεί κανείς να σταματήσει κατά βούληση για να ανέβει ή να κατέβει όπως δοκεί. Αλλά: ισχύει πλήρως ή καθόλου, αυτό ακριβώς είναι το νόημά της, εφόσον επιδιώκεται εδώ κάτι περισσότερο από κοινοτοπίες. Για παράδειγμα, ο πλούσιος νεανίας: «στυγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ ἀπήλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά» [Μάρκος 10:22]. Η ευαγγελική εντολή είναι άνευ όρων και μονοσήμαντη: δώσε ό,τι έχεις – όλα, πολύ απλά. Ο πολιτικός θα πει ότι είναι μια κοινωνικά ανόητη απαίτηση, εφόσον δεν επιβάλλεται για όλους. Δηλαδή: φορολογία, φορολογική δήμευση, κατάσχεση – με μια λέξη: καταναγκασμός και επιβολή της τάξης ενάντια σε όλους. Αλλά η ηθική εντολή δεν ζητά *διόλου* κάτι τέτοιο, αυτή είναι η ουσία της. Ή «τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην» [Λουκάς 6:29]. Άνευ όρων, χωρίς να ρωτά για ποιο λόγο ο άλλος επιτρέπεται να χαστουκίζει. Μια ηθική της αναξιοπρέπειας – εκτός: για έναν άγιο. Αυτό είναι: πρέπει κανείς να είναι άγιος στα πάντα, τουλάχιστον σύμφωνα με τη βούλησή του, πρέπει να ζει όπως ο Ιησούς, οι Απόστολοι, ο άγιος Φραγκίσκος και οι όμοιοί του, και τότε αυτή η ηθική έχει νόημα και αποτελεί έκφραση μιας αξιοπρέπειας. *Αλλιώς, όχι*. Διότι, όταν ως συνέπεια της ακοσμικής ηθικής της αγάπης λέγεται: «μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ» [Ματθαίος 5:39], – τότε, για τον πολιτικό ισχύει αντιστρόφως η πρόταση: *πρέπει να αντισταθείς στο κακό με τη βία, διότι αλλιώς – είσαι υπεύθυνος για την επικράτησή του*. Όποιος θέλει να πράξει σύμφωνα με την ηθική του Ευαγγελίου, ας αποφύγει τις απεργίες – διότι είναι καταναγκασμός – και ας πάει στα κίτρινα συνδικάτα. Προπάντων, όμως, ας μη μιλά για «επανάσταση». Διότι η ηθική αυτή δεν θέλει βέβαια να διδάξει: ότι ιδιαίτερα ο εμφύλιος πόλεμος είναι ο μοναδικός νόμιμος πόλεμος. Ο ειρηνιστής που δρα σύμφωνα με το Ευαγγέλιο θα αρνηθεί ή θα απορρίψει τα όπλα, όπως προτάθηκε στη Γερμανία, ως ηθικό καθήκον, για να δώσει ένα τέλος στον πόλεμο και με αυτό τον τρόπο: σε κάθε πόλεμο. Ο πολιτικός θα πει: το μοναδικό σίγουρο μέσον για να καταστεί αναξιόπιστος ο πόλεμος για κάθε *προβλεπόμενο* μέλλον θα ήταν μια ειρήνη του status quo. Τότε οι λαοί θα ρωτούσαν: για ποιο λόγο έγινε ο πόλεμος; Θα είχε διεξαχθεί ad absurdum – πράγμα που τώρα δεν είναι δυνατόν. Διότι για τους νικητές – τουλάχιστον για ένα τμήμα τους – θα έχει αποφέρει πολιτικά κέρδη. Και για αυτό είναι υπεύθυνη εκείνη η συμπεριφορά, που έκανε αδύνατη για εμάς κάθε αντίσταση. Τώρα πλέον – όταν θα έχει παρέλθει η περίοδος της εξάντλησης – *θα είναι αναξιόπιστη η ειρήνη και όχι ο πόλεμος*: μια συνέπεια της απόλυτης ηθικής.

Τέλος: το καθήκον δήλωσης της αλήθειας. Είναι απαραίτητο για την απόλυτη ηθική. Ως εκ τούτου, σχημάτισε κανείς το συμπέρασμα: Δημοσίευση όλων των εγγραφών, και προπάντων εκείνων που επιβαρύνουν την πατρίδα μας, και στη βάση αυτής της μονόπλευρης δημοσίευσης: ομολογία ενοχής, μονόπλευρη, άνευ όρων, άνευ μέριμνας για τις συνέπειες. Ο πολιτικός θα βρει ότι στο αποτέλεσμα δεν προωθείται η αλήθεια, αλλά σίγουρα συσκοτίζεται μέσω κατάχρησης και αποδέσμευσης του πάθους: ότι μόνον μια ολόπλευρη προγραμματισμένη διαπίστωση μέσω αμερόληπτων φορέων θα μπορούσε να αποβεί καρποφόρα, ενώ κάθε άλλη διαδικασία μπορεί να έχει για το

έθνος που την υιοθετεί συνέπειες που δεν μπορούν να διορθωθούν ούτε σε δεκαετίες. Αλλά ακριβώς η απόλυτη ηθική δεν *ρωτά* για τις «συνέπειες».

Εδώ βρίσκεται το καθοριστικό σημείο. Πρέπει να καταστήσουμε σαφές ότι κάθε ηθικά προσανατολισμένο πράττειν μπορεί να βρίσκεται υπό δύο αξιώματα θεμελιωδώς διαφορετικά και ανεπανόρθωτα αντίθετα μεταξύ τους: μπορεί να είναι προσανατολισμένο ως προς την «ηθική του φρονήματος» ή ως προς την «ηθική της ευθύνης». Αυτό δεν σημαίνει ότι η φρονηματική ηθική είναι ταυτόσημη με την ανευθυνότητα και η ηθική της ευθύνης με έλλειψη φρονήματος. Περί τούτου δεν γίνεται ουδείς λόγος. Αποτελεί, όμως, αβυσσαλέα αντίθεση, εάν δρα κανείς υπό το αξίωμα της φρονηματικής ηθικής – με θρησκευτική έκφραση –: «ο Χριστιανός κάνει το καλό και εναποθέτει την επιτυχία στον Θεό», ή εάν δρα υπό το αξίωμα της ηθικής της ευθύνης: ότι δηλαδή θα πρέπει να λογοδοτήσει κανείς για τις (προβλεπόμενες) *συνέπειες* του πράττειν του. Όσο και αν αναπτύξετε πειστικά κάποια επιχειρήματα απέναντι σε έναν πεπεισμένο, φρονηματικά ηθικό συνδικαλιστή: ότι οι συνέπειες της δράσης του θα είναι η αύξηση των πιθανοτήτων της αντίδρασης, η αυξημένη καταπίεση της τάξης του, η ανάσχεση της ανόδου της – αυτό δεν πρόκειται να του προξενήσει ουδεμία εντύπωση. Όταν είναι κακές οι συνέπειες του πράττειν ενός ανθρώπου που δρα από καθαρό φρόνημα, τότε για τον δρώντα δεν είναι υπεύθυνος ο ίδιος αλλά ο κόσμος, η βλακεία των άλλων ανθρώπων ή – η βούληση του Θεού που τους έκανε έτσι. Αντιθέτως, ο ηθικός της ευθύνης υπολογίζει ακριβώς με εκείνα τα κατά μέσον όρο μειονεκτήματα των ανθρώπων – όπως ορθά τονίζει ο Fichte, δεν έχει κανένα δικαίωμα να προϋποθέσει την καλοσύνη και την πληρότητά τους, δεν αισθάνεται ότι είναι σε θέση να μετακυλίσει τις συνέπειες του δικού του πράττειν σε άλλους, εφόσον μπορούσε να τις προβλέψει. Θα πει: αυτές οι συνέπειες καταλογίζονται στην πράξη μου. Ο ηθικός του φρονήματος νοιώθει «υπεύθυνος» μόνον για το ότι δεν πρέπει να σβήσει η φλόγα του καθαρού φρονήματος, φερ'επιείν η φλόγα της διαμαρτυρίας ενάντια στην αδικία της κοινωνικής διάταξης. Ο σκοπός των πράξεών του είναι η διαρκής αναζωπύρωση αυτής της φλόγας, πράξεις οι οποίες αν κριθούν από την πλευρά της δυνατής επιτυχίας είναι εντελώς ανορθολογικές, και δεν μπορούν και δεν πρέπει παρά να έχουν υποδειγματική αξία.

Αλλά με όλα αυτά το πρόβλημα δεν έχει ακόμη φθάσει στο τέλος του. Καμία ηθική του κόσμου δεν μπορεί να αποφύγει το γεγονός ότι η επίτευξη «καλών» σκοπών είναι σε αναρίθμητες περιπτώσεις δεσμευμένη στο ότι πρέπει να χρησιμοποιήσει κανείς ηθικώς ύποπτα ή τουλάχιστον επικίνδυνα μέσα και ότι θα πρέπει να συνυπολογίσει τη δυνατότητα ή ακόμη και την πιθανότητα κακών παρενεργειών, και καμία ηθική του κόσμου δεν μπορεί να ορίσει: πότε και σε ποιο βαθμό ο ηθικά καλός σκοπός «αγιαίνει» τα ηθικώς επικίνδυνα μέσα και τις παρενέργειες.

Για την πολιτική το καθοριστικό μέσον είναι η βία, και μπορείτε να δείτε πόσο μεγάλη είναι από ηθική άποψη η σημασία της έντασης μεταξύ σκοπού και μέσου, από το ότι, όπως όλοι γνωρίζουν, οι επαναστατικοί σοσιαλιστές (της κατεύθυνσης του Τσίμερβαλντ)⁶ ομολόγησαν ήδη κατά τη διάρκεια του πολέμου ότι είναι υπέρ μιας αρχής, η οποία θα μπορούσε να διατυπωθεί συνοπτικά ως εξής: «Εάν βρισκόμαστε προ της επιλογής, είτε ακόμη μερικά χρόνια πόλεμο και μετά επανάσταση ή ειρήνη τώρα και καμία επανάσταση, τότε επιλέγουμε: μερικά χρόνια πόλεμο!» Στην περαιτέρω

⁶ Στις 5-8 Σεπτεμβρίου 1915 συγκεντρώθηκαν στο Τσίμερβαλντ (Ελβετία) τα μέλη των σοσιαλιστικών οργάνωσεων (μεταξύ των οποίων οι Lenin, Trotzky, Liebknecht, Luxemburg, John MacLean και James Connolly) που ήταν αντίθετα στην ψήφιση των πολεμικών δαπανών από τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία και υποστήριζαν την ανάγκη διατήρησης του διεθνιστικού ιδεώδους και της σοσιαλιστικής επανάστασης. Από την αριστερά του Τσίμερβαλντ προέκυψε αργότερα η Τρίτη Διεθνής.

ερώτηση: «Τι μπορεί να επιφέρει αυτή η επανάσταση;» κάθε επιστημονικά εκπαιδευμένος σοσιαλιστής θα απαντούσε: ότι δεν γίνεται λόγος για την μετάβαση σε μια οικονομία, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σοσιαλιστική με το δικό του νόημα, αλλά ότι ακριβώς θα γεννιόταν και πάλι μια αστική οικονομία, που θα μπορούσε απλώς να έχει παραμερίσει τα φεουδαλικά στοιχεία και τα δυναστικά κατάλοιπα. – Για αυτό λοιπόν το φτωχό αποτέλεσμα: «ακόμη μερικά χρόνια πόλεμο!» Θα μπορεί λοιπόν να πει κανείς, ότι ακόμη και εδώ με την σταθερότατη σοσιαλιστική πεποίθηση μπορεί να αρνηθεί το σκοπό που απαιτεί τέτοια μέσα. Με τον μπολσεβικισμό και με τον σπαρτακισμό, εν γένει με κάθε είδος επαναστατικού σοσιαλισμού, έτσι ακριβώς έχουν τα πράγματα, και είναι βεβαίως εντελώς γελοίο, όταν από αυτή την πλευρά οι «πολιτικοί της βίας» του παλαιού καθεστώτος απορρίπτονται ηθικά λόγω της χρήσης του ίδιου μέσου, – όσο και αν είναι πλήρως δικαιολογημένη η άρνηση των στόχων τους.

Εδώ λοιπόν, σ' αυτό το πρόβλημα του αγιασμού των μέσων από το σκοπό, φαίνεται ότι θα πρέπει να αποτύχει η ηθική του φρονήματος εν γένει. Και όντως έχει λογικά μόνον τη δυνατότητα: να απορρίψει κάθε πράττειν που χρησιμοποιεί ηθικώς επικίνδυνα μέσα. Από τη λογική πλευρά. Στον κόσμο της πραγματικότητας έχουμε βεβαίως διαρκώς την εμπειρία, ότι ο ηθικός του φρονήματος ξαφνικά μετατρέπεται σε χιλιαστικό προφήτη, ότι φερ' ειπείν εκείνοι που έχουν μόλις κηρύξει «αγάπη ενάντια στον πόλεμο», την επόμενη στιγμή ωθούν προς τη βία – προς την ύστατη βία, η οποία θα επέφερε την κατάσταση ολόθρευσης κάθε βίας – όπως έλεγαν οι στρατιωτικοί μας στους οπλίτες με κάθε επίθεση: ότι είναι η τελευταία, ότι θα φέρει τη νίκη και κατόπιν την ειρήνη. Ο ηθικός του φρονήματος δεν αντέχει την ηθική ανορθολογικότητα του κόσμου. Είναι «ορθολογιστής» της κοσμικής ηθικής. Όσοι από εσάς γνωρίζουν τον Ντοστογιέφσκι θα θυμούνται τη σκηνή με τον αρχιεροεξεταστή⁷, όπου το όλο πρόβλημα παρατίθεται εύστοχα. Δεν είναι δυνατόν να φέρει κανείς στο ίδιο πλαίσιο ηθική του φρονήματος και ηθική της ευθύνης ή να αποφασίσει ηθικά: ποιος σκοπός θα πρέπει να αγιάζει ποιο μέσον, εάν κάνει κανείς κάποιες παραχωρήσεις εν γένει σ' αυτή την αρχή.

Ο συνάδελφος F. W. Förster, τον οποίο εκτιμώ βαθύτατα λόγω της αναμφισβήτητης καθαρότητας του φρονήματός του όσο τον απορρίπτω άνευ όρων ως πολιτικό, πιστεύει στο βιβλίο του⁸ ότι μπορεί να παρακάμψει αυτή τη δυσκολία μέσω της απλής θέσης ότι: από καλό μπορεί να προέλθει μόνον καλό, και από κακό μόνον κακό. Τότε βεβαίως δεν θα υπήρχε διόλου αυτή η προβληματική. Είναι, όμως, αξιοθαύμαστο, ότι 2500 χρόνια μετά τις Ουπανισάδες μπόρεσε να δει το φως το κόσμου μια τέτοια θέση. Όχι μόνον η συνολική πορεία της παγκόσμιας ιστορίας, αλλά και κάθε απροκατάληπτη εξέταση της καθημερινής εμπειρίας δηλώνει το αντίθετο. Η εξέλιξη όλων των θρησκειών του κόσμου στηρίζεται άλλωστε στο ότι το αντίθετο είναι αληθές. Το πανάρχαιο πρόβλημα της θεοδικίας είναι άλλωστε το ερώτημα: Πώς είναι δυνατόν ότι μια δύναμη που τίθεται ταυτόχρονα ως παντοδύναμη και καλοπροαίρετη, μπόρεσε να δημιουργήσει έναν τόσο ανορθολογικό κόσμο των άδικων δεινών, της ατιμώρητης αδικίας και της αδιόρθωτης μωρείας; Είτε λοιπόν δεν είναι παντοδύναμη είτε δεν είναι καλοπροαίρετη, είτε ο βίος διέπεται από τελειώς άλλες αρχές εξίσωσης και ανταπόδοσης, αρχές τις οποίες μπορούμε να ερμηνεύσουμε μεταφυσικά ή αρχές που βρίσκονται για πάντα πέραν της ερμηνείας μας. Το πρόβλημα αυτό: η εμπειρία της

⁷ Από το μυθιστόρημα *Αδερφοί Καραμαζώφ*.

⁸ Friedrich Wilhelm Förster *Πολιτική ηθική και πολιτική παιδαγωγική. Με ιδιαίτερη μνεία των επερχόμενων γερμανικών υποχρεώσεων* [Politische Ethik und politische Pädagogik. Mit besonderer Berücksichtigung der kommenden deutschen Aufgaben], Μόναχο 1918.

ανορθολογικότητας του κόσμου, αποτέλεσε άλλωστε την κινητήριου δύναμη κάθε θρησκευτικής εξέλιξης. Η ινδική διδασκαλία του Κάρμα και η περσική δυαρχία [Καλού και Κακού], το προπατορικό αμάρτημα, ο προορισμός και ο Deus absconditus έχουν αναπτυχθεί όλα από αυτή την εμπειρία. Οι πρώτοι Χριστιανοί γνώριζαν επίσης σαφέστατα ότι ο κόσμος κυβερνάται από δαίμονες, και ότι όποιος εμπλέκεται στην πολιτική, δηλαδή χρησιμοποιεί δύναμη και βία ως μέσα, κάνει μια συμφωνία με διαβολικές δυνάμεις, και πως για το δικό του πράττειν δεν είναι αληθές ότι: από το καλό μπορεί να προέλθει μόνον καλό και από το κακό μόνον κακό, αλλά συχνά συμβαίνει το αντίθετο. Όποιος δεν το βλέπει αυτό είναι πραγματικά στην πολιτική ένα μικρό παιδί.

Η θρησκευτική ηθική ανταπεξήλθε με διαφορετικό τρόπο στο γεγονός ότι είμαστε τοποθετημένοι σε βιοτικές διατάξεις που διέπονται από διαφορετικούς μεταξύ τους νόμους. Ο ελληνικός πολυθεϊσμός θυσίαζε στην Αφροδίτη όπως και στην Ήρα, στο Διόνυσο όπως και στον Απόλλωνα, και γνώριζε: ότι αυτές οι θεότητες βρίσκονταν συχνά μεταξύ τους σε έριδα. Η ινδουιστική βιοτική διάταξη κατέστησε καθένα των διαφόρων επαγγελμάτων αντικείμενο ενός ιδιαίτερου ηθικού νόμου, ενός Ντάρμα, και τα διαχώρισε για πάντα ως κάστες, τις έθεσε σε μια πάγια ιεραρχία βαθμίδων, από την οποία δεν υπήρχε καμία διαφυγή για όσους είχαν γεννηθεί εντός της, εκτός από την παλιγγενεσία στην επόμενη ζωή, και τα έθεσε με αυτό τον τρόπο σε διαφορετικά μεγάλη απόσταση προς τα ανώτατα θρησκευτικά σωτηριακά αγαθά. Ήταν έτσι δυνατόν να συγκροτήσει το Ντάρμα κάθε μεμονωμένης κάστας, από τους ασκητές και τους βραχμάνους μέχρι τους απατεώνες και τις πόρνες, σύμφωνα με τις εμμενείς ιδιονομοτέλειες του επαγγέλματος. Συμπεριέλαβε εδώ επίσης τον πόλεμο και την πολιτική. Την κατάταξη του πολέμου στο σύνολο των βιοτικών διατάξεων την βρίσκετε ολοκληρωμένη στην Μπαχαβάντγκίτα⁹, στη συζήτηση μεταξύ Κρίσνα και Αρούνα. «Πράξε το αναγκαίο έργο» – αυτό σημαίνει σύμφωνα με το Ντάρμα της κάστας των πολεμιστών και των κανόνων της, το έργο που προδιαγράφεται από το καθήκον, το αντικειμενικά αντίστοιχο έργο του πολεμικού σκοπού: σύμφωνα με αυτή την πίστη, κάτι τέτοιο δεν βλάπτει τη θρησκευτική σωτηρία αλλά την εξυπηρετεί. Ο ουρανός του Ίντρα ήταν ανέκαθεν εξασφαλισμένος για τον Ινδό πολεμιστή σε περίπτωση ηρωικού θανάτου όπως και η Βαλχάλα για τους αρχαίους Γερμανούς. Αλλά ο Ινδός πολεμιστής θα περιφρονούσε τη Νιρβάνα με τον ίδιο τρόπο όπως ο Γερμανός πολεμιστής θα περιφρονούσε τον χριστιανικό Παράδεισο με το χορό των αγγέλων. Αυτή η εξειδίκευση της ηθικής επέτρεψε στην ινδική ηθική μια εντελώς συμπαγή πραγμάτευση της βασιλικής τέχνης, η οποία ακολουθούσε μόνον τους ιδιαίτερους νόμους της πολιτικής και μάλιστα τους ενέτεινε ριζικά. Ο πραγματικά ριζικός «μακιαβελισμός», με την κοινή έννοια αυτού του όρου, εκπροσωπείται με κλασικό τρόπο στην ινδική φιλολογία στην Αρθασάστρα του Καουταλίγια (πολύ πριν τη γέννηση του Χριστού, πιθανώς από την περίοδο του Τσαντραγκούπτα¹⁰): απέναντι σ' αυτό ο «Ηγεμόνας» του Machiavelli είναι ακίνδυνος. Στη καθολική ηθική, την οποία προσεγγίζει κατά τα άλλα ο καθηγητής Förster, τα «consilia evangelica» αποτελούν ως γνωστόν μια ιδιαίτερη ηθική για τους προικισμένους με το χάρισμα του ιερού βίου. Εκεί, δίπλα στον μοναχό, που δεν επιτρέπεται να χύσει αίμα και να αναζητήσει πορισμό, στέκει ο ευσεβής ιππότης και ο αστός, εκ των οποίων ο μὲν επιτρέπεται να

⁹ Η Bhagavad Gita (σανσκριτικά: «Το έπος του Κυρίου») αποτελεί τμήμα του ινδικού έπους Μαχαμπαράτα, και περιέχει το διάλογο μεταξύ του θεού Κρίσνα και του πολέμαρχου Αρούνα πριν από τη μάχη.

¹⁰ Η Αρθασάστρα (σανσκριτικά: «Το εγχειρίδιο του βασιλικού κέρδους»), είναι ένα από τα σημαντικότερα ινδικά έργα περί πολιτικής, το οποίο αποδίδεται στον Καουταλίγια, ιθύνοντα σύμβουλο του βασιλιά Τσαντραγκούπτα (περ. 300 π.Χ.), ιδρυτή της δυναστείας των Μαουρία.

κάνει το πρώτο και ο δε το δεύτερο. Η ιεράρχηση της ηθικής και η ενσωμάτωσή της σε ένα οργανισμό της σωτηριακής διδασκαλίας είναι λιγότερο συνεπής απ' ότι στην Ινδία, και άλλωστε έπρεπε και μπορούσε να είναι κάτι τέτοιο σύμφωνα με τις χριστιανικές προϋποθέσεις της πίστης. Η διαφθορά του κόσμου, που προέρχεται από το προπατορικό αμάρτημα, επέτρεψε σχετικά εύκολα την ενσωμάτωση της βιαιότητας στην ηθική ως πειθαρχικό μέσον ενάντια στην αμαρτία και στους αιρετικούς που έθεταν σε κίνδυνο την ψυχή. – Αλλά οι ακοσμιστικές απαιτήσεις της Επί του Όρους Ομιλίας, βασισμένες σε καθαρή ηθική του φρονήματος, όπως και το θρησκευτικό φυσικό δίκαιο που βασιζόταν σε αυτές ως απόλυτη απαίτηση, διατήρησαν την επαναστατική δύναμή τους και εμφανίστηκαν με πηγαία ορμή σχεδόν σε όλες τις περιόδους κοινωνικής αναταραχής. Οι απαιτήσεις αυτές γέννησαν ιδιαίτερα τις ριζοσπαστικά φιλειρηνικές σέκτες, εκ των οποίων μία στην Πενσυλβανία έκανε το πείραμα ενός κράτους που δεν διεπόταν από βία στις εξωτερικές του σχέσεις – τραγικό στην πορεία του, καθώς, όταν ξέσπασε ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, οι Κουακέροι δεν μπόρεσαν να βοηθήσουν με τα όπλα τα ιδεώδη που εκπροσωπούσε. – Απεναντίας, ο κανονικός Προτεσταντισμός νομιμοποίησε απολύτως το κράτος, δηλαδή: το μέσον της βίας, ως θεία διαρύθμιση, και ιδιαίτερα το νόμιμο απολυταρχικό κράτος. Ο Λούθηρος αφαίρεσε από το μεμονωμένο άτομο την ηθική ευθύνη για τον πόλεμο και την μετακύλισε στην πολιτική αρχή, η υπακοή προς την οποία, σε θέματα διαφορετικά από υποθέσεις της πίστης, δεν μπορούσε ποτέ να είναι ενοχοποιητική. Από την άλλη πλευρά ο Καλβινισμός γνώριζε κατ' αρχήν τη βία ως μέσον υπεράσπισης της πίστης, δηλαδή γνώριζε τον ιερό πόλεμο, ο οποίος αποτελούσε εξαρχής ζωτικό στοιχείο για το Ισλάμ. Βλέπουμε λοιπόν: δεν πρόκειται *διόλου* για τη νεωτερική έλλειψη πίστης, γεννημένη από την ηρωολατρεία της Αναγέννησης, αυτή που θέτει το πρόβλημα της πολιτικής ηθικής. Όλες οι θρησκείες αγωνίστηκαν με αυτό το πρόβλημα, με άκρως διαφορετικά αποτελέσματα – και σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν δεν θα μπορούσε να είναι και αλλιώς. Αυτό που καθορίζει την ιδιαιτερότητα όλων των ηθικών προβλημάτων της πολιτικής είναι το ιδιαίτερο μέσον της *νόμιμης βίας* καθαρά ως τέτοιο στα χέρια ανθρώπινων συνδέσμων.

Όποιος συνδιαλέγεται με αυτό το μέσον, για οποιουδήποτε σκοπούς – και κάθε πολιτικός το κάνει αυτό – είναι εκτεθειμένος στις ειδικές του συνέπειες. Σε ιδιαίτερα υψηλό βαθμό είναι εκτεθειμένος ο μαχητής της πίστης, τόσο ο θρησκευτικός όσο και ο επαναστατικός. Ας πάρουμε με εμπιστοσύνη το παρόν ως παράδειγμα. Όποιος θέλει να θεμελιώσει την απόλυτη δικαιοσύνη επί γης με *βία*, χρειάζεται για το σκοπό αυτόν την ακολουθία: τον ανθρώπινο «μηχανισμό». Θα πρέπει να του υποσχεθεί τις απαραίτητες εσωτερικές και εξωτερικές επιδοτήσεις – ουράνιο ή επίγειο μισθό – αλλιώς δεν λειτουργεί. Εσωτερικές αμοιβές: υπό τη συνθήκη του σύγχρονου ταξικού αγώνα, την ικανοποίηση του μίσους και της εκδικητικότητας, προπάντων: της μνησικακίας και της ανάγκης για ψευδοηθική δικαιολογία, δηλαδή την ανάγκη χαρακτηρισμού των αντιπάλων ως υβριστών και αιρετικών. Εξωτερικές αμοιβές: περιπέτεια, νίκη, λεία, δύναμη και προσοδούματα. Ο ηγέτης είναι πλήρως εξαρτημένος από τη λειτουργία αυτού του μηχανισμού για την επιτυχία του. Ως εκ τούτου, είναι εξαρτημένος από τα κίνητρα *εκείνου* – και όχι: από τα δικά του. Εξαρτάται δηλαδή από το εάν η ακολουθία: η κόκκινη φρουρά, οι πληροφοριοδότες, οι προπαγανδιστές που χρειάζεται έχουν εγγυημένες *διαρκώς* εκείνες τις αμοιβές. Συνεπώς, ό,τι επιτυγχάνει πραγματικά υπό τέτοιες συνθήκες της δράσης του, δεν είναι στο χέρι του αλλά του προδιαγράφεται από τα κίνητρα του πράττειν της ακολουθίας του, τα οποία ως επί το πλείστον είναι ηθικώς μικροπρεπή, και τα οποία μπορούν να διατηρηθούν υπό έλεγχο μόνον εφόσον ένα τμήμα της ακολουθίας: που ποτέ στον κόσμο δεν αποτέλεσε την πλειοψηφία, εμπυχώνεται από γνήσια πίστη στο πρόσωπό του και στο σκοπό του. Αυτή, όμως, η

πίστη, ακόμη και εκεί που είναι υποκειμενικά τίμια, δεν αποτελεί μόνον στην πλειονότητα των περιπτώσεων ουσιαστικά απλώς την ηθική «νομιμοποίηση» της μανίας για εκδίκηση, δύναμη, λεία και προσοδεύματα – επ'αυτού δεν επιτρέπουμε κανένα πρόσχημα, διότι ούτε και η υλιστική ερμηνεία της ιστορίας είναι μια άμαξα που οδηγείται κατά βούληση, και δεν σταματά μπροστά στους επαναστατικούς φορείς! – αλλά προπάντων: μετά τη συναισθηματική επανάσταση έρχεται η παραδοσιακή *καθημερινότητα*, ο ήρωας της πίστης και προπάντων η ίδια η πίστη αφανίζεται ή – πράγμα ακόμη πιο δραστικό – καθίσταται συστατικό της συμβατικής φρασεολογίας του πολιτικού βάνουσου και τεχνικού. Η εξέλιξη αυτή ολοκληρώνεται ιδιαίτερα γοργά ιδιαίτερα κατά τον αγώνα πίστης, διότι αυτός είθισται να καθοδηγείται ή να εμπνέεται από γνήσιους *ηγέτες*: προφήτες της επανάστασης. Διότι όπως σε κάθε ηγετικό μηχανισμό, έτσι και εδώ μία των συνθηκών της επιτυχίας είναι η αποκένωση και η αντικειμενοποίηση, η ψυχική προλεταριοποίηση προς όφελος της «πειθαρχίας». Ως εκ τούτου, η κυρίαρχη πλέον ακολουθία ενός μαχητή πίστης είθισται να εκφυλίζεται ιδιαίτερα εύκολα σε ένα τελείως συνηθισμένο στρώμα προσοδευματούχων.

Όποιος θέλει να ασκήσει πολιτική, και ιδιαίτερα πολιτική ως επάγγελμα, θα πρέπει να έχει συνειδητοποιήσει αυτές τις ηθικές παραδοξίες, καθώς και την ευθύνη του για αυτό που ο *ίδιος* μπορεί να γίνει υπό την πίεσή τους. Έρχεται σε επαφή, επαναλαμβάνω, με τις διαβολικές δυνάμεις που λανθάνουν σε κάθε βία. Οι μεγάλοι δεξιότητες της ακοσμιστικής ανθρώπινης αγάπης και καλοσύνης, είτε κατάγονται από τη Ναζαρέτ είτε από την Ασίζη είτε από ινδικά βασιλικά παλάτια, δεν εργάστηκαν με τα πολιτικά μέσα: με τη βία, το βασιλείο τους δεν ήταν «εκ του κόσμου τούτου», εντούτοις, έδρασαν και δρουν σ'αυτό τον κόσμο, και οι χαρακτήρες του Πλάτων Καρατάγιεφ και των αγίων του Ντοστογιέφσκι παραμένουν οι καταλληλότερες απομιμήσεις τους. Όποιος αναζητά τη σωτηρία ψυχής του και τη σωτηρία άλλων ψυχών, ας μην τα αναζητά μέσω της πολιτικής, η οποία έχει τελείως διαφορετικές αποστολές: αποστολές που επιλύονται μόνον με τη βία. Το πνεύμα ή ο δαίμονας της πολιτικής βρίσκεται σε εσώτερη ένταση προς το θεό της αγάπης, συμπεριλαμβανομένου και του χριστιανικού Θεού στην εκκλησιαστική του έκφραση – μια ένταση που ανά πάσα στιγμή μπορεί να ξεσπάσει σε αβάσταχτη σύγκρουση. Αυτό το γνώριζαν οι άνθρωποι ακόμη και την περίοδο της εκκλησιαστικής κυριαρχίας. Επανελημμένα εκτοξευόταν το ανάθεμα ενάντια στη Φλωρεντία – και αυτό σήμαινε τότε για τους ανθρώπους και για τη σωτηρία της ψυχής τους μια κατά πολύ μαζικότερη δύναμη απ'ότι (για να μιλήσουμε όπως ο Fichte) η «ψυχρή επιδοκιμασία» της καντιανής ηθικής κρίσης – αλλά οι πολίτες αγωνίζονταν [εντούτοις] ενάντια στο εκκλησιαστικό κράτος. Σε αναφορά δε προς τέτοιες καταστάσεις βάζει ο Machiavelli σε ένα ωραίο σημείο, εάν δεν απατώμαι της *Φλωρεντινής Ιστορίας*, έναν ήρωά του να επαινεί εκείνους τους δημότες για τους οποίους το μεγαλείο της πατρίδας είναι ανώτερο από τη σωτηρία της ψυχής τους.

Εάν στη θέση της μητρόπολης ή της «πατρίδας», πράγμα το οποίο προς το παρόν ενδέχεται να μην είναι για τον καθένα μια μονοσήμαντη αξία, πείτε: «το μέλλον του σοσιαλισμού» ή επίσης και της «διεθνούς ειρήνευσης», – τότε θα έχετε το πρόβλημα με τη μορφή που έχει σήμερα. Διότι όλα αυτά, επιδιωκόμενα μέσω του *πολιτικού* πράττειν, το οποίο εργάζεται με βίαια μέσα και στην οδό της ηθικής της ευθύνης, απειλεί τη «σωτηρία της ψυχής». Εάν, όμως, επιδιώκονται με καθαρή ηθική του φρονήματος στον αγώνα πίστης, τότε το σημερινό πρόβλημα μπορεί να υποστεί ρήξη και να γίνει αναξιόπιστο επί γενεές, διότι λείπει η ευθύνη για τις *συνέπειες*. Διότι τότε οι διαβολικές εκείνες δυνάμεις που εμπλέκονται στο εγχείρημα, παραμένουν ασυνειδήτες στον δρόνο. Είναι ανελέητες και γεννούν συνέπειες για το πράττειν του, επίσης εσωτερικά και για αυτόν τον ίδιο, στις οποίες είναι παραδομένος άνευ βοήθειας,

εφόσον δεν τις βλέπει. «Ο διάβολος είναι γέρος». Και δεν εννοούνται τα χρόνια, δεν εννοείται η ηλικία με αυτή τη ρήση: «τότε να γεράσετε για να τον κατανοήσετε». Ποτέ δεν μου άρεσε να στιγματίζομαι σε συζητήσεις με την ημερομηνία του πιστοποιητικού γέννησης: αλλά το απλό γεγονός ότι κάποιος είναι είκοσι ετών και εγώ πάνω από πενήντα, δεν μπορεί να με ωθήσει να πιστεύω ότι αυτό και μόνον είναι μια επίδοση μπροστά στην οποία εκμηδενίζομαι. Δεν είναι η ηλικία που το κάνει. Αλλά σίγουρα: η πεπαιδευμένη απροκαταληψία του βλέματος στις πραγματικότητες του βίου, και η ικανότητα να τις αντέχει κανείς και να είναι εσωτερικά ώριμος γι' αυτές.

Είναι αλήθες: η πολιτική γίνεται βέβαια με το μυαλό, αλλά σίγουρα όχι μόνον με το μυαλό. Εδώ έχουν πλήρως δίκιο οι ηθικοί του φρονήματος. Αλλά κανείς δεν μπορεί να προδιαγράψει εάν κάποιος θα *πρέπει* να δρα ως ηθικός του φρονήματος ή της ευθύνης, και πότε το ένα ή πότε το άλλο. Ένα μόνον μπορεί να πει κανείς: όταν σ' αυτούς τους καιρούς μιας, όπως εσείς πιστεύετε, όχι «στείρας» αναστάτωσης – αλλά η αναστάτωση είναι πάντα ακριβώς και εντελώς γνήσιο πάθος – όταν *ξαφνικά* οι πολιτικοί του φρονήματος ξεφυτρώνουν μαζικά με το σύνθημα: «ο κόσμος είναι χαζός και μικροπρεπής, όχι εγώ, η ευθύνη για τις συνέπειες δεν αφορά εμένα αλλά τους άλλους, στην υπηρεσία των οποίων εργάζομαι, και την ηλιθιότητα ή μικροπρέπεια των οποίων θα ολοθρεύσω», τότε λέω ανοικτά: ότι εν πρώτοις ρωτώ για το μέτρο του *εσωτερικού κέντρου βάρους*, που βρίσκεται πίσω από αυτή τη φρονηματική ηθική, και έχω την εντύπωση: ότι στις εννέα από τις δέκα περιπτώσεις έχω να κάνω με αεροκοπανιστές, οι οποίοι δεν αισθάνονται πραγματικά τι αναλαμβάνουν, αλλά απλώς μεθούν με ρομαντικές εντυπώσεις. Αυτό δεν με εντυπωσιάζει πολύ από την ανθρώπινη πλευρά και δεν με συγκλονίζει διόλου. Ενώ είναι ασύγκριτα συγκλονιστικό, όταν ένας *ώριμος* άνθρωπος – ανεξαρτήτως εάν είναι μικρός ή μεγάλος στην ηλικία –, ο οποίος αισθάνεται πραγματικά και με πλήρη ψυχή την ευθύνη για τις συνέπειες και δρα με βάση την ηθική της ευθύνης, σε κάποιο σημείο λέει: «δεν μπορώ αλλιώς, εδώ στέκομαι». Αυτό είναι κάτι που είναι γνήσια ανθρώπινο και σε συναρπάζει. Διότι αυτή η κατάσταση θα πρέπει να *μπορεί* κάποτε να προκύψει για *καθένα* από εμάς που δεν είναι εσωτερικά νεκρός. Στο βαθμό αυτό η ηθική της ευθύνης και η ηθική του φρονήματος δεν είναι απόλυτες αντιθέσεις, αλλά αλληλοσυμπληρώσεις, οι οποίες μόνον σε συνδυασμό συγκροτούν τον γνήσιο άνθρωπο, εκείνον που *δύναται* να έχει «ως επάγγελμα την πολιτική».

Και τώρα, αγαπητοί ακροατές, θα μιλήσουμε ξανά γι' αυτό το ζήτημα μετά από *δέκα χρόνια*. Όταν τότε, όπως δυστυχώς φοβάμαι, για μια σειρά από λόγους, θα έχει προ πολλού ξεσπάσει η περίοδος της αντίδρασης, και όταν από αυτά που σίγουρα πολλοί από εσάς και, ομολογώ ανοικτά, επίσης και εγώ έχω ευχηθεί και ελπίσει, θα έχουν εκπληρωθεί ελάχιστα, ίσως όχι οπωσδήποτε τίποτε, αλλά τουλάχιστον κατά τα φαινόμενα ελάχιστα – αυτό είναι πιθανότατο, δεν θα με συντρίψει μεν, αλλά αποτελεί σίγουρα εσωτερική επιβάρυνση να το γνωρίζω – τότε θα ήθελα να δω τι έχουν «απογίνει» με την εσωτερική έννοια του όρου, όλοι εκείνοι από εσάς οι οποίοι αισθάνονται τώρα ως γνήσιοι «πολιτικοί του φρονήματος» και συμμετέχουν στην μέθη που σημαίνει αυτή η επανάσταση. Θα ήταν άλλωστε όμορφο, εάν τα πράγματα είχαν έτσι ώστε να ίσχυε το σονέτο αρ. 102 του Shakespeare:

Our love was new, and then but in the spring,
When I was won't to greet it with my lays;
As Philomel in summer's front doth sing,
And stops her pipe in growth of riper days¹¹

¹¹ Πρβλ. την μετάφραση του Σπύρου Τ. Λίτινα, *Τα νέα πάρεργα*, ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 1984.

Αλλά δεν έχουν έτσι τα πράγματα. Μπροστά μας δεν βρίσκεται η άνθιση του θέρους, αλλά εν πρώτοις μια πολική νύχτα παγερού σκότους και σκληρότητας, ανεξαρτήτως ποια ομάδα φαίνεται να νικά προς το παρόν. Διότι: εκεί όπου δεν υπάρχει τίποτε, δεν έχει χάσει το δικαίωμά του μόνον ο αυτοκράτορας, αλλά και ο προλετάριος. Όταν αυτή η νύχτα σταδιακά υποχωρήσει, ποιος θα ζει τότε ακόμη από εκείνους, η άνοιξη των οποίων ήταν φαινομενικά τόσο ανθηρή; Και τι θα έχει απογίνει τότε εσωτερικά από όλους εσάς; Πικρία ή βαναυσότητα, απλή βωβή αποδοχή του κόσμου και του επαγγέλματος ή, το τρίτο και όχι σπανιότερο: μυστικιστική φυγοκοσμία για εκείνους που έχουν το αντίστοιχο χάρισμα ή – συχνά και με άσχημο τρόπο – το επιβάλλουν οδυνηρά στον εαυτό τους ως μόδα; Σε κάθε τέτοια περίπτωση θα αντλήσω τη συνέπεια: ότι δεν ήταν ώριμοι για την ίδια τους την πράξη, ότι δεν ήταν ώριμοι για τον κόσμο έτσι όπως πραγματικά είναι, και για την καθημερινότητά του: δεν είχαν αντικειμενικά και πραγματικά με την εσωτερική έννοια του όρου το κάλεσμα για την πολιτική, το οποίο πίστευαν οι ίδιοι ότι το έχουν. Θα έκαναν καλύτερα να καλλιεργούν πολύ απλά την αδελφοσύνη από άνθρωπο σε άνθρωπο και κατά τα άλλα να δρουν καθαρά αντικειμενικά ως φορείς της εργασίας τους.

Πολιτική σημαίνει έντονο, αργό τρύπημα σκληρών σανίδων με πάθος και μέτρο ταυτόχρονα. Είναι άλλωστε εντελώς σωστό, και κάθε ιστορική εμπειρία το βεβαιώνει, ότι δεν θα μπορούσε κανείς να επιτύχει το Δυνατό εάν επανειλημμένα δεν είχε γίνει απόπειρα στον κόσμο για το Αδύνατο. Εκείνος, όμως, που μπορεί να το κάνει αυτό, θα πρέπει να είναι ένας ηγέτης, και όχι μόνον αυτό αλλά επίσης – με την πολύ απλή έννοια του όρου – ένας ήρωας. Αλλά και εκείνοι που δεν είναι τίποτε από τα δύο, πρέπει να εξοπλιστούν με εκείνη τη σταθερότητα της καρδιάς, η οποία μπορεί να αντιπαρέλθει την πτώση όλων των ελπίδων, ήδη τώρα, αλλιώς δεν θα είναι σε θέση ούτε καν να επιβάλουν αυτό που είναι σήμερα δυνατό. Μόνον όποιος είναι σίγουρος ότι δεν θα συντριβεί, όταν ο κόσμος, ιδωμένος από τη δική του σκοπιά, είναι πολύ χαζός ή πολύ μικροπρεπής γι' αυτό που ο ίδιος θέλει να προσφέρει, ότι θα μπορέσει απέναντι σε όλα αυτά να πει: «κι όμως!», μόνον αυτός έχει το «κάλεσμα» για την πολιτική.

Σαν νέα άνοιξη η αγάπη μας ήταν, αυτή και μόνη,
Όταν την τραγουδούσα εγώ σε στίχους, νύχτα-μέρα,
Το καλοκαίρι ως τραγουδεί πιο δυνατά τ' αηδόνι,
Κι' ως ο καιρός παραπερνά σταματά τη φλογέρα.